By, marsk og geest

By, marsk og geest 19

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Den antikvariske Samling i Ribe
Forlaget Liljebjerget
2007

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Jakob Kieffer-Olsen,
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2007 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den antikvariske Samling i Ribe's forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591-92 otte bøger, der var "Prentet paa Liliebierget udi Ribe". Om disse bogudgivelser og trykkeriet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-11-7
ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Påfuglemand af tin fra Dagmarsgade, Ribe, se s. 44.

Illustrationer på bagsiden: Fra udstillingen Kristine og Rolf, se s. 53, lerhest fra S. Katrine Kirke, Ribe, se s. 58 og gravsten fra Ribe Domkirke, se s. 66.

Indhold

Maria Panum Baastrup
Vikingetidens og den tidlige middelalders emaljefibler fra Sydvestjylland 5
Die Emaillefibeln der Wikingerzeit und des frühen Mittelalters im südwestlichen Jütland . . 15

Morten Søvsø
Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade
– topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder 17
Archäeologische Untersuchungen unter Dagmarsgade in Ribe – Topografie und Siedlungsstruktur in den Gebieten an der Aue 47

Lene Lund Feveile
Kirstine og Rolf, to børn fra middelalderen
– 5 års erfaring med et formidlingsprojekt for børn og voksne 49
Kristine und Rolf – zwei Kinder aus dem Mittelalter 55

Mette Højmark Søvsø
Fra magasinets gemmer 56
Aus dem Versteck des Magazins 62

Uwe Dall
"Stat Wandrings Mand og Læs"
– slægterne i et ripensisk hus og deres gravminder 1591-2003 63
"Bleiben Sie stehen, Wanderer, und lesen Sie bitte". Die Geschlechter eines ripensischen Kaufmannshofes und ihre Denkmäler 1591-2003 79

Vikingetidens og den tidlige middelalders emaljefibler fra Sydvestjylland

Af Maria Panum Baastrup

Brugen af metaldetektor har vendt op og ned på det arkæologiske fundbillede. Alene på Ribe-egnen er der i de seneste år fundet 27 emaljefibler (brocher), fra vikingetiden og den tidlige middelalder. Heraf er de 25 detektorfund. Emaljefiblerne har deres nærmeste paralleller på det europæiske kontinent. De er antagelig kommet til Ribe-egnen via handel, indkøbt som souvenirs på rejser, siddende på udenlandske gæsters dragter eller bragt hertil i kølvandet på en eventuel kristenmission – flere af dem er da også udsmykket med korsmotiver. Fiblerne udgør en vigtig fundgruppe, der afspejler vikingetidens og den tidlige middelalders fredelige kontakter med det europæiske kontinent.

Mange hundrede timers tålmodig detektorafsøgning har forøget mængden af metalfund fra oldtid og middelalder voldsomt. Adskillige genstande, som før kun kendtes i begrænset antal, har vist sig at være langt mere udbredt, både socialt og geografisk. Blandt disse genstande er også de små brocher, såkaldte fibler, dekoreret med emalje og forskellige former for indlægninger af glas. Emaljefiblerne dateres overordnet til vikingetiden og den tidlige middelalder, og de har deres nærmeste formgivningsmæssige paralleller på det europæiske kontinent, hvor de betegnes som fibler af karolingisk-ottonske typer.[1] Jævnligt dukker de nu op i det ganske land, men intet steds er koncentrationen så stor som på Ribe-egnen, hvor der alene på lokaliteten Gl. Hviding, sydvest for Ribe, er fremkommet intet mindre end 22 eksemplarer.[2] Til sammenligning kan lokaliteten Sebbersund i Nordjylland nævnes. Her ses den næststørste forekomst af disse fibler med blot otte eksemplarer.[3] Gl. Hviding er dog ikke alene i området om denne forekomst, både lokaliteterne Vilslev, Henne, Gammelby og Favrholt har også leveret deres eksemplarer, og i alt er der i Sydvestjylland fundet 27 stk. (se tavle 1-2, kat. nr. 1-27).

Fig. 1. Fundsteder for emaljefibler i Sydvestjylland. Tegning: Claus Feveile.

Fundstellen für Emaljenfibeln in südwestlichen Jütland.

Udformning, datering og udbredelse

De karolingisk-ottonske fibler kendes fra Europa i langt over tusinde eksemplarer. Fundgruppen har sin hovedudbredelse i det nordvesteuropæiske område samt det sydøstlige England.[4] De fleste fibler er løsfund, det vil sige løsrevet fra deres oprindelige, arkæologiske kontekst. Dette medfører, at de sjældent kan dateres snævert, samt at dateringerne er meget omdiskuterede. Nogle er dog fundet i forbindelse med bopladser eller grave, og disse tilfælde kan have betydning for en datering. Dette gælder især en af de formodet tidligste grupper fibler, korsemaljefiblerne, som vil blive omtalt nedenfor, disse er dermed de sikrest daterede.

Fig. 2. Heinrich der Zänker, illustration fra kontinentalt manuskript fremstillet i Regensburg i slutningen af 900-årene. På hertugens højre skulder ses en lille fibel, der holder på hans kappe. Denne fibel er af samme type som f.eks. katalog nr. 16, der er fundet på Gl. Hviding – en cirkulær fibel med central indfatning omgivet af små fordybninger (efter Hedeager Krag 2003 s. 68).

Heinrich Zänker, Illustration eines kontinentalen Manuskripts am Ende des 10. Jahrhunderts in Regensburg hergestellt. Auf der rechten Schulter des Herzogs kann man eine kleine Fibel sehen, die seinen Mantel zusammmenhält. Diese Fibel ist als Typus mit Kat. Nr. 16 identisch, die in Gl. Hviding gefunden ist – eine kreisförmige Fibel mit zentraler Einfassung, von kleinen Vertiefungen umgeben.

Fiblerne er alle af kobberlegering, og deres forsider kan være udsmykket med emalje eller indfatninger beregnet til glas eller andre former for indlægningsmateriale. På bagsiden er de forsynet med nåleanordninger, således at de har kunnet fastgøres på tøjet. Disse sarte indretninger er dog ofte fragmenterede eller helt forsvundet på grund af opholdet i jorden.

De kontinentale gravfund tyder på, at emaljefiblerne blev båret af kvinder, men afbildninger fra samtidige manuskripter viser, at også mænd brugte dem. De var især 800- og 900-årenes standardiserede hverdagssmykker, båret af en kristen befolkning.[5]

Fiblernes rolle i forskningshistorien

Interessen for disse fibler er herhjemme steget i takt med, at de i de seneste årtier er fundet i større og større antal. I Danmark har især Jens Ulriksen beskæftiget sig overordnet med nogle af fibeltyperne.[6] Andre publikationer, der har behandlet genstandstyperne, drejer sig typisk om fundfremlæggelser af enkelte eller få fund.[7]

I den europæiske forskning er der en længere tradition for at beskæftige sig med emnet af den enkle årsag, at genstandstypen har været kendt længere tid og i større antal. Allerede i 1853 faldt sådanne emaljerede smykkesager i arkæologernes søgelys.[8] I nyere tid er større sammenfattende arbejder blevet publiceret og dateringsproblematikken har stået centralt.[9] Fælles for disse er dog, at gennemgangen af det danske materiale er meget summarisk, da langt fra alle de danske eksemplarer er publiceret.

Fiblerne fra Sydvestjylland

På Gl. Hviding lå en bebyggelse fra vikingetiden og den tidlige middelalder som Den antikvariske Samling over en årrække har undersøgt arkæologisk.[10] Her er fundet 22 fibler, der fordeler sig på flere forskellige typer, de 21 er fundet med detektor.

Otte af fiblerne er såkaldte korsemaljefibler. Det vil sige cirkulære fibler af kobberlegering med et korsmotiv i indlagt emalje. Fem af disse er formentlig de ældste repræsentanter for denne gruppe (kat.nr. 3, 10, 11, 12, 13). Nogle af fiblerne har endnu emalje bevaret, og i disse tilfælde fremstår den rødlig. De fem fibler tilhører den gruppe af korsemaljefibler, der almindeligvis dateres til 800-årene.[11] Ulriksen påpeger, at enkelte fund fra Roskilde-området tyder på, at deres datering muligvis også omfatter både 900- og 1000-årene.[12] Også andre forskere er fortalere for, at 900-årene inddrages som datering for en del af fiblerne.[13]

Ud over disse fem fibler er der også fundet en enkelt plateau-opbygget korsemaljefibel (kat.nr. 7) på Gl. Hviding. Den adskiller sig fra de andre korsemaljefibler, ved at dens rand er tilbagetrukket i forhold til dekorationsfladen. Den er dekoreret med et ligearmet kors, og mellem korsarmene ses cirkulære fordybninger, ligeledes til emalje.

Denne type fibel skal dateres til slutningen af 800-årene samt 900-årene.[14]

En smule yngre er de to eksempler på korsemaljefibler af typen *Frauenhofen* fra samme fundsted (kat.nr. 1 og 8). De er kraftige i deres støbning, og de har et centralt, cirkulært plateau samt bred randzone opdelt i otte trapez-formede felter, således at et korsmotiv fremkommer. Denne type fibler dateres til perioden 950-1050.[15]

En lignende datering gør sig også gældende for en rektangulær fibel (kat.nr. 2) fra samme lokalitet. Den er udsmykket med et diagonalt korsmotiv og har oprindeligt været dekoreret med emalje, der nu næsten er forsvundet.[16]

Ud over korsemaljefiblerne er også de stjerneformede fibler med et centralt indlægningsfelt til glas eller andre dekorative materialer stærkt repræsenteret på Gl. Hviding. I alt er seks fibler af denne type fremkommet (kat.nr. 5, 9, 15, 18, 19, 20). Deres nærmeste kontinentale paralleller henføres oftest til 900-årene.[17] Yderligere er fire andre fibler, der dog ikke er stjerneformede, også forsynet med en cirkulær indfatning. Det drejer sig om de tre cirkulære fibler (kat.nr. 4, 16, 22) og én med et rosetformet omrids, der desuden er dekoreret med hhv. små gennembrydninger og fordybninger (kat.nr. 14). Fibler som disse er formentlig produceret over en længere periode, og deres datering omfatter tidsrummet fra 800 til 1100-årene.[18]

Kat.nr. 17 adskiller sig fra de andre. Forsiden er dekoreret med farvestrålende emalje, både rødlige, gule, blå, grønne og hvide farver. Trods det, at stykket er brækket midt over, og kun den ene halvdel er bevaret, kan symmetrien i mønsteret endnu anes. Det er opbygget af blandt andet små hjerteformede felter med emalje.

Det er ikke muligt at foretage en entydig datering af stykket, der dog må formodes at være produceret inden for vikingetiden eller den tidlige middelalder.

Endvidere er der på lokaliteten fundet en korsformet fibel, med afrundede korsarme, udsmykket med fem felter til indlægninger – der er placeret et felt i centrum samt et felt i hver af korsarmene (kat.nr. 21). Denne type karolingiske, korsformede fibler dateres normalt til 800-årene, og deres formgivning nedstammer fra den kristne kunstkreds i Middelhavsområdet.[19]

Slutteligt kan en af fiblerne fra Gl. Hviding slet ikke typebestemmes. Det drejer sig om kat.nr. 6, der er så fragmenteret at hele forsidens dekorationsflade mangler. Tilbage er kun den støbte del af fiblen. Ikke desto mindre synes der ingen tvivl om, at fiblen tilhører gruppen af karolingisk-ottonske fibler.

Som nævnt er Gl. Hviding ikke alene om forekomsten af denne type fibler. På lokaliteten Vilslev – en vikingetidsgård nord for Ribe – er en anden type fibler fra samme gruppe dukket op, endda i hele to eksemplarer (kat.nr. 23 og 24).[20] Disse er cirkulære og udsmykket med fem firkantede forhøjninger. Forhøjningerne er placeret på en sådan måde, at de udgør et korsmotiv, og hver og en er forsynet med små fordybninger, der kunne udfyldes med emalje. Disse smykker har også deres nærmeste formgivningsmæssige paralleller på det europæiske kontinent, og typen dateres sædvanligvis til 800-1000-årene.[21]

Resten af fiblerne fra Sydvestjylland er repræsenteret ved tre eksemplarer, fra hhv. Henne, nordvest for Oksbøl, Gammelby, Esbjerg og Favrholt sydøst for Ribe. Kat.nr. 25 og 26 er korsemaljefibler fundet som løsfund nær kendte vikingetidsbebyggelser. Kat.nr. 27 er fundet i sensommeren 2007. Det er en plateauopbygget korsemaljefibel – og det er meget usædvanligt! Den er nærmest en hybrid mellem 800-årenes "almindelige" korsemaljefibler og de lidt yngre plateauopbyggede fibler fra slutningen af 800-årene og 900-årene. Den er fundet på lokaliteten Favrholt 3 km sydøst for Ribe. Her er tidligere undersøgt en boplads fra germansk jernalder og vikingetid.

Den overvejende del af fiblerne fra Sydvestjylland kan henføres til vikingetiden (750/775-1050 e.Kr.) – de dateres almindeligvis til 900-årene, heraf nogle med en øvre grænse i 1000-årene, og enkelte endda i 1100-årene (middelalderen), mens korsemaljefiblerne kan være ældre, eftersom de blev produceret allerede fra 800-årene.[22] Disse dateringer stemmer fint overens med aktivitetsperioden på eksempelvis Gl. Hviding, hvor der kan dokumenteres bebyggelseskontinuitet i perioden 700-1100-årene.[23] Det forhold, at der ikke er fundet en eneste fibel af denne type i forbindelse med Ribes handelsplads, hvorfra der er dokumenteret handelsaktiviteter fra perioden

1

2

3

4

5

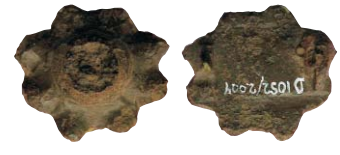
6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Tavle 1-2. Fiblerne fra Sydvestjylland, numrene refererer til kataloget. 1:1. Foto: Den antikvariske Samling.

Die Fibeln im südwestlichen Jütland. Die Nummern referieren zum Katalog. 1:1.

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

Fig. 3. Det såkaldte Ribe-bæger er produceret kort før år 800 på det europæiske kontinent, men det er fundet i 1908 i jorden ved Ribe Bys Nørremark i forbindelse med markarbejde. Foto: Rita Fredsgaard Nielsen.

Der sogenannte Ribe-becher ist kurz vor 800 auf dem europäischen Kontinent hergestellt worden, ist aber auf einem Feld im nördlichen Ribe 1908 in Verbindung mit Feldarbeit gefunden worden.

705-850, tyder ligeledes på rimeligheden i at datere disse fibler overordnet, til midten af 800-årene og frem mod 1100-årene.[24]

Hvorfor findes fiblerne i Sydvestjylland?

Hvorfor finder vi disse genstande her i så forholdsvist stort et antal, når de normalt ses koncentreret til Nordvesteuropa?

Der er ingen tvivl om, at fiblerne repræsenterer forskellige kontakter til kontinentet. Vikingernes aktiviteter på kontinentet associeres ofte med plyndringer, gidseltagninger og overgreb på diverse kirkelige institutioner. Der er da også flere fund i Danmark, der tyder på, at ikke alle besøg hos naboerne har været lige fredsommelige. Eksempelvis kan det såkaldte Ribe-bæger nævnes.[25] Dette sølvbæger – eller pyxis som det også kaldes – er produceret på kontinentet kort før år 800 (fig.3). Sådanne bægre blev anvendt i den kristne kirke til at opbevare nadverbrød i. Det er altså en udpræget kristen genstand, der er fjernet fra en kirke, og som siden hen er endt i jorden i Danmark. Det er svært at forestille sig, at en sådan genstand er faldet i hænderne på vikinger ad fredelig vej, og det er nok mere naturligt at forestille sig, at bægeret er resultatet af en regulær plyndring.

Som kontrast til denne type fund kan vi se forekomsten af de karolingisk-ottonske fibler i Danmark. Det er urealistisk, at disse små genstande af billigere kobberlegering har indgået som led i systematiske plyndringer, skatteopkrævning eller løsepenge. De må derimod afspejle en anden form for kontakt. De kan være kommet hertil via handel, indkøbt som souvenirs på en rejse, de kan være givet som gaver eller være kommet hertil i forbindelse med eventuel kristenmission, fastgjort på udenlandske gæsters klædedragter. Det skal i denne forbindelse understreges, at der netop på Gl. Hviding, hvor vi ser den største danske koncentration af disse fibler, er dokumenteret handelsaktiviteter.[26] Således synes muligheden for, at fiblerne er kommet hertil i forbindelse med samhandel realistisk. De fibler, der er dekoreret med korsmotiver, repræsenterer tillige en tidlig fremrykning af kristne symboler, kristen skik og kristne ideer til Danmark forud for den formodede officielle kristendoms indførsel omkring år 965.[27]

Det kan dog ikke udelukkes, at nogle af fiblerne kan være hjemligt produceret efter udenlandsk forbillede. Det hjemlige tekniske niveau var bestemt højt nok. Men hvis vi antager, at det er tilfældet, ville man formentlig ikke benytte sig af det, med mindre man tillagde genstandstypen nog-

Fig. 4. Cirkulær skivefibel fundet på Gl. Hviding (inv.nr. ASR1375x13). Denne tilhører ikke de karolingisk-ottonske fibler, men er derimod med større sandsynlighed produceret i det nordiske område. Den har artsfæller blandt de danske fund. Blandt disse kan det, hvor bevaringstilstanden tillader det, fastslås, at her er tale om et dyr i den såkaldte Jellingstil, dvs. en nordisk dyrestil fra 900-årene. Største diameter 2,3 cm. 1:1. Foto: Den antikvariske Samling.

Scheibenförmige Fibel aus Gl. Hviding. (ASR1375x13).Sie gehört nicht zu den frankischen Fibeln, sondern ist vermutlich im Norden hergestellt. Sie hat Artsgenossen unter dänischen Funden. Unter denen kann es, wo der Bewahrungszustand es erlaubt, festgestellt werden, dass die Rede hier von einem Tier ist, die dem sogenannten Jellingestil ähnlich sieht. 1:1.

le positive værdier – man havde i givet fald et ønske om at efterligne "de andres" genstande, hvilket må afspejle venligtsindede kontakter.

De små fibler udgør således en meget vigtig fundgruppe, idet denne type fund kan nuancere vores billede af vikingetidens kontakter og udveksling både af fysiske genstande og muligvis også formgivning med naboerne i syd. At vi især ser en så tæt forekomst i det sydvestjyske område, hvilket vi kan takke amatørarkæologerne for, må skyldes den tætte berøringsflade der har været til det nordvesttyske og hollandske område, og her udgør fiblerne meget håndgribelige beviser for vikingetidens og den tidlige middelalders udenlandske aktiviteter.[28]

Katalog over fiblerne fra Sydvestjylland

Kat.nr. 1: ASR440x6.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Kraftig støbt korsemaljefibel med centralt, cirkulært plateau samt bred randzone opdelt i otte trapez-formede felter.
Diameter: 2,5 cm.
Fundmåde: Udgravningsfund i brønd A1, lag 1+2. Selve brønden, der antagelig bestod af to faser, er dendrokronologisk dateret til ca. 763 og ca. 782. Fiblen blev fundet i de øverste tilfyldningslag, hvor der også fandtes en dansk sølvmønt, Malmer KG7, ca. 900-950 (Moesgård 2007, s. 134).
Litteratur: Jensen 1990, s. 33, Wamers 1994, s. 224 (liste 16, 6), Ulriksen 2002/03, s. 163 (kat.nr.20).

Kat.nr. 2: ASR440x13.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Firkantet skivefibel med grubeemalje.
Længde/bredde: 2,3 x 1,8 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 33, Wamers 1994, s. 240 (liste 29, 31).

Kat.nr. 3: ASR440x32.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsemaljefibel med rød celleemalje. Kors med vinklede felter mellem korsarmene.
Diameter: 1,4 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 33, Wamers 1994, s. 206 (liste 3, 7).

Kat.nr. 4: ASR440x380.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Cirkulær skivefibel med central indfatning og seks omgivende, cirkulære gennembrydninger.
Diameter: 1,7 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 34, Wamers 1994, s. 227 (liste 19, 2).

Kat.nr. 5: 440x437.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel med 8 takker og central indfatning.
Diameter: 2,1 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 34, Wamers 1994, s. 227 (liste 19, 2).

Kat.nr. 6: ASR440x577.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Cirkulær skivefibel. Dekorationsfeltet mangler, det er således ikke muligt at typebestemme fiblen nærmere. Der synes dog ingen tvivl om at fiblen tilhører gruppen af karolingisk-ottonske fibler.
Diameter: 1,5 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 34.

Kat.nr. 7: ASR440x790.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Plateauskivefibel med korsmotiv og tilbagetrukket rand.
Diameter: 1,8 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 34, Wamers 1994, s. 223 (liste 15, 4), Ulriksen 2002/03, s. 163 (kat.nr. 21).

Kat.nr. 8: ASR1265x12.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Kraftig støbt korsemaljefibel med centralt, cirkulært plateau samt bred randzone opdelt i otte trapez-formede felter. Her ses rester af grønlig emalje.
Diameter: 2,5 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 9: ASR1265x14.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel med 8 takker og central indfatning, stykket er fragmenteret.
Diameter: 2,0 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 10: ASR1265x29.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsemaljefibel med emalje der fremstår rød. Da stykkets overflade er medtaget, er en egentlig typebestemmelse inden for korsemaljefiblerne besværliggjort.
Diameter: 1,7 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 11: ASR1265x30.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsemaljefibel med celleemalje. Det ligearmede kors har lettere udsvajede korsarme. Emaljen fremstår rød. Kilerne mellem korsarmene er tilspidsede/vinklede.
Diameter 2,0 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 12: ASR1265x42.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsemaljefibel med celleemalje og glat rand. Ganske få rester emalje ses bevaret, denne fremstår mørk.
Diameter: 1,8 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 13: ASR1265x46.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsemalje fibel med meget medtaget overflade. Emaljen er ikke bevaret. De cirkulære gruber mellem korsarmene i det ligearmede kors kan anes.
Diameter: 2,4 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 14: ASR1265x58.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Rosetformet skivefibel med centralt placeret indfatning omgivet af seks cirkulære gruber.
Diameter: 1,9 cm
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 15: ASR1265x82.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel med otte takker og centralt placeret, cirkulært indlægningsfelt. I indlægningsfeltet ses mørkeblåt/sort materiale.
Diameter: 2,0 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 16: ASR1375x38.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Cirkulær skivefibel med central indfatning, om denne ses syv cirkulære fordybninger.
Diameter: 2,1 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 17: ASR1425x11.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Fragment af cirkulær emaljeskivefibel med grubeemalje. Emaljen fremstår i røde, grønne, gule, hvide og blå farver. Dekorationen er opbygget af hjerte-, dråbe-formede og cirkulære gruber.
Diameter: 2,9 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 18: ASR1425x14.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding

herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel med seks takker og centralt placeret, cirkulært indlægningsfelt.
Diameter: 2,0 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 19: ASR440x806.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel med seks takker og centralt placeret, cirkulært indlægningsfelt.
Diameter: 2,1 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 20: ASR1689x11.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Stjerneformet fibel, formentlig med 7-8 takker og central indfatning (stykket er meget nedbrudt).
Største diameter: 1,4 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 21: ASR1375x69.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Korsformet fibel med fem felter til indlægning af materiale.
Diameter: 2,2 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 22: ASR1375x81.
Fundsted: Gl. Hviding (Hviding sogn, Hviding herred, Tønder amt).
Beskrivelse: Cirkulær skivefibel med central indfatning, om denne ses seks cirkulære gennembrydninger.
Diameter: 1,6 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 23. ASR491x168..
Fundsted: Vilslev (Vilslev sogn, Gørding herred, Ribe amt).
Beskrivelse: Cirkulær fibel med oprindeligt fem forhøjninger til indlægning af materiale.
Diameter: 2,0 cm.
Fundmåde: Detektorfund.
Litteratur: Jensen 1990, s. 39.

Kat.nr. 24. ASR491x506.
Fundsted: Vilslev (Vilslev sogn, Gørding herred, Ribe amt).
Beskrivelse: Cirkulær fibel med fem forhøjninger til indlægning af materiale.
Diameter: 1,9 cm.
Fundmåde: Detektorfund.

Kat.nr. 25. VAM1421x66.
Fundsted: Henne (Henne sogn, Vester Horne herred, Ribe amt).
Beskrivelse: Cirkulær korsemaljefibel med grubeemalje af kobberlegering. Stykkets overflade er medtaget, og der ses ikke rester af emalje.
Fundmåde: Detektorfund.
Diameter: 1,9 cm.

Kat.nr. 26. ESM30x1.
Fundsted: Gammelby (Esbjerg sogn, Skast herred, Ribe amt).
Beskrivelse: Cirkulær korsemaljefibel med grubeemalje.
Fundmåde: Løsfund ved havearbejde.
Diameter: 2,5 cm.

Kat.nr. 27. ASR 1889x16.
Fundsted: Favrholt (Seem sogn, Ribe herred, Ribe amt).
Beskrivelse: Cirkulær korsemaljefibel med celleemalje. Korset har udsvajede arme og et centralt cirkulært felt. Fiblen er plateauopbygget med tilbagetrukket rand. Emaljerester fremstår i brunlige nuancer. Muligvis har de oprindeligt været hvidlige og grønne.
Fundmåde: Detektorfund.
Diameter: 2,7 cm.

Noter

1. Betegnelsen karolingisk-ottonsk skyldes, at fiblerne primært er produceret inden for den kontinentale karolingiske formkreds (fra slutningen af 700-årene til ca. år 900) og den efterfølgende ottonske formkreds indtil o.1000.
2. fx Ulriksen 2000, 2002/03, 2003.
3. Baastrup 2007.
4. fx Frick 1992/93.
5. Wamers 2004, s. 46.
6. fx Ulriksen 2000, 2002/03.

7. fx Christensen og Johansen 1992:211, Albrethsen 2004.
8. fx Tischler 1886, Reinecke 1899, se også Giesler 1978, s. 60.
9. fx Frick 1992/93, Wamers 1994.
10. Jensen 1987a, s. 9ff., 1987b, s. 5ff., 1990, s. 27ff.
11. Wamers 1994, s. 52ff., 59.
12. Ulriksen 2000, s. 18.
13. Frick 1992/93, s. 260ff.
14. Wamers 1994, s. 82.
15. Wamers 1994, s. 83.
16. Wamers 1994, s. 131, Bergmann 1999, s. 443f.
17. fx Wamers 1994, s. 94ff., Bergmann 1999, s. 416. Schulze-Dörrlamm (1992, s. 131, nr. 3) påpeger, på baggrund af et gravfund fra Halberstadt, Tyskland, at typen i nogle tilfælde også kan optræde i yngre kontekst. Således er den nævnte grav tidligst anlagt i midten af 1000-årene.
18. fx Frick 1992/93, s. 326ff.
19. Wamers 1991b, s. 589ff., se også Laux 1998, s. 21, der daterer typen til midten af 800-årene på baggrund af fund fra byen Bardowick, Tyskland.
20. Jensen 1990, s. 37ff.
21. fx Steuer 2001, s. 105, Zijlstra 2003,s. 11.
22. Wamers 1994, s. 59.
23. Jensen 1990, s. 30.
24. Jensen 1993, s. 203, Feveile 2006, s. 27, 31.
25. Wamers 1991a, s. 2ff.
26. Jensen 1990, s. 36.
27. fx Roesdahl 2004, s. 53, for diskussion af tidlig kristendom i Danmark se Lund 2004.
28. fx Jensen 1990, s. 34.

Litteratur

Albrethsen, S. E.: Vikingetids gravpladsen ved Bakkendrup. *Årbog for Kulturhistorien i Holbæk Amt* 2003 (2004), s. 76-89.

Bergmann, R.: Karolingisch-ottonische Fibeln aus Westfalen. I: Stiegemann, C. & Wemhoff, M. (red.) *799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn.* Paderborn 1999, s. 416, 438-444.

Baastrup, M. P.: *Kontinental og insulær import i Sydskandinaviens vikingetid.* Upubliceret speciale, Københavns Universitet 2007.

Christensen, F. & Johansen E.: En handelsplads fra yngre jernalder og vikingetid ved Sebbersund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991 (1992), s.199-229.

Feveile, C. (red.): *Ribe studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000.* Bind 1.1 og 1.2. Jysk Arkæologisk skrifter 51, 2006.

Frick, H. J.: Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa* 49/50, 1992/93, s. 243-463.

Giesler, J.: Zu einer Gruppe Mittelalterlicher Emailscheibenfibeln. *Zeitschrift für Archaeologie des Mittelalters* 6, 1978, s. 57-72.

Hedeager Krag, A.: Herskersymboler i dragten fra Danmarks yngre jernalder og vikingetid. I: Hedeager Krag, A. (red.) *Dragt og magt. Studier af magtsymboler i dragten.* 2003, s. 63-77.

Jensen, S.: Pløjelagsarkæologi. *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* 1986 (1987a), s. 9-15.

Jensen, S.: Gårde fra vikingetiden ved Gl.Hviding og Vilslev. *Mark og Montre* 1986-87 (1987b), s. 5-26.

Jensen, S.: 1990. Metalfund fra vikingetidsgårdene ved Gl. Hviding og Vilslev. *By, marsk og geest* 3 1990 (1991), s. 27-40.

Jensen, S.: Bydannelser. I: Hvass, Steen & Storgaard, Birger (red.). *Da klinger i muld. 25 års arkæologi i Danmark.* Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab/Jysk Arkæologisk Selskab, 1993, s. 202-205.

Laux, F.: Kleine karolingische und ottonische Scheibenfiblen aus Bardowick. Landkr. Lüneburg, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 67, 1998. 9-28.

Lund, N. (red.): *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5.-7. februar 2003* (2004).

Moesgaard, J. C.: Møntskatten fra Danelund og møntvæsenet i Sydvestjylland i vikingetid og tidlig middelalder. 2007. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004, s. 107-156.

Reinecke, P.: Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 29, Wien 1899, s. 35-52.

Roesdahl, E.: En gravplads fra tidlig kristen tid – Fyrkat. I: Lund, N. (red.). *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5.-7. februar 2003* (2004), s. 153-158.

Schulze-Dörrlamm, M.: Salierzeitlicher Schmuck des 11. bis Frühen 12. Jahrhunderts. I: Weidemann, K. (red.) *Das Reich der Salier 1024-1125.* Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz. Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz, Sigmaringen. 1992, s.130-141.

Steuer, H.: Das Leben in Sachsen zur Zeit der Ottonen. I: Puhle, M. (red.) *Otto der Grosse. Magdeburg und Europa.* Band I. Mainz 2001, s. 89-107.

Tischler, O.: Abriss der Geschichte des Emails. *Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg* 27, Königsberg 1886, s. 39-59.

Ulriksen, J.: Vikingetidige korsemaljefibler fra Roskildeegnen. *ROMU* 1999 (2000), s. 11-30.

Ulriksen, J.: Scheibenförmige Kreuzemailfibeln des 9. bis 12. Jahrhunderts in Dänemark und Schonen. *Offa* 59/60, 2002/03, s. 145-165.

Ulriksen, J.: Vikingetidige korsemajlefibler fra Uppåkra. I: Hårdh, B. (red.). *Fler fynd i centrum. Matrialstudier i och kring Uppåkra.* Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8º, nr. 45. 2003, s. 203-213.

Wamers, E.: Ribes gral. *By, mark og geest* 4, 1991 (1991a), s. 3-13.

Wamers, E.: Fibel und Fibeltracht. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 8. 1991 (1991b), s. 587-602.

Wamers, E.: Die Frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz. *Mainzer Archäologische Schriften* Band I, Mainz 1994.

Wamers, E.: Kristne gjenstander i tidligvikingtidens Danmark. I: Lund, N. (red.). *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5.-7. februar 2003* (2004), s. 43-59.

Zijlstra, J.: Karolingische & Ottoonse Schijffibulae. *Detector Magazine. Verenigingsblad van "De Detector Amateur"* 68, mei 2003, p. 9-15.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Emaillefibeln der Wikingerzeit und des frühen Mittelalters im südwestlichen Jütland

Es ist nach und nach eine Selbstverständlichkeit, dass die Verwendung von Metalldetektoren das archaeologische Fundbild auf den Kopf gestellt hat, und immer mehr Gegenstände, die früher in begrenzter Zahl bekannt waren, sehen jetzt das Licht des Tages Unter diesen Gegenständen sind auch die kleinen Broschen, die sogenannten Fibeln, die mit Emaille und verschiedenen Formen von Glaseinlegungen geschmückt waren. Übergeordnet sind die Fiebeln zu der Wikingerzeit datiert, und die Form haben sie nach ihren Vorbildern auf dem europäischen Kontinent.

Die Hauptverbreitung gibt es in dem nordwesteuropäischen Raum und in dem südöstlichen England. In Dänemark sind die Funde am grössten um Ribe, wo allein in den Ortschaften von Gl. Hviding,Vilslev, Henne, Gammelby und Favrholt 27 Fiebeln gefunden sind, von denen 25 mit Metalldetektor. Da die meisten Fibeln Einzelfunde sind, ist eine präzisere Datierung nicht möglich. Kat. Nr. 1-22 sind in Gl. Hviding südlich von Ribe gefunden. Die Fiebeln können in verschidene Typen aufgeteilt werden. Es gibt acht kreuzemaillierte Fiebeln; Kat. Nr. 3, 10, 11, 12, 13, die zu den Jahren zwischen 800-1000 gehören. Weiter ist eine plateauaufgebaute Fiebel gefunden, stammend aus dem 9. oder 10. Jahrhundert (Kat. Nr. 7). Ein wenig jünger sind zwei Beispiele von kreuzemaillierten Fibeln Kat. Nr. 1 und 8 aus der Periode 950-1050. Eine ähnliche Datierung gibt es für eine retanguläre Fibel (Kat. Nr. 2). Ausser den kreuzemaillierten Fibeln sind sechs sternförmige Fibeln mit zentralem Einlegungsfeld gefunden (Kat. Nr. 5, 9, 15, 18, 19, 20). Ihre kontinentalen Schwestern werden normalerweise zu dem 10. Jahrhundert datiert. Vier andere Fibeln, die nicht sternförmig sind, haben eine kreisförmige Einlegung. Es dreht sich um drei kreisförmige Fibeln (Kat. Nr. 4, 16, 22) und eine mit rosetförmigen Umriss (Kat. Nr. 14). Sie sind mit beziehungsweise kleinen Durchbrechungen und Vertiefungen dekoriert. Sie gehören zu der Zeit zwischen 800-1100. Kat. Nr. 17 unterscheidet sich von den anderen. Die Vorderseite ist mit einer farbenprächtiger Emaille dekoriert. Man vermutet, dass

sie in der Wikingerzeit und frühem Mittelalter hergestellt ist. Weiter gibt es eine kreuzförmige Fibel aus dem 9. Jahrhundert (Kat. Nr. 21). Eine der Fibeln kann wegen schlechten Zustandes nicht typusbestimmt werden.

Kat. Nr. 23 und 24 sind in Vilslev nördlich von Ribe im Zusammenhang mit der Ausgrabung eines Wikingerhofes gefunden. Es sind Fibeln von einem anderen Typus, gehören aber zur selben Gruppe. Sie sind kreisförmig und mit viereckigen Erhebungen ausgeschmückt. Der Typue wird normalerweise zu den Jahren zwischen 800-1100 datiert. Kat. Nr. 25 und 26 sind Einzelfunde aus bekannten Wikingersiedlungen, beziehungsweise Henne, nördlich von Oksböl und Gammelby bei Esbjerg. Beide sind Kreuzemaillefibeln. Kat. Nr. 27 ist eine plateauaufgebaute Kreuzemaillefiebel. Sie ist südostlich von Ribe gefunden.

Die Aktivitäten der Wikinger auf dem Kontinent werden oft mit Plünderungen, Geiselnahmen und Übergriffen auf verschiedene kirchliche Institutionen verbunden. Mehrere Funde in Dänemark deuten darauf, dass nicht alle Besuche bei den Nachbaren freundlich waren. Die Emaillefibeln, die aus relativ billigen Materialien hergestellt waren, müssen doch irgendeinen Kontakt wiederspiegeln. Sie können durch Handel als Souvenirs von Reisen oder als Geschenke im Zusammenhang mit der Verbreitung des Christentums gekommen sein, an den Trachten der Gäste befestigt. Die Fibeln, die mit Kreuzmotiven dekoriert sind, zeigen ausserdem das Vordringen christlicher Symbole, Sitten und Ideen vor der offiziellen Einführung des Christentums in Dänemark um 965.

Maria Panum Baastrup, museumsinspektør
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12, 1220 Kbh. K
e-mail: maria.baastrup@natmus.dk

Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade
– topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder

Af Morten Søvsø

I 2005 blev Dagmarsgade i Ribe renoveret. De arkæologiske undersøgelser i den forbindelse viste, at der under gaden fandtes velbevarede rester af et tæt bebygget middelalderligt kvartér, hvis rødder kunne føres tilbage til o. år 1100.

Indledning

Dagmarsgade hedder den snorlige gade, der forbinder Ribes gamle bydel omkring domkirken med jernbanestationen på den anden side Ribe Å. Gadens regelmæssighed og bredde afslører, at der ikke er tale om en gammel trafikåre, men i stedet et senere gadegennembrud foretaget i 1876 for at skabe bedre forbindelse mellem den gamle by og den nyopførte jernbanestation mod øst. Den symbolske forbindelse mellem gammelt og nyt understreges af gadens to Point de Vues; i vest det gotiske stenhus Det gamle Rådhus og i øst den 400 år yngre stationsbygning, hvis nyromanske formsprog vidner om datidens begejstring for middelalderens arkitektur.

Foran Det gamle Rådhus ligger i dag von Støc-

Fig. 1. Ældre foto af Dagmarsgade optaget før Det Gamle Rådhus' restaurering i 1892-94, og før Mariatårnet på Domkirken genrejstes. De åbne rendesten var dengang byens eneste form for kloakker. Som det fremgår af billedrammen, er fotografiet optaget af Bodil Hauschildt, som få år senere opførte sit eget atelier i Dagmarsgade omtrent ud for den sortklædte mand midt i billedet. Efter foto i Den antikvariske Samling.

Ein altes Foto von Dagmarsgade vor der Restaurierung des alten Rathauses 1892-94, und bevor der Mariaturm des Domes wiedererrichtet wurde.

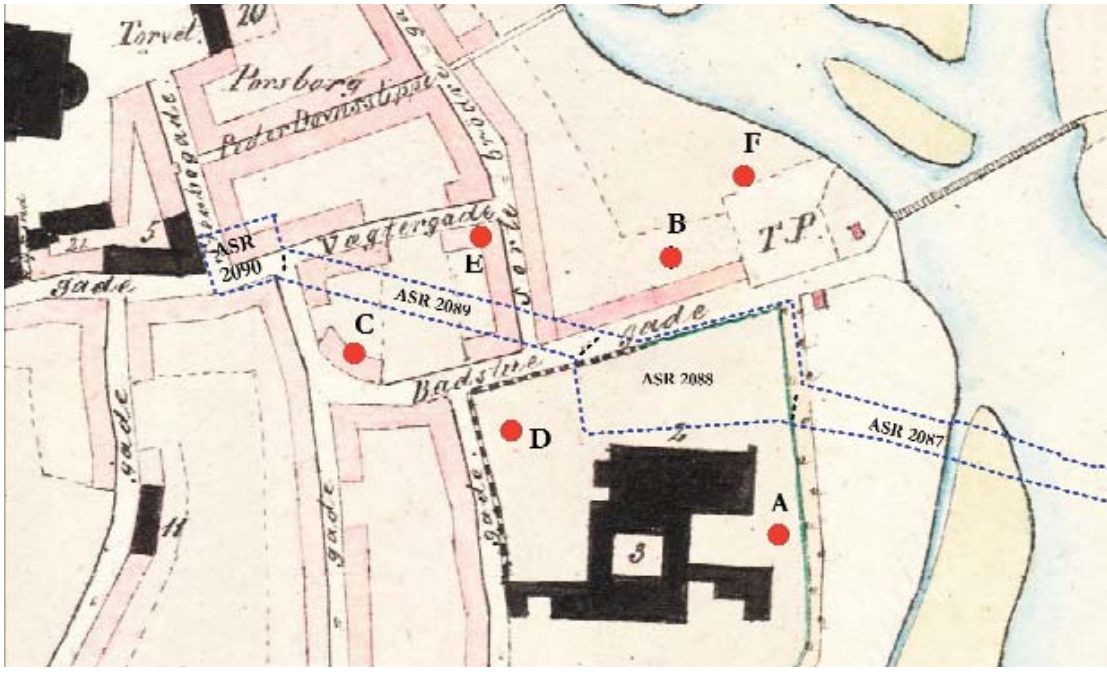

Fig. 2. Kortudsnittet viser Ribe i 1858 og stammer fra forlægget for bykortet i Traps Danmarksbeskrivelse. Den blå stiplede linie viser omridset af fra vest von Støckens Plads, Dagmarsgade og Sct. Catharinæ Plads, som de ser ud i dag. Desuden er tilføjet de journalnumre, der knytter sig til de enkelte etaper af undersøgelserne i 2005. De røde cirkler markerer lokaliteter omtalt i teksten. A: Fundament til stenbygning, muligvis ældre end klosterets stiftelse i 1228. B: Omtrentlig placering af badstuen i Badstuegade. C: Omtrentlig placering af hovedhuset på kantor Jep Iversen Langes bygård fra 1400-årene. D: Udgravningen ASR 420 med bl.a. bulhus fra 1179/80. E: Udgravningen ASR 1222, der som den første nåede til bunds i kulturlagene. F: Prøvegravningen ASR 572 med fund af nedrammede pæle fra 11-1300-årene. Tilføjelser af MS. Originalkort i Kort- og Matrikelstyrelsen (KMS).

Der Kartenausschnitt zeigt Ribe im Jahre 1858. Die blau gestichelte Linie zeigt den Umriss von von Stöckens Plads, Dagmarsgade und Sct. Catharinæ Plads, so wie sie heute hervortreten. Ausserdem sind die Journalnummern zugefügt, die mit den einzelen Etapen der Untersuchungen 2005 zusammenhängen, Die roten Zirkel markieren Lokalitäten, die im Text erwähnt werden: A: Fundament eines Steinhauses, möglicherweise älter als die Errichtung des Klosters 1228. B. Die ungefähre Lage des Badehauses in Badstuegade, C: Die ungefähre Lage des Hauptgebäudes von Kantor Jep Iversen Lauges Residenz aus dem 15. Jahrhundert. D: Die Ausgrabung ASR 420 u. a. mit einem Bohlenhaus aus dem Jahre 1179/80. E: Die Ausgrabung ASR 1222, die als erste bis zum Ende der Kulturschichten reichte. F: Die Probeausgrabung ASR 572 mit dem Fund von eingetriebenen Pfosten aus dem 12.-14. Jahrhundert.

kens Plads, der heller ikke er et gammelt element i bybilledet. Den lyder af mere end de blot 400 m², den optager af byrummet, og blev vistnok anlagt mellem 1858 og 1866 med navn efter Frederik von Stöcken.[1] Han stiftede i 1848 byens første betydende industrivirksomhed, Ribe Jernstøberi, og boede privat i Dagmarsgade nr. 13 opført sidst i 1850'erne som en af byens første villaer.

I 1920'erne skete den seneste betydende ændring af byrummet i området, da Sct. Catharinæ Plads blev anlagt nord for klosterkirken på begge sider af Dagmarsgade.

Som helhed betragtet har rydningerne været skånsomme overfor de historiske rammer, selvom det nok mere skyldtes økonomi end antikvariske hensyn. Resultatet af forandringerne er blevet, at kvarteret omkring Dagmarsgade i dag er mere åbent end det har været på noget tidligere tidspunkt de seneste 800 år.

I 2005 blev gadeforløbet renoveret; rørføringerne under gaden blev udskiftet, og slidte brosten (med cykelbaner af granitfliser) afløste det tidligere asfaltdække. Udskiftningen af rørføringerne ville komme til at berøre intakte, middelalderlige kulturlag, og derfor blev gravearbejdet fulgt af en arkæolog, der registrerede de fremkomne lag og konstruktioner undervejs. Af regnskabstekniske årsager blev undersøgelsen splittet op på fire selv-

stændige museumssager, hvis afgrænsninger fremgår af fig. 2. Udgravningerne, der i det følgende vil blive fremlagt i samlet form, kunne påvise, at der under Dagmarsgade gemte sig velbevarede rester af et tæt bebygget kvartér med rødder helt tilbage i tiden o. år 1100.

Siden 1984 er der foretaget arkæologiske undersøgelser i Ribes gader i forbindelse med gaderenoveringer. De efterhånden mange udgravninger har frembragt megen ny viden om gadernes udseende og belægning gennem tiderne, men har i et større perspektiv også givet væsentlige nye oplysninger om byens udvikling igennem middelalderen. I de tykke lag under gaderne er der registreret omfattende rester af træveje, ligesom der også er fremkommet en lang række fine genstandsfund.[2]

Forventningerne var på forhånd høje i Dagmarsgade, hvor renoveringen ville komme i kontakt med en hel række af de gamle gadeforløb. Regnet fra vest mod øst berørte udgravningerne gaderne Stenbogade, Sønderportsgade/Vægtergade, Hundegade, Sortebrødregade og Badstuegade. En af udgravningens vigtige problemstillinger var at undersøge, om disse gader og den byplan, de udstikker, kunne følges tilbage i tiden – og i givet fald hvor langt.

En afgørende forskel mellem Dagmarsgade-udgravningen og de tidligere gadegravninger er, at der udover undersøgelserne ude i gaderne også ville blive tale om ret omfattende undersøgelser inde på de tidligere grundstykker, som gadeforløbet nu gennemskærer (fig. 2). I Ribe er der kun foretaget få større udgravninger inde på de beboede matrikler.

Den historiske topografi og ældre iagttagelser i området

Det dominerende element i bybilledet omkring Dagmarsgade er stadig sortebrødrenes imponerende klosteranlæg, der blev stiftet i år 1228 som det blot andet sortebrødrekloster i det middelalderlige Danmark. Det er i dag et af landets bedst bevarede klostre og udgør sammen med domkirken byens fineste mindesmærker fra den middelalderlige storhedstid. Dengang som nu hæver klosterets røde mure sig over området. En mindre arkæologisk undersøgelse i 1988 øst for klosterets østfløj kunne tyde på, at der forud for klosterbyggeriet har stået en stenbygning, hvis orientering afviger fra det nuværende anlægs (fig. 2, A).[3]

Gadeforløbene omkring Dagmarsgade kan alle følges tilbage til middelalderen. Badstuen, der gav navn til gaden, er første gang omtalt i 1403, hvor den nybygges af byen som erstatning for en ældre badstue ejet af borgmester Hans Greverod.[4] Badstuen var i funktion til ind i 1500-årene og lå på nordsiden af gaden tæt på åen (fig. 2, B). I 1300-årene omtales den nuværende Badstuegade som Sudergade, og før endnu muligvis som Bådemandsgade.[5] Sortebrødregade kan ikke følges helt så langt tilbage. Ældste, lidt usikre, omtale er som Bechegade i 1397. Midt i 1400-årene kaldes den S. Karens Gade, og først 1509 optræder navnet Sortebrødregade. Før bybranden 1580 skal gaden have været smallere end nu.[6] Stenbogades ældst kendte navn menes at være Kræmmergade, der omtales allerede 1291, og benyttedes til ind i 1400-årene, hvor gaden fik sit nuværende navn efter den række stenboder, der tidligere lå på gadens vestside på græsplænen øst for Domkirkens apsis.[7]

Den karré, som Dagmarsgade gennemskærer, rummede i senmiddelalderen en stor bygård, ejet og vist også beboet af den rige kantor Jep Iversen Lange, til hvis fortjenester hørte, at han i 1440 stiftede S. Birgittes kapel i Domkirken. Ved hans død i 1454 overgik gården til hans bror, Århus-bispen Jens Iversen Lange, der 1481 skænkede den til kapitlet. Her blev den benyttet som kannikeresidens, og beboedes i starten af 1500-årene af kanniken Mads Høyne, som også i en periode lagde navn til den nuværende Vægtergade. Hovedhuset skal have ligget på hjørnet af Hundegade og Badstuegade (fig. 2, C). Komplekset brændte i 1580, og grunden blev solgt.[8]

På baggrund af det skriftlige kildemateriale er det muligt at følge områdets bebyggelseshistorie ned i den sene middelalder. Bevæger man sig længere bagud i tid, bliver oplysningerne hastigt færre, og for perioden før år 1250 er man på bar bund.

I Dagmarsgade-området er der ikke foretaget større arkæologiske undersøgelser før udgravningerne i 2005. Fra mindre udgravningsfelter og ældre iagttagelser er der kendskab til ret omfattende levn af bygninger og trækonstruktioner, men

Fig. 3. Ældre fund fra Dagmarsgade. Ved kloakarbejder i 1909 fandtes et pilgrimsmærke fra Köln. Motivet er De Hellige Tre Konger på besøg i stalden hos Maria og Jesusbarnet. Fra nedgravningen af fjernvarmerør i 1970 stammer den lille grønglaserede lerhest, hvor et hul under bugen viser, at den har været brugt som marionet samt det vist aldrig færdigskårne håndtag, hvis ene ende er smykket med et glubsk dyrehoved. 1:1. Alle fundene stammer fra 11-1200-årene. (NM D7744, ASR D1666-1667. Foto: Pilgrimsmærket efter Andersson 1989. Øvrige: Den antikvariske Samling.

Ältere Funde aus Dagmarsgade. Im Zusammenhang mit Kanalisationsarbeiten 1909 wurde ein Pilgerzeichen aus Köln gefunden. Das Motiv ist die drei Könige zu Besuch bei Maria und dem Jesuskind. Bei der Eingrabung von Fernheizungsröhren 1970 stammt das grünglasierte Tonpferd. Ein Loch im Bauch zeigt, das es als eine Marionette verwendet ist. Bemerken Sie auch den unfertig ausgeschnittenen Griff, dessen Ende mit einem wilden Tierkopf geschmückt ist. Die Funde stammen aus dem 12.-13. Jahrhundert.

alderen på og omfanget af bebyggelsen i området var kun sporadisk kendt. I 1969 blev der gravet ud til fjernvarmeledninger hen igennem Dagmarsgade. I grøften iagttoges velbevarede organiske kulturlag indeholdende stedvise trækonstruktioner.[9] Den opgravede jord anvendtes som fyld ved Vittenbergskolen i byens sydende, og fra jorddyngerne dér opsamledes et større genstandsmateriale fra 11-1200-årene samt en mængde bygningstømmer (fig. 3).

Nogle år senere blev enkelte stykker af bygningstømmeret dendrokronologisk undersøgt. Det viste sig også at stamme fra 11-1200-årene.[10] I 1979 gravedes ud til fjernvarmeledninger i Badstuegade. Også her iagttoges særdeles kraftige tømmerkonstruktioner.[11]

Bortset fra mindre undersøgelser omkring klosteret blev den første regulære udgravning i området foretaget i 1984 forud for et mindre kommunalt anlægsarbejde på S. Katrine kirkegård (fig. 2, D). Et felt på 3 x 2,5 m blev ført ned til omkring kote 3,0 m, og undervejs nedefter arbejdede udgravningen sig igennem en serie af træbyggede husrester, hvor det bedst bevarede var hjørnet af et bulhus, hvis ældste gulv lå i kote 3,90 m o. DNN (Dansk Normal Nul). Bulhuset er dendrodateret til at være opført i 1179/80.[12] Ved boringer konstateredes, at der under udgravningens bundflade var kraftige kulturlag, der kunne følges helt ned til o. kote 0 m.

I 1999 betød byggeriet af et nyt beboelseshus, at der for første gang blev mulighed for at føre en udgravning til bunds i kulturlagene (fig. 2, E).[13] På det sydlige hjørne af Vægtergade og Sortebrødregade blev et felt på (i bunden) 1 x 1,5 m gravet ned til kote 1,53 m, hvorefter der med jordbor

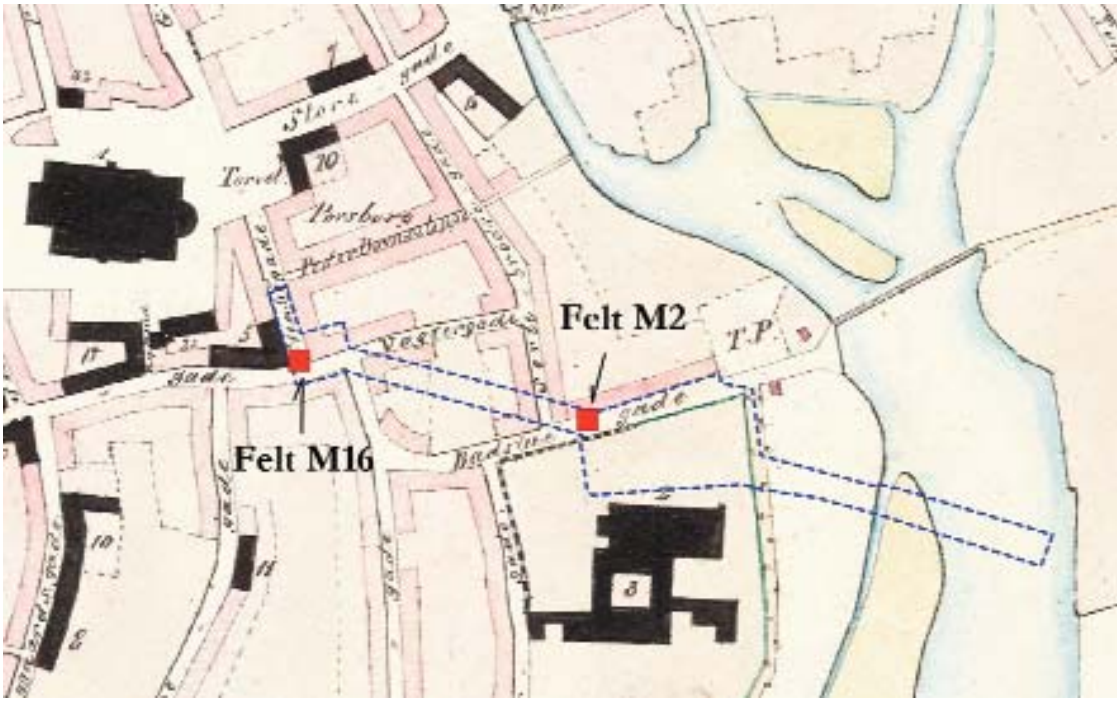

Fig. 4. Placeringen af de to udgravningsfelter, der gik helt til undergrund. I felt M16 var kulturlagstykkelsen knap 4½ m og herunder lå en sandet hedeslette med overflade i kote 2,65 m o. DNN (Dansk Normal Nul). I felt M2 var kulturlagene omkring 3½ m tykke, og undergrunden var en fugtig klægeng med en overflade i kote 2,05 m. I begge felter fandtes bebyggelsesspor rækkende tilbage til tiden o. år 1100. Kort i KMS, tilføjelser MS.

Die Lage von den zwei Ausgrabungsfeldern, die zum unberührten Untergrund reichten. Im Feld M16 war die Dicke der Kulturschichten etwa 4,5 Meter und hierunter gab es eine sandige Heidenebene. Die Oberfläche lag in Kote 2,65 über DNN. Im Feld M2 waren die Kulturschichten etwa 3,5 Meter dick und der Untergrund bestand aus einem feuchten kleiigen Wiese mit der Oberfläche in Kote 2,05 In beiden Feldern gab es Spuren von Bebauung um 1100.

blev optaget boreprøver rækkende ned til kote 0,18 m. Fra kote 2,36 m og opefter var lagfølgen typiske mørke, organiske kulturlag vekslende med enkelte lerlag. Bl. a. indeholdt lagene store mængder affald fra et benmagerværksted. Lagfølgen under kote 2,36 var grålige-beigefarvede ler- og sandlag, der i boringer kunne følges ned til kote 0,18 m, hvorunder der lå mørkegråt-sort sand. Ler- og sandlagene tolkedes som menneskeskabt opfyldning af området inden en tilvækst af egentlige bebyggelseslag indledtes tidligst i anden halvdel af 1100-årene.[14]

Kendskabet til åens forløb i ældre tid er dårligt, men en mindre prøvegravning i 1987 forud for udvidelse af det daværende plejehjem "Ved Åen" påviste i en søgegrøft tre nedrammede egetræspæle stående omtrent på række parallelt med åen (fig. 2, F). Efterfølgende dendrokronologiske dateringer viste, at fældningsårene for de tre pæle var hhv. 1137, efter 1272 og ca. 1325.[15] Dateringsresultaterne er tidligere tolket som udtryk for, at åbredden gennem successive opfyldninger ud i åbassinet o. år 1325 var nået til det udgravede sted. De tre forskellige dateringer kan dog også ses som udtryk for sikring af en i øvrigt statisk åbrink gennem de århundreder, som dateringerne dækker.

Fund fra 8. og 9. årh. under Dagmarsgades østligste del

Gaderenoveringen i 2005 blev indledt fra øst i et område, der indtil gadens anlæggelse i 1876 var en lavtliggende eng, som blev fyldt op i forbindelse med gadens anlæggelse (fig. 2). Undersøgelsen berørte kun den øverste meter af lagene under gaden, men de viste sig overraskende at indeholde oldsager fra 8. og 9. årh., og der må være tale om

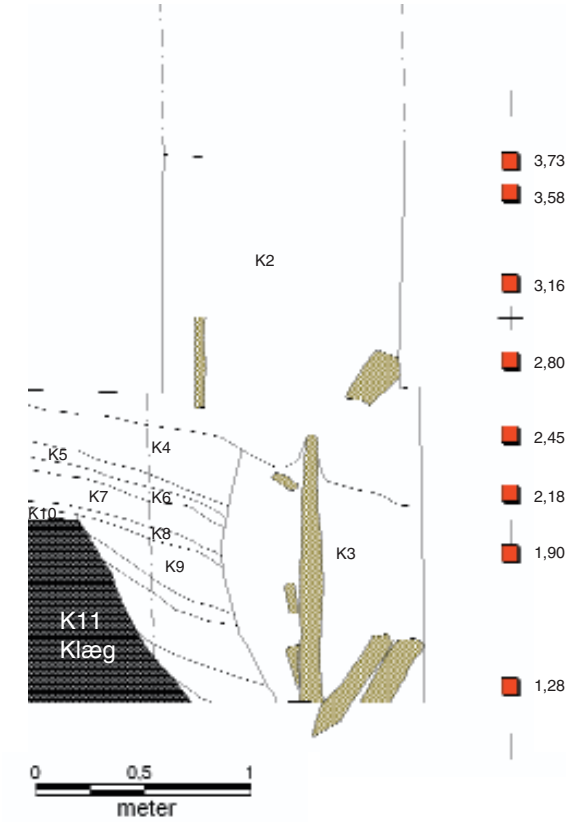

Fig. 5. Opmåling af østprofilen i felt M2 samt et mindre stykke af nordprofilen. Fra hvor tegningen stopper, er der stadig over 2 m op til gadeniveau. De røde firkanter markerer niveauerne, hvor der blev taget jord fra til soldning. Tegning: MS.

Aufmessung des Ostprofiles mit einem kleinen Teil des Nordprofiles. Von wo die Zeichnung aufhört, gibt es noch 2 Meter bis Strassenniveau. Die roten Vierecken markieren die Niveaus, von wo die Erde für Siebung genommen wurde.

Fig. 6. Et kig ind på de ældste kulturlag i bunden af felt M2. Graveskeen er stukket ind i det tykke klæglag, der udgør undergrunden på stedet. Der er tale om en marskdannelse skabt ved havets gentagne oversvømmelser engang i oldtiden. På denne klægflade, der kan have mindet om Hovedengen, aflejres de ældste kulturlag, der udgøres af de brunlige lag over graveskeen. Det sker fra engang o. år 1100. Foto: Den antikvariske Samling.

Ein Blick auf die ältesten Kulturschichten auf dem Boden von M2. Der Löffel hat die dicke Kleischicht ergriffen, die hier den Untergrund ausmacht. Der Untergrund ist eine Marschbildung die irgendwann im Altertum durch Überschwemmungen gebildet wurden. Auf dieser Kleischicht, die der Hovedeng in Ribe ähnlich sieht, werden die ältesten Kulturschichten abgelagert, die als bräunliche Schichten über dem Löffel zu sehen sind. Das passiert irgendwann um 1100.

kulturjord gravet af på nordsiden af åen i forbindelse med jernbanens eller Dagmarsgades anlæggelse i 1874-76.

For at opnå et bedre kendskab til oldsagssammensætningen blev der taget tre sække jord – i alt ca 2 m^3 – fra til soldning. Den blev vandsoldet af museets amatørarkæologer, og der fremkom et varieret oldsagsmateriale fra 8. og 9. årh. Blandt andet fandtes glasperler, skår af drikkeglas, Tating-keramik, et lille stykke guld og en sceatta – en af de små sølvmønter fra 8. årh. af typen Wodan/Monster, som der indtil nu er fundet 204 stk. af i byen Ribe.[16]

Det oprindelige landskab og de ældste kulturlag

Store dele af det gamle Ribe står på meget kraftige kulturlag, der de fleste steder er mellem 3 og 5 m tykke og består af delvist vandmættet, organisk materiale med et stort indhold af træ og andre kun delvist forrådnede organiske komponenter. Nedenunder denne gigantiske "kultursvamp", ligger den oprindelige overflade, der satte rammerne for middelalderbyen Ribe, da den for alvor begyndte at vokse i slutningen af 1000-årene. For at belyse byens tidlige historie er det af stor vigtighed at få kendskab til det landskab, der udgjorde den natur-

mæssige forudsætning for, at der kunne opstå en by på stedet.[17]

De senere års arkæologiske udgravninger har efterhånden givet et godt kendskab til det oprindelige landskab under Ribe, der var en let bølget hedeslette, hvoraf dele på et tidspunkt har været dyrket mark, men især de ånære områder og overgangen mellem det tørre land og engarealerne langs åen er dårligt kendte. Derfor blev der ved gaderenoveringen gravet to dybe huller, der gik helt til undergrund. Resultaterne herfra var overraskende og har på flere måder revideret opfattelsen af den ånære bebyggelse i området.

Felt M2 i nordsiden af Badstuegade

I juni 2005 blev felt M2 gravet. Feltet målte i fladen 3 m ØV x 1,2 m NS og nåede ned til kote 1 m ca. De øverste knap 2 m kulturlag op til gadeniveau var på et tidligere tidspunkt – sandsynligvis ved nedlæggelsen af fjernvarme i 1969 – ødelagt af den fjernvarmebrønd, der tidligere var på stedet, og feltet gav derfor kun oplysninger om de ældste kulturlag. Hullet blev gravet med maskine inden i en gravekasse, og jorden fjernet i vandrette skrab. Der blev undervejs nedefter taget i alt otte sække jord fra til soldning i niveauerne kote 3,73, 3,58, 3,16, 2,80, 2,45, 2,18, 1,90, og 1,28 m over DNN.[18]

Det nederste lag i feltet var et mindst 1 m tykt, meget ensartet gråt lerlag, der kunne følges ned til kote 1 m, hvorefter gravemaskinen ikke kunne nå dybere (fig. 6).

Indtrængende vand i feltet umuliggjorde senere forsøg på at grave dybere med skovl. Lerlagets topkote var 2,06 m, og i det sås ingen kulturindslag. Sandindholdet vekslede lidt med en klar tendens til at opdele laget i vandrette horisonter. Overfladen på lerlaget var ikke længere helt plan, men bulet/smadret sandsynligvis på grund af trafik af mennesker/dyr. I denne øverste op til 10 cm tykke zone sås lidt opblanding med trækul. Trafikken er sikkert også årsagen til, at der ikke kunne udskilles en egentlig vækstflade.

Lerlaget opfattes som naturligt opstået klægler afsat ved havets gentagne oversvømmelser. De vandrette horisonter, lagets ensartethed og fraværet af kulturspor synes at udelukke, at der kan være tale om påført opfyld. Området må have henligget som en marsklignende klægeng i tiden op til bebyggelsens opståen, og forholdene kan have mindet en hel del om Hovedengens nuværende udseende.

De ældste kulturlag i felt M2 udgjordes af konteksterne K10-K3 (se fig. 5). Det ældste kulturlag var K10, der er tolket som et påført gødningslag præget af trafik af mennesker eller dyr. Næste aktivitet udgjordes af nedgravningen K9, hvis bund ikke blev nået, men den ligger under kote 1 m. I gruben blev der registreret fem forskellige hhv. organiske, sandede og klægede fyldlag, hvoraf ingen syntes vandafsatte, men der fremkom ingen fund, der kunne funktions- eller tidsbestemme nedgravningen. Størstedelen af gruben var fjernet af den senere nedgravning K3. Det er dog værd at bemærke, at fyldlagene i K9 ser ud til at være smidt i et tørt hul, som derfor må antages ikke at have været oversvømmet af det daglige tidevand.

Gruben K9 forsegles af en række tynde fladedækkende lag: Ældst var K8 bestående af rødbrun påført tørv. Herover fulgte K7, et organisk lag indeholdende en del gødning; K6, en stribe af påført klægler hvori fandtes et Paffrath-skår (x6); K5, en grå sandstribe og endelig K4, et velbevaret organisk lag, hvori fandtes et Andenne-skår (x7) samt en stav fra et stavbæger (x7). Det sidste fund er bemærkelsesværdigt ved at være det ældst kendte eksempel fra Ribe, se nedenfor.

Fra toppen af K4, i kote 2,4 m ca., var etableret en meget stor nedgravning, K3, hvis sider var sikret med lodretstående træ af vekslende dimensioner og uden iagttagne sammenføjninger. Bunden af K3 blev ikke nået, men den ligger under kote 1 m. Kun et hjørne af nedgravningen lå indenfor felt M2, men udstrækningen Ø-V var mindst 1 1/2 m og nordsiden af gruben var parallel med Badstuegade. Både fyldlagene og pakningen bag træforingen var mørke, organiske kulturlag indeholdende ret store mængder træ. I fyldlaget kunne ikke iagttages tydelige lagdelinger. I grubens træforede nordside stod en, sandsynligvis genanvendt, meget kraftig egestolpe på 30 x 30 cm, der var bevaret i en længde af 1,81 m. Den var nedgravet til ca. kote 0,4 m, og dette niveau må antages at angive nedgravning K3's maksimale dybde. Egestolpen, P1, er dendrokronologisk bestemt til at være fældet ca.

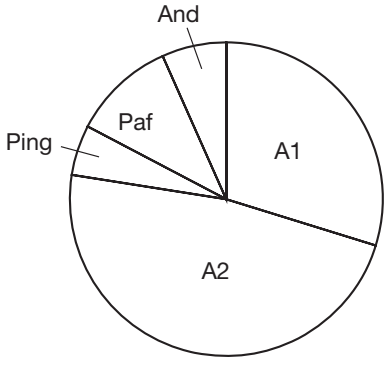

Fig. 7. Cirkeldiagram visende den typemæssige fordeling af de 303 keramikskår fra kote 1,28, 1,90 og 2,18 m. Den importerede keramik udgør 22% af skårene og består udelukkende af keramik af typerne Pingsdorf, Paffrath og Andenne. Diagram: MS.

Zirkeldiagramm, das die typenmässigen Verteilung der drei gesiebten Säcke mit Erde aus den Koten 1,28, 1,90 und 2,18 zeigt. Der importierte Keramik macht 22% der Scherben aus und besteht ausschliesslich aus Keramik von den Typen Pingsdorf, Paffrath und Andenne.

1091 ± 10 år. Fra fyldlagene er dateret tre stykker løstliggende træ. Det ene, P4, er fældet ca. 1098 ± 10 år, det andet, P6 er fældet ca. 1127 ± 11 år, mens det sidste, P9, er fældet efter 1106.

Fundmaterialet: Fra niveauerne kote 2,18, 1,90 og 1,28 blev der taget jord fra til soldning. Denne jord rummer en blanding af konteksterne i den ældste bebyggelseshorisont.

De tre jordsække indeholdt tilsammen 303 keramikskår foruden en række andre fund. Keramikkens typemæssige fordeling fremgår af diagrammet på fig. 7, hvor fundene fra de tre sække er vist sammen.[19] Den hjemlige gråbrændte keramik, der er opdelt i en blødbrændt variant, A1 og en mere hårdtbrændt, A2, udgør for alle tre sækkes vedkommende 78% af skårmaterialet og synes udelukkende at stamme fra kuglepotter af varierende størrelser.

Den importerede keramik udgør 22 % af skårmaterialet og består udelukkende af godstyperne Pingsdorf, Paffrath og Andenne, der alle tre forekommer i nogenlunde ens koncentrationer.[20]

Blandt det øvrige materiale kan bemærkes et lille stykke granatglimmerskifer – nok fra en kværnsten – samt i alt fire stykker mørtel, der kunne antyde tilstedeværelsen af stenbyggeri i nærheden, hvilket er bemærkelsesværdigt på dette tidlige tidspunkt, hvor bisp Thures (†1134) domkirke betragtes som byens eneste stenbyggeri.

Dateringen af den ældste bebyggelseshorisont beror på de fire dendrokronologiske dateringer fra nedgravning K3, men da alle tre træstykker kan være genanvendte, er det ikke muligt at fastlægge anlæggelses- og brugstiden helt eksakt. Anlæggelsen må dog være sket efter 1091 ± 10 år (P1), mens et stykke træ fra fylden er dateret til at være fældet ca. 1127 ± 11 år (P6), hvilket viser, at gruben må have stået åben indtil dette tidsrum. Opefter i tid er funktionstiden sandsynligvis forseglet af en dendroprøve, P14b, fra en overliggende jordsæk fra kote 2,45, der er dateret til ca. 1135 ± 8 år. Se nedenfor. Det må betragtes som sandsynligt, at gruben K3 etableres og fungerer i 1120'erne.

Den forudgående bebyggelsesaktivitet, K10-K4 udgør ca. 50 cm kulturlag i fladen, der er stratigrafisk ældre. Det kan ikke udelukkes, at kulturlagsdeponeringen kan være indledt allerede i slutningen af 1000-årene.

Den ældste bebyggelseshorisont udgøres af mange indbyrdes forskellige kontekster i form af både fladedækkende kulturlag og nedgravninger. Det tyder på en forskelligartet udnyttelse af området i de tidlige 1100-år, og ikke blot opfyldning. Lagfølgen minder om typiske bebyggelseslag, som de kunne se ud på en beboet bygrund.

Opfyldshorisonten K2

Den ældste bebyggelseshorisont forsegles af et massivt organisk lag, K2, hvori ikke kunne iagttages tydelige lagdelinger. K2's største tykkelse var hele 1,62 m og laget indeholdt en del læder og træ. Ved gravningen af hullet sås i fladen ingen fyldskifter eller trækonstruktioner ned igennem K2, og på den baggrund synes laget at dække hele fladen i M2 uden at rumme aktivitetsspor i øvrigt. Der sås ingen tendens til vandrette horisonter, og enkeltelementerne i laget; knogler, træstykker, keramik m.m. lå med meget vekslende orienteringer. På den baggrund tolkes laget som påført materiale med det formål at fylde området op. Spørgsmålet

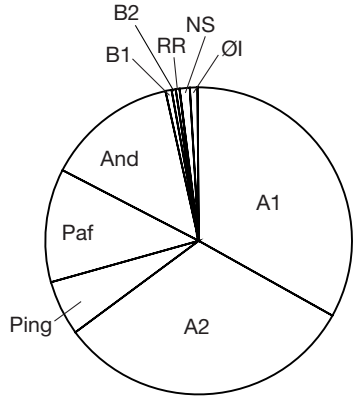

Fig. 8. Cirkeldiagram visende den typemæssige fordeling af de 601 kreamikskår fra kote 2,45, 2,80 og 3,16 m. Den importerede keramik udgør hele 35% af skårene og består for langt den overvejende del af typerne Pingsdorf, Paffrath og Andenne. Der ses dog også et lille indslag af B1- og B2-keramik, næstenstentøj og atypisk C-gods. I kote 3,16 desuden en smule tegl. Diagram: MS.

Zirkeldiagramm, das die typenmässigen Verteilung der drei gesiebten Säcke mit Erde aus den Koten 2,45, 2,80 und 3,16 zeigt. Der importierte Keramik macht 35 % der Scherben aus und besteht überwiegend aus Keramik von den Typen Pingsdorf, Paffrath und Andenne. Es gibt aber auch einen kleinen Einschlag von B1, B2, Faststeinzeug und atypisches C-Gut. In Kote 3,16 ausserdem einen kleinen Teil von Ziegel.

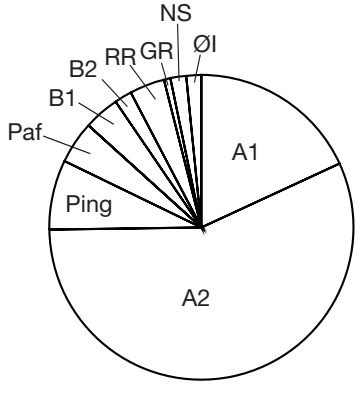

Fig. 9. Cirkeldiagram visende den typemæssige fordeling af de 492 keramikskår fra fra kote 3,58 og kote 3,73 m. Den ikkegråbrændte og derfor nok importerede keramik udgør 25% af skårene. De største enkeltgrupper blandt importen udgøres stadig af Pingsdorf og Paffrath-keramikken. Der optræder dog også betydende mængder af den højmiddelalderlige B1- og B2-keramik, såkaldt rød og grøn Rouen samt næstenstentøj. Diagram: MS.

Zirkeldiagramm, das die typenmässige Verteilung von Keramik der zwei gesiebten Säcke mit Erde aus den Koten 3,58 und 3,73 zeigt. Die lokalproduzierte Grauware macht 75% der Scherben aus. Die grösste Einzelgruppe unter dem Import besteht immernoch aus Pingsdorf und Paffrath. Es gibt aber auch bedeutsame Mengen von hochmittelalterlichem B1 und B2 Keramik, roten und grünen Rouen und Faststeinzeug.

er nu, om der er tale om én stor opfyldning eller mange mindre, samt hvornår eller gennem hvilket tidsrum, opfyldningen har fundet sted.

Fundmaterialet: Ned igennem laget blev der ved maskingravningen taget jord fra til soldning i niveauerne kote 3,73, 3,58, 3,16, 2,80 og 2,45. Tilsammen indeholdt de fem jordsække 1093 keramikskår. De tre nederste sækkes typemæssige fordeling var nært sammenfaldende og er afbildet på fig. 8, og det samme viste sig at være tilfældet for de to øverste sække, hvis fordeling er vist på fig. 9.

Tendensen i materialet er forholdsvis klar. Den hjemlige gråbrændte kuglepottekeramik, A1 og A2 dominerer, mens mængden af importkeramik svinger mellem 35% og 25%. Den importerede keramik domineres i niveauerne kote 2,45, 2,80 og 3,16 (fig. 8) entydigt af godstyperne Pingsdorf, Paffrath og Andenne, men det er værd at bemærke, at der også optræder få skår af andre typer. I kote 2,45 er der tale om et enkelt rødbrændt kandeskår med pibelersdekoration (B2), et enkelt såkaldt rød Rouen skår (RR) og 5 såkaldte næstenstentøjs-skår (NS).[21] I kote 2,80 er der tale et enkelt B2-skår, et enkelt NS-skår og to atypiske pibelersskår. I kote 3,16 er der tale om 3 rødbrændte kandeskår (B1), 1 B2-skår, 1 rød Rouenskår og tre atypiske pibelersskår (Øvrig Import ØI). Flertallet af disse glaserede/pibelersskår adskiller sig i enten glasur eller gods fra sine yngre paralleller og synes på den baggrund ikke at udgøre yngre forurening.

I de to øverste niveauer, kote 3,58 og 3,73 (fig. 9) udgør Pingsdorf og Paffrath stadig de største importgrupper, Andenne-skår er her fraværende, og mængden af de klassiske højmiddelalderlige importvarer af typerne B1, B2, rød Rouen, grøn Rouen, og næstenstentøj udgør nu sammenlagt størstedelen af importkeramikken.

Blandt det øvrige fundmateriale kan fra kote 2,45 fremhæves en gul glasperle og hvæssesten af

typerne Eidsborg og violet. Fra kote 2,80 m et velbevaret vridgreb af træ. Fra kote 3,16 en dårligt bevaret mønt, foreløbig bestemt som slået under Valdemar I (1157-82).[22] samt tre små stykker tegl og tre stykker frådsten (!). Fra kote 3,58 et fint ringspænde, fragment af en glasring og tegl. Fra kote 3,73 tegl, tagsten af typerne tagpande og hultegl, to fragmenter af glasringe, og hulglas.

Datering af K2's dannelsesperiode: Soldningen af de i alt fem sække jord fra forskellige niveauer af K2 viste tydeligt, at genstandssammensætningen forandres op igennem laget. På den baggrund må laget antages at være kommet til over en længere periode. Hvorvidt tilvæksten er sket jævnt eller ved færre, større opfyldninger kan ikke besvares ud fra det foreliggende materiale. Det 12. århundredes ledetyper, Pingsdorf og Paffrath dominerer hele lagserien igennem importkeramikken, mens den sidste importgodstype i det 12. årh., Andenne, kun er til stede i den ældste del af K2. Mængden af glaserede varer (udover Andenne) tiltager fra kun at udgøre enkelte skår i bunden af laget til at udgøre den samlet set største importgruppe. Tegl optræder fra kote 3,16 og opefter. I samme niveau fandtes en mønt, der synes at være slået under Valdemar I (1157-82).

Desuden er foretaget en række dendrokronologiske dateringer. Fra jordsækken opgravet i kote 2,45 er et stykke træ med splint, P14b, dateret til at være fældet i tidsrummet 1135 ±8 år. Der er en lille risiko for, at træstykket kan have ligget i toppen af den ældre grube K3 eller værre endnu i kontekst K4, men det er udgravers vurdering, at risikoen herfor ikke er stor. Fra samme jordsæk blev endnu et stykke træ dateret til at være fældet efter 1104 (P14a). I kote 3,42 blev der under gravningen af hullet udtaget en vandretliggende ca. 1/2 m lang egestamme, P2. Fældningsåret var ca. 1150.

Dannelsen af K2 må på baggrund af dateringerne fra gruben K3 og P14b fra K2 antages at være indledt i anden fjerdedel af 1100-årene. Dette modsiges ikke af det øvrige fundmateriale, hvor importkeramikken er domineret af godstyperne Pingsdorf, Paffrath og Andenne. I niveauet kote 3,16 må vi have bevæget os ind i tredje fjerdedel af 1100-årene, som antydet af mønten x9. At der optræder tegl allerede på dette tidspunkt bør bemærkes. Det kan ikke udelukkes, at det skyldes forurening med yngre materiale, men da Danevirkes teglstensmur – vel middelalderens største teglstenbyggeri – i samme periode har været under opførelse kan fænomenet ikke have været ripenserne ukendt. Egestammen P2 må på trods af tilstedeværelsen af bark nok opfattes som nogle årtier ældre end det niveau, hvori den fandtes.

I de to øverste niveauer, kote 3,58 og 3,73 må lagene stamme fra sidste fjerdedel af 1100-årene. Pingsdorf- og Paffrath-keramikken udgør stadig i kote 3,58 mere end halvdelen af importkeramikken, og i kote 3,73 kun lidt under halvdelen. Tegl er i disse niveauer almindeligt forekommende.

Fra området foreligger andre undersøgelser, der kan inddrages i diskussionen om lagseriens datering. Særlig interessant er den føromtalte undersøgelse ASR 420 (fig. 2, D), der i en afstand af ca. 35 m SSV for felt M2 afdækkede hjørnet af et bulhus opført i 1179/80. Det ældste gulv i dette hus var beliggende i kote 3,90 m. Under huset i kote 3,40 m fandtes en træsat affaldskasse dendrodateret til (nok ikke meget) efter 1144. Der er ikke grund til at tro, at området ikke også var omtrent jævnt i 1100-årene, og dateringerne fra de to udgravninger understøtter hinanden

Til yderligere sammenligning kan anføres, at der ved undersøgelserne på Sct. Catharinæ Plads i en afstand af 17 m SSØ for felt M2 blev udtaget et stykke løstliggende træ i kote 4,07, (ASR 2088 P1). Stykket indeholdt splint, og fældningåret lå i begyndelsen af 1200-årene. Desuden blev der i udgravningens felt M3 placeret i Badstuegade kun 3 m fra felt M2, registreret rester af egetræsplankeveje i kote 3,60 og 3,84 (se nedenfor), sandsynligvis anlagt i tidsrummet 1178-87.

Hvis dateringen af K2's dannelsesperiode er korrekt, betyder det, at tegl og glaseret keramik begynder at optræde i Ribes kulturlag allerede fra tredje fjerdedel af 1100-årene.

Felt M2 var placeret ude i gadeforløbet Badstuegade, som den forløb før Dagmarsgades gennembrud i 1876 (fig. 4). Den registrerede lagfølge i feltet er dog ikke tolket som vejlag, selvom det ikke kan udelukkes, at K2 kan være opfyldslag i siden af gaden. I felt M3 er derimod registreret ret entydige vejlag, og på den baggrund opfattes felt M2 som beliggende inde på en matrikel lige nord for gadeforløbet Badstuegade.

Konklusionen på felt M2 er derfor, at der på stedet dannes knap 2 m kulturlag i løbet af 1100-årene, og området synes i perioden at have været præget af tæt bebyggelse og aktivitet.

Felt M16 på von Støckens Plads

Det andet felt, der fik kontakt til undergrunden, felt M16 på von Støckens Plads, målte i fladen ca. 1,2 m ØV x ca. 3 m NS og blev gravet med maskine inden i en gravekasse (fig. 4 og 10). Det nåede ned til kote 2 m ca., og undervejs nedefter blev der taget jord fra til soldning i niveauerne kote 5,45, 4,54, 4,28, 4,00, 3,49, 3,23, 3,00, 2,88, og 2,69 m.

Feltet var anlagt ude i det gamle gadeforløb Stenbogade, og det stod hurtigt klart, at maskinen gravede sig ned igennem gadelag, der fra andre gadegravninger vides at bestå af stort set vandrette lag uden nedgravninger eller andre forstyrrelser af den horisontale lagfølge.[23] Det var også tilfældet i Stenbogade, der viste sig at have været gade fra bebyggelsens opståen på stedet o. år 1100 og til i dag.

Fig. 10. Fra gravningen af felt M16. Takket være en dygtig maskinfører var det muligt at grave jorden op i vandrette skrab, der blev læsset af i sækkene ved siden af maskinen. De kan indeholde op til 1 m³. Denne jord blev senere soldet og indeholdt tusindvis af fund, hvoraf nogle få er vist og omtalt nedenfor. Foto: Den antikvariske Samling.

Aus der Ausgrabung von Feld M16. Dank einem tüchtigen Maschinenführer war es möglich, die Erde mit waagerechten Schaben vorsichtig zu entfernen. Die Erde wurde danach in Säcke neben der Maschine gefüllt. Sie können ungefähr einen Kubikmeter enthalten. Die Erde wurde danach gesiebt und enthielt Tausende von Funden, von denen einige unten gezeigt und erwähnt werden.

I kote 2,65 m fandtes toppen af et oprindeligt muldlag, der opefter var afsluttet af en tynd sort horisont, der tolkes som en tildækket vækstflade. Den mørke horisont blev iagttaget i hele fladen. Selve muldlaget var omkring 20 cm tykt og lysegråt, og ved gravningen sås, at det indeholdt tilhugget flint (fig. 11). Derfor blev en del af muldlaget taget fra og soldet. Anslået har der været ca. 1/2-3/4 m³ jord. I den soldede jord fandtes omkring 2 kg tilhugget flint – både brændt og ubrændt – heriblandt i alt otte redskaber: Én lancetformet og tre såkaldte trapezformede mikrolit-pilespidser fra Maglemosekulturen, tre tværpile med udsvajede, konkave sider, der sandsynligvis stammer fra Ertebøllekulturen, og en skraber. Der fandtes ikke slebne fragmenter. Flintmaterialet må stamme fra jægeres gentagne ophold på stedet gennem perioder af jægerstenalderen.

Nedefter overgik muldlaget glidende til brunt hedeslettesand. I muldlaget og hedeslettesandet sås en række udvaskningslinier, der ikke fulgte farveskiftene nedefter (fig. 11).

Der er tidligere foretaget geologiske boringer på von Støckens Plads, der havde som resultat, at "fyldlagene" nåede ned til kote 1,4 m *under* DNN, men der synes at være sket en fejl.[24] Det undersøgte muldlags store indhold af flint fra ældre stenalder viser med al ønskelig tydelighed, at der er tale om et gammelt muldlag, der også i stenalderen må have udgjort terrænoverfladen.

Udlagt direkte på vækstfladen i kote 2,65 m fandtes en gadebelægning af dyreknogler, der er velkendt fra andre undersøgelser i byen. Her som andre steder udgør knoglelaget den ældste egentlige belægning i gaderne. Set i snit kan knoglevejen være svær at erkende, men i fladen er man ikke i tvivl. Knoglematerialet er soldet frem gennem et 4 mm sold og gemt, men endnu er der ikke foretaget osteologiske undersøgelser. I det indgår mange hornstejler fra især får/geder, og der ses mekanisk slid og hundegnav på en ret stor del af knoglerne.

Fig. 11. På fotografiet ses undergrunden og de ældste kulturlag, der ligger 4½ m under den nuværende von Støckens Plads. Det brune undergrundssand forneden går gradvis over i det oprindelige lysegrå muldlag, der indeholdt en del flint fra jægerstenalderen tabt for mellem 9.000 og 6.000 år siden. Set i det lys er det kun 900 år siden, den ældste Stenbogade blev anlagt som først en knoglevej og siden en belægning med fletværksmåtter, hvis gennemskårne vidjer ses som en række af lyse pletter i de mørke kulturlag. Foto: Den antikvariske Samling.

Auf dem Foto sieht man den Untergrund und die ältesten Kulturschichten, die 4,5 Meter unter dem jetzigen von Stöcken Plads gelegen sind. Das braune Untergrundssand ganz unten gleitet nach und nach in eine hellgraue Humusschicht über, die ziemlich viele Feuersteinsachen aus der Steinzeit enthielt, zwischen 9000 und 6000 v. Chr. verloren. In dieser Perspektive gesehen sind es nur 900 Jahre her, dass die älteste Stenbogade angelegt wurde, zuerst als Knochenweg, dann mit einer Belegung von Fletwerkmatten, deren durchschnittene Weiden als eine Reihe heller Flecken in den dunklen Kulturschichten zu sehen sind.

Tilstedeværelsen af knoglevejen i Stenbogade viser, at gadeforløbet må regnes for tilhørende byens ældste sæt gader. Omvendt tyder den intakte vækstflade og fraværet af hjulspor i undergrunden på, at trafikmængden enten må have været beskeden, eller at felt M16 ligger i udkanten af vejbanen. Dendrodateringer og møntfund hjemhørende i 1100-årenes begyndelse fra de overliggende lag (fig. 22) viser, at knoglevejen må være anlagt senest omkring år 1100.

I kote 2,88 m, dvs. 23 cm over knoglevejen K176, fandtes et lag af fletværksmåtter, K174 (fig. 11, 12). De blev ved gravningen iagttaget i hele feltets udstrækning. Måtterne bestod af 2-3 cm tykke støjler, hvorimellem var flettet vidjer. Støjlerne lå øst-vest. Tilsvarende fletværksmåtter beliggende lige over en knoglevej er bl.a. iagttaget i Sønderportsgade, og de må antages at udgøre en udbredt belægningstype i Ribes gader.[25] Fletværksmåtterne må bestå af sektioner, men der blev i felt M16 ikke iagttaget sammenstød mellem flere sektioner. Over og imellem fletværket lå et lag gråt sand, der kan være udlagt sammen med måtterne.

Fra kote 3,40 og op til omkring kote 5,50 m fandtes i fladen langs- og tværgående tømmer, der ikke udgjorde egentlige sammenhængende belægninger, men opfattes som delvist plyndrede rester af egentlige vejbelægninger, som det kendes bl.a. fra undersøgelserne i Sønderportsgade. I det begrænsede felt var det ikke muligt at sige noget nærmere om, hvorledes disse belægninger var konstruerede, men den stratigrafiske placering svarer nøje til forholdene i Sønderportsgade. Der blev fundet meget langsgående tømmer med naglehuller samt en del tværgående planker, der tilsammen tyder på, at vejbelægningerne har bestået af et tværgående plankedække naglet fast i langsgående remme placeret direkte på overfladen.

I perioden sker der en kraftig kulturlagstilvækst,

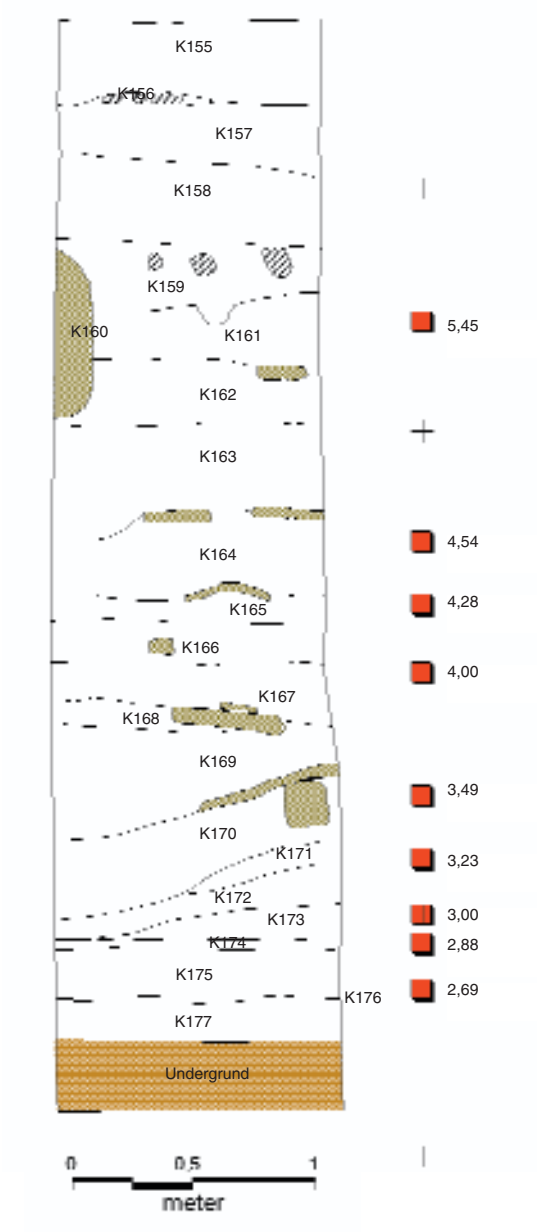

Fig. 12. Opmåling af den 4 1/2 m høje sydprofil i felt M16 på von Stöckens Plads. Den nuværende overflade ligger kun ca. 1/2 m over toppen af tegningen. Hele kulturlagsserien er gadelag rummende en efterhånden velkendt sekvens af forskellige gadebelægninger anvendt fra o. år 1100 og til i dag. De røde firkanter markerer niveauerne, hvor der blev taget jord fra til soldning. Tegning: MS.

Aufmessung von dem 4,5 Meter hohen Südprofil im Feld im 16 auf von Stöckens Plads. Die jetzige Oberfläche ist nur 1/2 Meter über die Spitze der Zeichnung gelegen. Die ganze Serie der Kulturschichten sind Strassenschichten, die eine wohlbekannte Serie von Strassenbelegungen enthalten, die von 1100 bis heute verwendet wurden. Die roten Vierecken markieren die Niveaus, von denen Erde für die Siebung ausgewählt wurde.

der jævnligt har ført til, at også gaden må hæves. I denne forbindelse må man have fjernet det meste af den fungerende vejbelægning med genbrug for øje. Det var i den begrænsede undersøgelse ikke muligt at se, om vejbanen har haft ét eller to spor. Opefter i lagserien er foretaget en række dendrokronologiske dateringer. Fra den ældste plankevej er dateret tre stykker træ til hhv. o. 1080, o. 1100 og 1120'erne.[26] Det tyder på, at den første plankevej er anlagt i 1120'erne – hvilket svarer til dateringer fra Sønderportsgade.

De to dybe felter, M2 og M16, påviste to forskellige undergrundtyper begge forseglet af kulturlag allerede o. år 1100. I vest fandtes tørt og veldrænet hedeslettesand, der må anses for aflejret under en af den sidste istids afsmeltningsfaser. Det gulbrune sand svarer til den undergrundstype, der kendes under størstedelen af byen. Mod øst fandtes derimod et massivt klæglag, sandsynligvis afsat ved havets gentagne oversvømmelser af de lavtliggende arealer omkring Ribe Å. Lignende marskdannelser genfindes i stor skala vest for byen, men når i de lavtliggende ånære områder helt ind øst for Ribe. Marskklæget anses på baggrund af den nuværende viden for afsat siden engang i bronzealderen med det resultat, at Ribemarskens overflade i dag ligger mellem 2 og 2 1/2 m.[27] Afsætningen af klæg har ikke været en jævn proces, men har fluktueret i takt med havniveauet. Således kan de ånære engarealer i perioder med relativt lavere havvandstand (regression) have været beboelig, og muligvis skal bebyggelsesaktiviteten i felt M2 ses i det lys.

Præcis hvorledes overgangen mellem hedeslettesandet og klæget forløber fra vest mod øst, gav udgravningen ikke svar på, men man kan forestille sig, at hedeslettesandet falder jævnt mod øst. Når dets overflade falder til under kote ca. 2 m vil det være overlejret af klægdannelser.[28]

Øvrige undersøgelser i de gamle gadeforløb

En række steder i de undersøgte områder skærer Dagmarsgade sig igennem gamle gadeforløb. Det var en vigtig arkæologisk opgave at undersøge, om disse gamle gadeforløb også kunne følges tilbage til middelalderen for på den måde at fastlægge dele af den middelalderlige byplan.

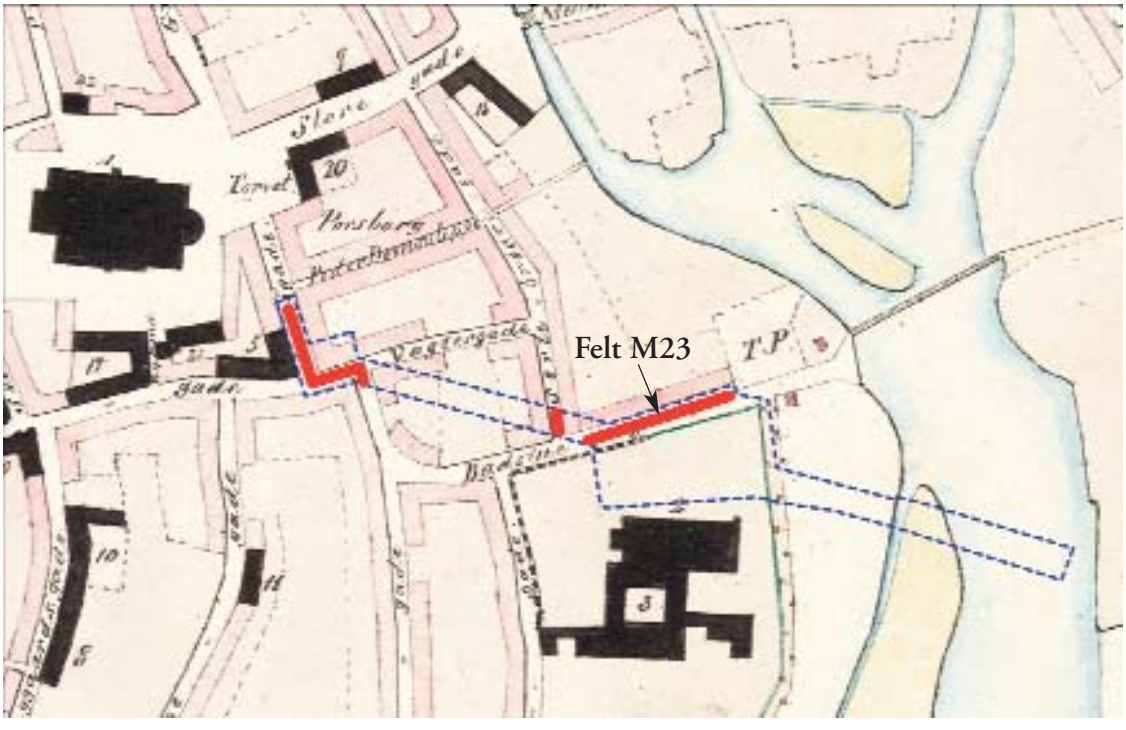

Fig. 13. Med rødt er fremhævet de dele af gamle gadeforløb, der blev berørt ved 2005-undersøgelserne. Stenbogade, Sønderportsgade/Vægtergade, Sortebrødregade og Badstuegade kunne følges ubrudt tilbage til 1100-årene, mens der i den nordlige ende af Hundegade ikke fandtes gadelag. Det skyldes, at gaden er blevet rykket lidt mod øst, hvilket blev bekræftet ved arkæologiske undersøgelser i gaden i 2006. Pilen markerer placeringen af felt M23 i Badstuegade. Kort i KMS, tilføjelser MS.

Mit rot sind die Teile des alten Strassenverlaufes hervorgehoben, die von den Untersuchungen im Jahre 2005 berührt wurden. Stenbogade, Sønderportsgade, Sortebrødregade und Badstuegade konnten bis in den 1100-Jahren dokumentiert werden, während das nördliche Ende von Hundegade nicht festgestellt werden konnte. Das liegt daran, dass die Strasse ein wenig nach Osten verlegt wurde, was durch archäologische Untersuchungen im Jahre 2006 bestätigt wurde. Der Pfeil markiert die Lage von Feld M23 in Badstuegade.

Stenbogade

Som omtalt ovenfor lykkedes det i Stenbogade at påvise gadelag, der gik ubrudt tilbage til bydelens opståen omkring år 1100. De ældste gadetyper er omtalt i det foregående afsnit. Over de ældre plankeveje fandtes rester af stolpebårne plankeveje og herover sandlag, der har ligget som underlag for stenbrolagte gader (K155-158). Sekvensen af gadebelægninger svarer til den stratigrafi, der blev påvist ved udgravningerne i Sønderportsgade i 2004. På baggrund af fundmaterialet synes det overvejende sandsynligt, at dateringerne af de forskellige belægningstyper følger eksemplerne i Sønderportsgade, og derfor kan de stolpebårne plankeveje antages at fungere frem til anden halvdel af 1200-årene, hvor de afløses af stenbro.

Sønderportsgade/Vægtergade

Hvor skellet går mellem Sønderportsgade og Vægtergade kan ikke siges med sikkerhed, men i gadestrækket fandtes sandlag fra stenbrolagte gader og herunder organiske lag med rester af stolpebårne plankebelægninger. Der blev ikke gravet yderligere i dybden, men de blottede lag fører gadeforløbet tilbage til 1100-årenes slutning.

Hundegade

I den nordligste ende af Hundegade blev der ikke fundet gadelag, men i stedet rester af et hus, Hus 6, der omtales nedenfor. Hundegade er dog velkendt fra middelalderlige skriftlige kilder og undersøgelser i gadeforløbet i 2006 viste, at gaden må have løbet lidt vest for det undersøgte område.[29]

Fig. 14. Middelalderlige gadelag i Badstuegade. Øverst en række forholdsvis rene sandlag, der har ligget som underlag for stenbrolagte gader fra engang i anden halvdel af 1200-årene og frem til vore dage. Da sten er en mangelvare på Ribeegnen, har man omhyggeligt genbrugt stenene i forbindelse med, at der er blevet lagt en ny belægning i et højere niveau. På den måde er stenlaget fulgt med byens vækst i højden. Under sandlagene ses mørke, organiske lag, der indeholder kraftige trækonstruktioner. Det er rester af 1100-årenes Badstuegade, der havde en belægning af tværgående planker fæstnet på en meget solid konstruktion af langs- og tværgående tømmer. De kraftige konstruktioner kan skyldes, at Badstuegade var den hovedgade, der stod i forbindelse med bydelen på nordsiden af åen. Foto: Den antikvariske Samling.

Mittelalterliche Strassenschichten in Badstuegade. Ganz oben sieht man eine Reihe von relativ reinen Sandschichten, die als Unterlage für gepflasterten Strassen irgendwann in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts bis heute gedient haben. Da Steine ein Mangelware in der Gegend um Ribe waren, hat man sorgfältig die Steine wiederverwendet, als eine neue Belegung auf einem höheren Niveau gelegt wurde. Unter den Steinschichten sieht man organische Schichten, die solide Holzkonstruktionen enthalten. Das sind die Reste von Badstuegade, die eine Belegung von quer verlaufenden Planken hatte, die an sehr kräftigen Tragriemen befestigt waren. Die kräftigen Konstruktionen könnten darauf zurückgeführt werden, dass die damalige Badstuegade die Hauptstrasse war, die die Südseite mit der Nordseite der Aue verband.

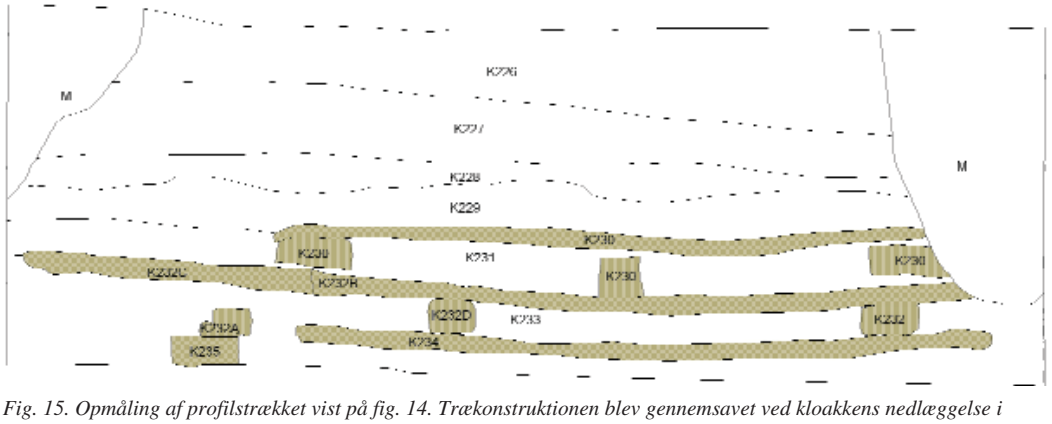

Fig. 15. Opmåling af profilstrækket vist på fig. 14. Trækonstruktionen blev gennemsavet ved kloakkens nedlæggelse i begyndelsen af det 20. årh. og er derfor nydeligt gennemskåret i profilen. De fem dendrodateringer fra konstruktionen er omtalt i teksten. Tegning: MS.

Aufmessung der Profilstrecke, die auf Fig. 14 zu sehen ist. Die hölzerne Konstruktion wurde am Anfang des 20. Jahrhunderts durchsägt, als die Kanalisation durchgeführt wurde und ist deshalb deutlich im Profil zu sehen. Die fünf Dendrodatierungen sind im Text erwähnt.

Sortebrødregade
Gadens tidligere sydende blev gennemskåret, men de øverste lag var fjernet ved nedlæggelsen af fjernvarme og andre tidligere gravearbejder. I de blottede lag blev registreret en lagfølge, bestående af vandrette, organiske kulturlag uden nedgravninger og med enkelte linser af sand. Tilsvarende lagfølger er velkendte fra gadeudgravninger i byen, og da der både øst og vest for lagserien fandtes gulvlag fra to huse, Hus 1 og 2, der i lighed med undersøgelsens øvrige hustomter kan antages at have ligget helt ud til gaden, er det ret sandsynligt, at også Sortebrødregade eksisterede allerede i ældre middelalder.[30]

Badstuegade
I Badstuegade blev gjort ret omfattende iagttagelser, der viser, at gaden kan føres ubrudt tilbage til 1100-årene, og flere forhold tyder på, at gaden i ældre middelalder havde en overordnet betydning. I gaden blev fundet rester af nogle mægtige, langsgående egeplanker, hvis længder oversteg 5 m, tykkelsen var op til 10 cm og bredden over 30 cm. De langsgående planker hvilede på tværgående bjælker, og selve vejbelægningen, der har bestået af tværgående planker, havde været naglet fast til de langsgående planker (fig. 14).

Belægningsresterne i Badstuegade mindede i dimensioner og konstruktion meget om en tosporet plankevejskonstruktion udgravet i Sønderportsgade i 2004. En række dendrodateringer viste, at denne konstruktion var anlagt omkring år 1192, men havde både forgængere og efterfølgere konstrueret på samme måde.[31]

Lagfølgen i Badstuegade svarede præcist til, hvad der kendes fra Ribes øvrige middelalderlige gader. Øverst en række ret ensartede sandlag, der har dannet underlag for nu plyndrede stenbrolagte gader og derunder mørke organiske lag indeholdende vekslende mængder tømmer stammende fra gadebelægninger af træ.

For sandlagenes vedkommende kan de ikke dateres nærmere, da der ikke fremkom oldsager i forbindelse med dem, men de stenbrolagte gader synes at komme til over hele Ribe i anden halvdel af 1200-årene og intet tyder på, at det ikke også skulle være tilfældet i Badstuegade.

Det yngste organiske gadelag, K229, var ret nedbrudt og indeholdt meget store mængder keramik. Sandsynligvis er der tale om et delvis sammenbrændt lag. Ganske bemærkelsesværdigt var der blandt keramikken mange, meget store skår fra næstenstentøjskander. Er der tale om knuste ølkander fra den badstue, der må have ligget omtrent her?

I de underliggende, organiske lag fandtes rester af en kraftig egetræs vejkonstruktion, K230, K232, K234, K235 bestående af tværgående tømmer, hvorpå lå kraftige, langsgående planker. Der fandtes tre lag af tværgående og langsgående tømmer ovenpå hinanden, hvor det nederste tilsyneladende hvilede på en nedgravet/-rammet stolpe med flad top, K235. Efterfølgende er der foretaget fem dendrokronologiske dateringer fra konstruktionen, som gav følgende resultater: K235: 1177 ± 10 år; K232b: 1150 ± 9 år, K232a: ca. 1139, K232c: 1189 ± 11 år, K232d: efter 1085. Konstruktionen må således bestå af både nyt og genanvendt tømmer, og hvis der er tale om én samtidig konstruktion, må anlæggelsestidspunktet antages at ligge inden for dateringsoverlappet mellem K235 og K232c, dvs. mellem 1178 og 1187. Det kan dog heller ikke udelukkes, at der er tale om flere, hinanden afløsende belægninger.

Sandsynligvis svarer konstruktionen til den kraftige planke, der registreredes længere mod vest i Badstuegade. Denne planke lå i kote 3,60 m, mens de tre planker i øst lå i kote 3,40, 3,60 og 3,80.

Påvisningen af kraftige vejkonstruktioner fra 1100-årene i Badstuegade tyder på, at gaden har haft en overordnet rolle i den ældre middelalders gadenet. Kun i Sønderportsgade er der påvist tilsvarende kraftige konstruktioner, og den sandsynlige forklaring er, at Badstuegade var en del af en hovedgade og gennemfartsvej, som via en bro må antages at have stået i permanent forbindelse med bydelen og trafiknettet på nordsiden af åen. Denne formodning er langt fra ny, men understøttes nu endnu tydeligere af det arkæologiske materiale.[32]

Den middelalderlige bebyggelse under Dagmarsgade og von Støckens Plads
Undersøgelserne i Dagmarsgade og på von Støckens Plads gav en af de sjældne muligheder for et arkæologisk tværsnit af en hel middelalderlig

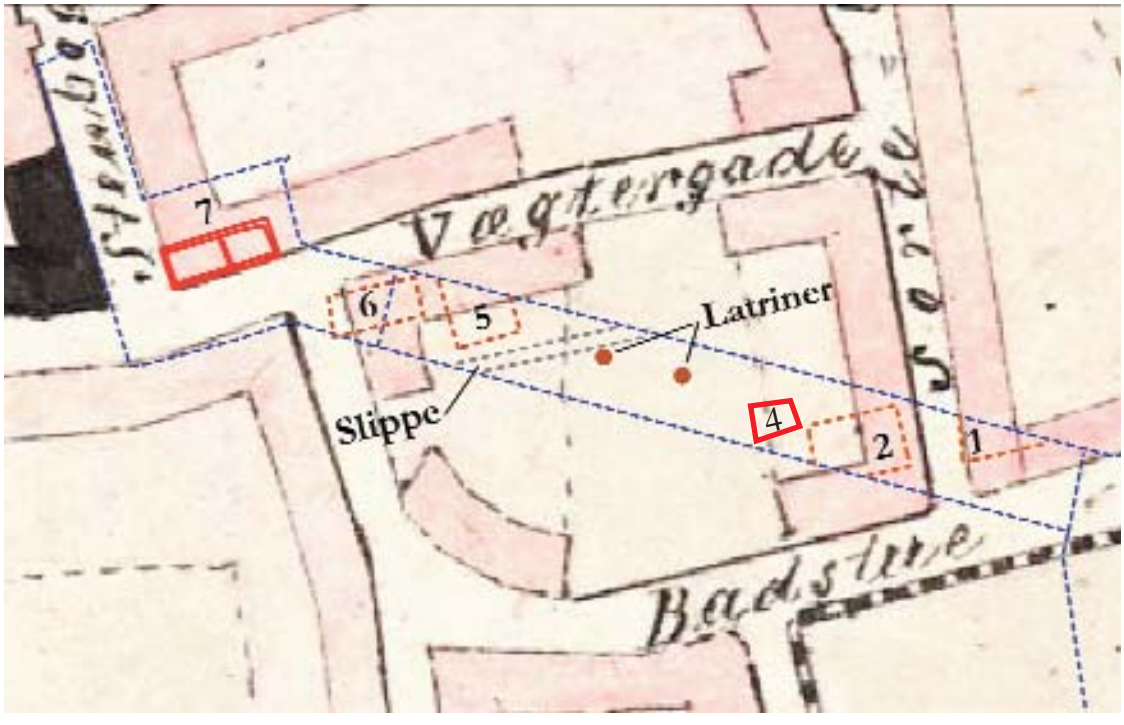

Fig. 16. På den forenklede oversigtsplan er rekonstrueret omridsene af de vigtigste bebyggelsesspor, som blev påvist ved udgravningerne. Tallene markerer hustomter, der ligesom de øvrige strukturer er nærmere omtalt i teksten. Hvor Hus 2 er markeret lå også det ældre Hus 3. Hus 8 er heller ikke vist på planen, men var en yngre afløser for Hus 7. Tilsammen tegner anlæggene et forholdsvis præcist billede af bebyggelsesstrukturen i området o. år 1200, når bortses fra hus 7, der først kommer til o. år 1340. Kort i KMS, tilføjelser MS.

Der Übersichtplan zeigt die wichtigsten Bebauungsspuren, die durch die Ausgrabungen dokumentiert sind. Die Zahlen markieren Ruinen samt den übrigen Strukturen, die im Text berührt werden. Wo Haus 2 markiert ist lag auch das ältere Haus 3. Haus 8 ist nicht auf der Karte angegeben, war aber ein jüngerer Ersatz für Haus 7. Alles im allem zeichnen die Häuser ein ziemlich präzises Bild von der Bebauungsstruktur in dem Viertel um 1200, wenn man von Haus 7 wegsieht, das erst um 1340 gebaut wurde.

karré. Under gaden blev fundet omfattende bebyggelsesrester, der tilsammen gør det muligt at rekonstruere et middelalderligt bebyggelsesmønster med ret stor nøjagtighed. Ud over hustomter fandtes rester af en øst-vest-løbende slippe samt møddingslag og latriner. I betragtning af undersøgelsernes begrænsede omfang, giver lagene et forholdsvis detaljeret indblik i bystrukturen i området især for 1200-årenes vedkommende.

De lag, der var tilgængelige i den genåbnede kloakgrøft, stammede primært fra 1200-årene rækkende lidt ned i 1100-årene. De yngre lag og strukturer, der havde ligget i den øverste meter under gadeniveau, var i næsten alle tilfælde ødelagt ved tidligere gravearbejder, mens de ældste lag, der ligger mere end 2½ m nede, slet ikke blev berørt. Derfor var det primært perioden fra slutningen af 1100-årene til o. år 1300, som det lykkedes at belyse.

Hustomterne

Der fremkom i udgravningsprofilerne lagfølger, der udgør snit igennem en række tomter af træbyggede huse, der i alle tilfælde syntes at have ligget placeret helt ud til gadelinien. I nogle tilfælde var der kun bevaret rester af husenes gulvlag, der ofte bestod af ler, som man hyppigt udbedrede ved at udlægge nye gulvlag. I andre tilfælde fandtes rester af træbyggede vægforløb samt fast inventar i form af vægbænke, ovne og ildsteder. Ved at kombinere iagttagelserne i nord- og sydprofilen samt, hvor det var muligt, iagttagelser i fladen, var det i de fleste tilfælde muligt at fastslå orienteringen af de registrerede strukturer. Den viste sig at

Fig. 17. Gulvlag i Hus 2. Øverst rester af lyse kalk- og mørtelgulve og derunder rester af gulve bestående af ler. De mørke lag er smuds, primært bestående af findelt trækul. Foto: Den antikvariske Samling.

Bodenschicht im Haus 2. Ganz oben sieht man Reste von hellen Kalk- und Mörtelboden, darunter Boden aus Ton. Die dunklen Schichten sind Schmutz, überwiegend aus Holzkohle bestehend.

følge gadenettet i området, som det så ud indtil Dagmarsgades gennembrud i 1876.

Hus 1

Kun et hjørne af huset blev påtruffet af kloakgrøften. Hustomten bestod udelukkende af gulvlag bestående af lerlag, hvoraf ét var ildpåvirket, adskilt af fint strierede smudslag af primært knust trækul (K19-23). De tolkes som markerende sydvesthjørnet af et hus beliggende ud til Sortebrødregade på dennes østside. Der fandtes ingen spor af vægge, og der kan være tale om et nedrevet træhus. I lagene øst og syd for huset fandtes flere nedgravninger indlejret i en ret forskelligartet lagfølge, som tyder på, at lagene skal opfattes som bebyggelseslag aflejret inde på en bebygget grund. Gulvlagene fandtes i kote 3,50-3,85 m, og sammenholdt med dendrodateringerne fra området tyder det på en datering til anden halvdel af 1100-årene. Lagfølgen over gulvlagene var fjernet ved nedlæggelsen af fjernvarme i 1969, og det vides derfor ikke, om huset har haft yngre afløsere.

Hus 2

Der blev ikke fundet sikre spor af Hus 2's ydervægge, da der ikke var mulighed for iagttagelser på de steder, hvor væggene havde stået. Der blev heller ikke fundet spor efter indvendige rumopdelinger. Hus 2 er dermed kun registreret som gulvlag, af hvilke der blev iagttaget flere forskellige typer.[33] Gulvlagene var kraftigst over en ældre grube (K51), hvis fyld havde sat sig løbende, mens huset stod. Øverst i den bevarede lagserie fandtes rester af smudslag og derunder enkelte større partier og flere linser af et hvidgråt kalk- eller mørtelgulv med mange knuste muslingeskaller (K42,

Fig. 18. Ovnen K62 i Hus 2. Foto: Den antikvariske Samling.

Der Ofen K62 im Haus 2.

K60). Da rester af de overliggende smudslag indeholdt mange kalk/mørtelfragmenter kan dette gulv have været fladedækkende, men det var kun bevaret på de lavest liggende partier. Herunder fandtes en gulvlagsserie af tynde, ikke-gennemgående lerlag adskilt af fint strierede, mørke smudslag (K43, K44). Der er tale om lergulve, der løbende har været udsat for slid, og som jævnligt blev udbedret, mens der samtidig aflejredes smuds i form af organisk materiale og knust trækul. Derved opstod en lagserie bestående af utallige mindre lag af ler og smuds.

Herunder fandtes et organisk planeringslag (K45), hvis formål sandsynligvis er at fylde op over den underliggende grube (K51).

Under K45 fandtes i fladen rester af et trægulv, (K79), hvor kun den del, der var sunket ned i gruben K51, var bevaret, mens resten må være blevet plyndret i funktionstiden. Kun fire meget nedbrudte, spejlkløvede egeplanker var bevaret. Heraf blev de to bedst bevarede søgt dendrokronologisk dateret, men kun den ene gav en – usikker – datering til efter 1052 (P13).

Under trægulvet K79, ligeledes kun over gruben K51, fandtes en bedre bevaret rest af et trægulv (K46), bestående af mindre plankestykker, primært eg, der var udlagt med lidt vekslende orienteringer og delvist overlappende. Der sås ingen tegn på, at de enkelte træstykker havde været fikserede. Op ad trægulvet fandtes en lille rest af et ildsted i form af et lerlag med brændt overflade, udlagt opad træet. Brandspor på trægulvet op ad ildstedet viste, at trægulv og ildsted har fungeret på samme tid. I trægulvet K46 indgik sædet fra en trebenet skammel, og gulvet er et interessant og nok ret brandfarligt eksempel på, at trægulve og ildsteder kan have fungeret sammen. To af plankerne fra trægulvet K46 blev dendrodateret. De gav fældningsårene 1188 ± 10 år, hhv. efter 1103.

I gulvlagene fandtes udover keramik en række genstande, der er blevet tabt i Hus 2: Flere hvæssesten, en intakt dobbeltkam, en tenvægt og en glasring. Der er tale om dagligdags genstande og personligt udstyr, der ikke siger noget nærmere om, hvilket erhverv, beboerne har haft. Der er ikke deciderede høj-status fund imellem.

Dateringen af Hus 2 baserer sig på en samlet vurdering af genstandsmaterialet, stratigrafien og de dendrokronologiske dateringer. Keramikken er som vanligt domineret af den hjemlige gråbrændte keramik, der stammer fra kuglepotter. Derudover optræder en del højmiddelalderlige kande- og pibelers-skår, mens 1100-tals ledetyperne Pingsdorf og Paffrath stort set er fraværende, og Andenne helt mangler. Dendrodateringerne af det ældste trægulv K46 placerer anlæggelsen af Hus 2 efter ca. 1188 ± 10 år, men der kan være tale om genbrug. Samtidig er fundet tegl i laget K73 under Hus 2. Tilsammen tyder iagttagelserne på, at de udgravede gulvlag fra Hus 2 stammer fra 1200-årene, måske rækkende op i århundredets anden halvdel.

Hus 3

Under Hus 2 fandtes en fækaliefyldt nedgravning K51, der ikke opfattes som en del af et hus. K51 var nedgravet i gulvlag fra et ældre hus, der udgør Hus 3. Tilstedeværelsen af fækaliegruben mellem de to gulvlagsserier kunne tyde på, at der er et mindre tidsmæssigt slip mellem de to huse, hvor området udnyttes på en anden måde, men det kan ikke afgøres med sikkerhed. Som ved Hus 2 blev der heller ikke ved Hus 3 iagttaget sikre spor af ydervægge, da disse må have ligget i de forstyrrede områder mod Ø og V.

Den mest håndfaste rest af huset var en ovn, K62, hvis bund kunne opdeles i syv brændte horisonter, hvorfor ovnen må være blevet nybygget/udbedret mindst seks gange (fig. 18).

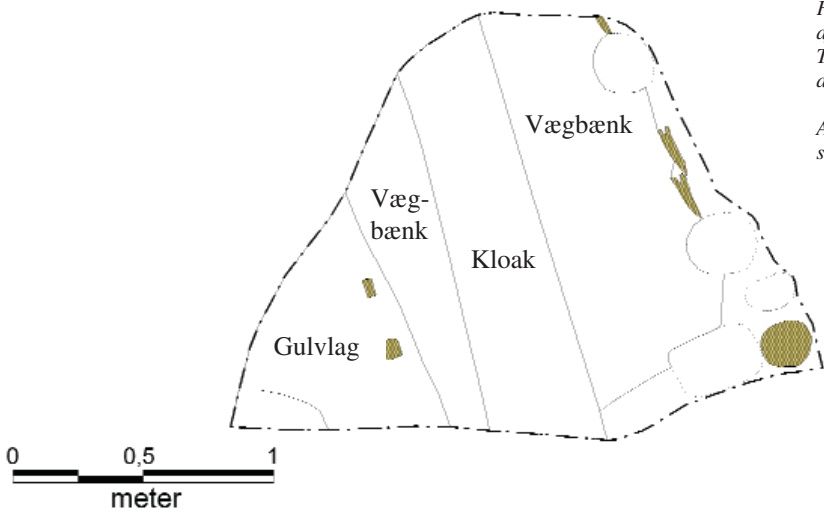

Fig. 19. Opmåling og foto af Hus 5's sydøsthjørne. Tegning: MS. Foto: Den antikvariske Samling.

Aufmessung und Foto von der südostlichen Ecke im Haus 5.

I to af bundene indgik en del sten, hvor der i det ene tilfælde var tale om basaltstykker fra en drejekværn. Ovnen var forstyrret af nedgravningen K51, men målte mindst 1,2 m. V for ovnen sås, hvad der opfattedes som en grube, K73 indeholdende en trækonstruktion bestående af mindst tre stavplanker stående i en række vinkelret på Badstuegade. En af disse stavplanker er dendrodateret til 1140 -6/+9 år (P8). Stavvæggen i K73 kan være en indre skillevæg i Hus 3.

I konteksterne tilhørende Hus 3 fandtes både tegl, en del Pingsdorf og Paffrath samt et enkelt skår af Rød Rouen-keramik. Dette sammenholdt med dendrodateringen af stavplanken til ca. 1140 tyder på, at Hus 3 fungerer i 1100-årene, mest sandsynligt den anden halvdel.

Hus 4

Betegner et hus, der har stået på et nedgravet fundament af teglbrokker og mørtel, der igen hvilede

oven på et lag af langsgående tømmerstokke, såkaldt slyngværk, K111. I kloakgrøftens nordprofil afdækkedes fundamentets nordøstre hjørne, mens sydprofilen var forstyrret og ikke gav oplysninger.

Fundamentet var placeret i en 50-60 cm bred grøft nedgravet til ca. kote 4,20 m. Heri var først udlagt et slyngværk bestående af to langsgående træstammer med bark under hvert af de to murstræk. Heraf fandtes kun én in situ, mens der fandtes aftryk og bark fra de øvrige tre. Træsorten lignede fyr, og ud fra den bevarede stamme og aftrykkene kunne diameteren fastslås til ca. 20 cm.

Teglstensbrokkerne i selve fundamentet så ud til at være smidt ned i grøften sammen med en masse mørtel. Imellem brokkerne fandtes flere formsten, heraf to fragmenterede sten fra lodposterne i et stavværksvindue samt en ribbesten, hvor nakken var brækket af. Desuden fandtes dele af glaserede gulvfliser og et par tufstensbrokker.

Ved den senere nedgravning af regnvandsledningen syd for kloakken blev den berørte stribe af brokkefundamentet K111 registreret. Imellem dem sås et tykt lerlag uden bevaret overflade liggende i ca. kote 5,10 m, der kan have været et gulvlag eller måske snarere en slags fugtspærre. De indmålte partier af fundamentet tegner tilsammen grundplanen af en, muligvis lettere trapezformet, bygning, hvis udvendige mål er omtrent 6,4 m ØV x 3,3 m NS. Det kan ikke afgøres, om K111 vender sig mod Sortebrødregade eller Badstuegade, ligesom det heller ikke vides, om de registrerede fundamenter omgiver hele omridset eller kun en del af bygningen. K111 synes for spinkelt til at have båret en stenbygning, men måske en bindingsværksbygning i flere stokværk?

Dateringen baserer sig udelukkende på fundene fra selve fundamentet. Det fuldt udviklede stavværksvindue optræder herhjemme først med højgotikken, der slår igennem i anden fjerdedel af 1300-årene. Ligeledes fandtes i K111 et skår af en indvendigt glaseret skål i B1-gods – en keramiktype, der også synes at tilhøre 1300-årene. Det er sandsynligvis også dateringen af hus 4.

Hus 5

Betegner et træbygget hus beliggende på sydsiden af Vægtergade og opført i en kombination af stolper og stavteknik (fig. 16, 19). Husets sydøstre hjørne og et parti af østvæggen afdækkedes. Det var anlagt på et kompakt, organisk lag, K149, indeholdende meget træflis, K149's topkote var 4,38 m.

Østvæggen, K150, var opført af let jordgravede stolper med nedbankede stavplanker imellem. I alt afdækkedes et stræk på 1,40 m. Selve stolperne i vægforløbet var blevet fjernet af gravemaskinen, men der fandtes tydelige aftryk efter dem, som viste, at de havde været runde og med flad bund. Stolpesporenes afstand var 0,80 m (målt fra centrum til centrum) og bundkoten var 4,36 m hhv. 4,25 m. Imellem stolpesporene var bevaret to af oprindeligt tre stavplanker, 20 cm brede spejlkløvede egeplanker udstyret med fjer og not. De to bevarede planker var tilspidsede nedefter og derfor nok rammet ned. Bundkoten var 4,23 m hhv. 4,28 m. De to planker er dendrodateret til hhv. ca. 1177 ± 12 år (P15) og ca. 1179 ± 12 år (P18), hvis kun splintved mangler på prøven, hvilket synes sandsynligt. Nord for det nordligste stolpespor sås endnu en stavplanke siddende i nordprofilen. Syd for det sydlige stolpespor, i husets sydøstre hjørne, sås spor af to stolper: Mod nord en af maskinen optrukket stolpe af ikke-eg (barken sad i sporet) af let oval form med en største diameter på 18 cm. Bundkoten var 3,89 m. Syd herfor en bevaret stolpe af ikke-eg, hvis diameter var 18 cm. Det vides ikke, om disse stolper var oprindelige eller senere reparationer/afstivninger. Hus 5's hjørnestolpe har sandsynligvis stået i det rektangulære stolpeaftryk på 33x22 cm, der registreredes i hushjørnet, men trukket lidt ind i forhold til den øvrige vægflugt. Bundkoten var 3,58 m.

Østvæggen i Hus 5 har ikke været særlig solidt funderet, men kun gravet/rammet ca. 10 cm ned. Hvorvidt stolperne har stået i fast takt med stavplanker imellem på hele vægflugten er ikke til at sige, men er vel sandsynligt. Kun den rektangulære hjørnestolpe synes at kunne opfattes som decideret bærende.

Indvendig blev huset ved opførelsen og før udlæggelsen af det ældste lergulv udstyret med en vægbænk, K151, op ad østvæggen. Vægbænken var opbygget af kulturjord spættet med grålige lerklumper og klatter. Bredden var 110 cm og højden oprindelig 30 cm. Der registreredes to nedramme-

Fig. 20. Der udsaves prøver fra fodremmen K145. Den efterfølgende datering viste, at træet var fældet i 1463 ± 8 år. Foto: Den antikvariske Samling.

Proben aus der Fusspfette K145 werden ausgesägt.Die nachfolgende Datierung zeigte, dass der Baum im Jahre 1463 +/-8 gefällt war.

de pæle, K151, i gulvfladen, der stod parallelt med den vestlige grænse af vægbænken, og de har nok fikseret en, senere fjernet, kantstillet planke, der har sikret vægbænken mod udskridning. En af disse pæle, P19, er dendrodateret til efter 1024, men stykkets årringsforløb må ligge mange år fra barkkanten. Vægbænkens overflade har nok også været træklædt.

Inde i huset aflejres gennem tiden omkring 30 cm gulv- og smudslag, K148a-e, der til sidst helt skjulte vægbænken. Det ældste gulv var et gråligt lerlag, K148e, hvorpå fandtes et ildpåvirket parti, der må være udkanten af et ildsted samt et tyndt smudslag bestående primært af findelt trækul. Det ældste gulv efterfølges af et gråblåt spættet lergulv, K148d, hvorpå også var aflejret smuds, K148c. Herpå var udlagt et lag af egeflis, K148b – sikkert også et gulv – hvorpå også var aflejret smuds, K148a.

Dateringen af Hus 5 er baseret på dendrodateringernes udsagn kombineret med genstandsmaterialet. Stavplankernes fældningsår er bestemt til at ligge omkring eller lidt efter 1180, og fra fylden i vægbænken K151, hvis fundmateriale må være ældre end eller samtidig med anlæggelsen af Hus 5, stammer to ret tykvæggede Grøn Rouen skår, et Paffrath skår og et B1-skår fra en såkaldt stegepande foruden tre gråbrændte A2-skår (x104). I gulvlaget K148e fandtes et lille stykke tegl (x100). På denne baggrund kan anlæggelsen af Hus 5 placeres i slutningen af 1100-årene eller de tidlige 1200-år.

Senere nybygninger: Gulv- og smudslagene i Hus 5 var overlejret af et mørkt opfylds-/byggemodningslag, K145 med meget tegl, mørtel og ler. Heri lå en kraftig egetræsfodrem, K145, af firsidet tømmer på 23x23 cm liggende omtrent parallelt med Vægtergade 7,7 m syd for den nuværende gadelinie (fig. 20). I K145's overside var en firsidet udstemning på 7x30 cm, hvori kan have stået en vægstolpe. Hvis det er korrekt, er K145 et eksempel på et hus opført på en gennemgående fodrem. K145 blev i udgravningen opfattet som en direkte afløser for Hus 5, men viste sig ved en efterfølgende dendrodatering at være fældet 1463 ± 8 år. Lagene dækkende de to århundreder mellem Hus 5 og fodremmen fra 1400-årene må være fjernet ved reguleringer eller afgravninger af terrænet. Det vides således ikke, om der også i 1300-årene lå et hus på stedet. Øst for fodremmen K145 fandtes en række gulvlag af ler og smuds i felt M14 og M15 (K146, K154), der regnes for tilhørende dette hus. Niveuaet for gulvet var kote 4,90 m.

K145 var overlejret af et desværre ret forstyrret lag af brokker, mørtel og leret sand, K140, hvorunder fandtes spor efter tømmer fjernet af maskinen. K140 kan have været et brokkefundament på slyngværk til et endnu yngre hus, men eventuelle gulvlag var fjernet ved nedlæggelsen af fjernvarme i 1969. Sporet efter det fjernede tømmer så ud til at være orienteret 90º på Vægtergade og dermed have samme orientering som østvæggen i den ældste udgave af Hus 5. Da der blev nedlagt fjernvarme blev der på stedet observeret store mængder brokker og et stykke murværk opmuret i skælkalk, hvilket også taler for tilstedeværelsen af et yngre hus. Desuden er ud for den nuværende indgang til Dagmarsgade 1 ("Strygejernet") fundet munkestensmurværk, der kan stamme fra samme hus.[34]

Fig. 21. På billedet af den skråt gennemskårne sydmur i kælderen Hus 7 ses, at murværket hviler på et lag af langsgående stammer, såkaldt slyngværk, der vistnok bestod af fyrrestammer. På den måde har man søgt at skabe et solidt fundament for kælderen, der er gravet ned i bløde, organiske kulturlag. Stammerne var efter små 700 år i jorden stadig forholdsvis friske. Foto: Den antikvariske Samling.

Auf dem Bild von der durchschnittenen Südmauer im Haus 7 sieht man, dass das Mauerwerk auf längs verlaufenden Stämmen ruht, auf einem sogenannten Balkenrost, der wahrscheinlich aus Föhrenstämmen bestand. Auf diese Weise hat man versucht, ein solides Fundament für den Keller zu schaffen, der in weichen organischen Kulturschichten eingegraben war. Die stämme waren nach ungefähr 700 Jahren in der Erde noch ziemlich frisch.

Hus 6

Betegner et træbygget hus beliggende på hjørnet af Hundegade og Vægtergade. Husresterne udgjorde flere byggefaser og var primært repræsenteret ved gulvlag. Hvor husets østvæg havde stået, var der en moderne forstyrrelse, og der kan intet nærmere siges om konstruktionen. Lagenes orientering tydede stærkt på, at husets sydøsthjørne havde ligget i kloakgrøften, således at det vægforløb, der var synligt i sydprofilen, var husets sydvæg. I sydprofilen ophørte gulvlagene mod øst ved en formuldet stolpe, der anses for at repræsentere husets sydvæg, men der kan intet nærmere siges om konstruktionen. Gulvlagene fra Hus 6 fortsatte til kloakgrøftens bund i ca. kote 4,15 m og anlæggelsestidspunktet må altså ligge før det tids-

Fig. 22. Kældermurens inderside samt et mindre parti af det brolagte gulv. Foto: Den antikvariske Samling.

Die Innenseite der Kellermauer. Ausserdem einen kleineren Teil von dem gepflasterten Boden.

rum, der er repræsenteret i profilens lagfølge. Husets mest håndfaste struktur var en mindst fire gange fornyet ovn, K189, hvis ovnbund K189c indeholdt et lag sten, mens der i ovnbunden K189d sås både sten og tegl. Ellers bestod hustomten af massive, fint strierede, smudslag og gulvlag.

Der fremkom ikke træ egnet til datering fra hustomten, men blandt keramikken dominerer de højmiddelalderlige glaserede varer importkeramikken, ligesom der forekommer tegl i huslagene. Det viser henimod en datering efter o. 1200, sandsynligvis 1200-årenes første halvdel. De yngre lag var ødelagt af senere jordarbejder, og huset kan have haft yngre afløsere. Huset strakte sig mod vest ud i Hundegades nuværende forløb. Undersøgelser i 2006 viste, at middelalderens Hundegade for den nordligste dels vedkommende befandt sig lidt vest for det nuværende forløb.

Hus 7

Hus 7 udgøres af en teglstensbygget kælder tilhørende et hus beliggende på hjørnet af Stenbogade og Sønderportsgade med gavlen ud til Stenbogade. Kælderens gulv lå i ca. kote 5 m – små 2 m under det nuværende gadeniveau. Sydmuren K217 var funderet på et lag slyngværk bestående af tre langsgående stammer af vistnok fyr med en diameter på 20, 32 og 33 cm nedgravet til kote 4,60 m (fig. 21). Herpå var lagt et fundament af et enkelt lag kampesten i sand, hvorpå var rejst en kassemur, hvis skal ind mod kælderen var opmuret af munkesten med målene 27½-29½ x 12½-13½ x 8½ cm lagt i munkeskifte i en grålig kalkmørtel magret med sand og en del skaller.

Nederste skifte bestod af kantstillede sten, og murerarbejdet var nydeligt (fig. 22). Murkernen bestod af tegl, kampesten og mørtel, der var lagt direkte op mod jorden i kælderhullets sider. Den samlede murtykkelse var 50-60 cm.

Kælderens nordmur blev gennemgravet ved nedlæggelsen af en stikledning hen til en brønd på von Støckens Plads. Af sikkerhedsmæssige årsager, var det ikke muligt at foretage registreringer i grøften, men der var tale om en mur i samme dimensioner, der ligeledes var funderet på et slyngværk af tre langsgående stammer af vistnok fyr. Kælderens indvendige bredde var ca. 3,9 m.

I forbindelse med nedgravning af nye fjernvar-

merør blev kælderens vestlige gavlmur ud mod Stenbogade gennemgravet. Der var tale om en 1½ sten tyk mur af munkesten i munkeskifte. Årsagen til, at gavlmuren under den daværende overflade var forsynet med en ydre murskal og følgelig stærkere, kendes ikke, men det kan skyldes, at denne mur skulle bære gavlen, der tilmed kan have været forsynet med et eller flere gavlfremspring opefter. Det kan heller ikke udelukkes, at der kan have været tale om en grundmuret gavl på et hus, der i øvrigt var opført i bindingsværk.

Inde i kælderen blev registreret en tilsyneladende oprindelig skillemur, K218, bestående af en helstenstyk mur i blokskifte orienteret 90º på langmurene. Den var delvist funderet på et stykke egetræ, hvis stratigrafiske indlejring tydede på, at det var nedlagt i forbindelse med byggeriet. Dette stykke tømmer er dendrokronologisk dateret til ca. 1340. Dateringen lever ikke op til de statistiske sikkerhedskrav, men stemmer med de stratigrafiske iagttagelser og fundenes udsagn. Derfor anses fældningstidspunktet for at angive kælderens opførelsestidspunkt. Skillemuren opdeler kælderen i et vestligt rum på 6,7 x 3,9 m og et eller flere østlige rum, hvis længde ikke kendes.

Kælderens gulve var i begge rum piksten lagt i sand, som var blevet omlagt af flere gange. Der fandtes betydelige rester af det ældste gulv i begge rum, mod vest K223, mod øst K219. Langs ydervæggene så det ud til at have ligget omkring 30 cm over det øvrige gulv og kan have udgjort et hævet podie eller lignende – måske til oplag af varer?

Fundmaterialet fra kælderen stammer udelukkende fra de yngste gulvlag og sløjfningslaget K216. Heri er fundet stentøj, stjertpotte og jydepottegods foruden et randskår fra et fornemt majolikafad stammende fra Genova-området og fremstillet i 1600-årene.[35] Det tyder på, at kælderen først er opgivet engang i 1600-årene.

Kælderen må som helhed betragtes som en forholdsvis spinkel konstruktion, hvorover der efter al sandsynlighed har stået et bindingsværkhus i sikkert flere stokværk. Hvis det overliggende hus har haft samme bredde som kælderen, har dets udvendige bredde været omkring 5 m, mens længden har været mindst 9½ m.

Det præcise overfladeniveau i området på kælderens opførselstidspunkt kendes ikke, men sandsynligvis har det ikke ligget mere end højst ½ m under det nuværende niveau omkring kote 7 m. Kælderens dybde må altså have været 1½-2 m under gadeniveau.

Under kælderen fandtes organiske kulturlag, der i kraft af keramikindholdet må tilhøre tiden omkring år 1200. De syntes ikke at udgøre husrester.

Hus 8

Nedgravet oven i den sløjfede kælder fra Hus 7, fandtes kælderen fra et efterfølgende byggeri, K214, der udgør resterne af Hus 8. Det lå forskudt ca. 1 m mod syd i forhold til kælderen nedenunder og var således placeret delvis ude i det, der i den tidligere fase var gaden Sønderportsgade/Vægtergade. Der var tale om en lille halvkælder, med de beskedne udvendige mål 5,5 m ØV x 3,2 m NS med et gulvniveau omkring kote 5,80 m. Murene var én sten tykke og opmurede af genanvendte munkesten i kryds-/blokskifte, sat i en sandet, blåliggrå lermørtel. Murværket stod på et fundament af ét lag kampesten af vekslende størrelser. De største sten målte op til 70 cm på den længste led.

Kælderen var udstyret med et nydeligt gulv af piksten lagt med en flad side opefter. Kælderen har sandsynligvis indgået i et bindingsværkshus, der mest sandsynligt har stået med gavlen ud til Stenbogade. Byens brandtaksation fra 1761 omtaler både et gavlhus og et sidehus på grunden.[36]

I laget K215, der er stratigrafisk ældre end Hus 8, fandtes et stykke kridtpibestilk, der tyder på, at anlæggelsen må være sket efter ca. 1620, hvor kridtpiberne bliver populære. Det øvrige fundmateriale udgøres af enkelte stjertpotte- og jydepotteskår samt vinduesglas, der ikke kan dateres nærmere. Hus 8 må stamme fra 1600-årene eller senere.

Latrinerne og møddingerne

I den gennemskårne karré fandtes rester af flere huse, der har ligget ud til Badstuegade (fig. 16). Efterhånden som udgravningerne bevægede sig mod vest, længere og længere bagud på disse huses grundstykker, begyndte lagene at indeholde større og større mængder husdyrgødning, og til sidst var der tale om rene møddinger. Nedgravet i møddingerne fandtes desuden to latringruber (fig.

16), der må have været benyttet af beboerne. Fra den ene blev udtaget en prøve, hvorfra er blevet foretaget makrofossilanalyser for at få indblik i, hvad 1200-årenes ripensere spiste. Blandt de mange plante- og frørester, der fandtes i prøven, kan nævnes selleri, dild, sort sennep, birkes, humle, mose-pors, tjørnebær, tyttebær, revling, brombær, æbler, jordbær, ribs/solbær, pære, figen, hassel- og valnødder, kræge samt naturligvis rug, havre og byg.[37] De mange forskellige planter kunne tyde på en forholdsvis varieret kost.

Placeringen af latrinerne på grundstykkerne viser ret tydeligt, at man har anlagt møddinger og toiletter så fjernt fra huset som muligt. Det er måske ikke overraskende, men alligevel er det et af de sjældne eksempler, hvor det i en arkæologisk udgravning er muligt at se, hvordan beboerne har indrettet sig på deres grundstykker.

Slippen

I kloakgrøften fandtes desuden rester af en nedlagt og ukendt smal gade, en såkaldt slippe, der må have forbundet Hundegade og Sortebrødregade (fig. 16). I Ribe er der endnu bevaret nogle få af disse slipper: Peder Dovns Slippe, Kølholts Slippe, Bredeslippe m.fl., og fra skriftlige kilder vides der at have været mange flere.[38] Slippen var kun et par meter bred og gav sig til kende ved et markant skift i kulturlagenes sammensætning. De førnævnte møddingslag ophørte brat og blev afløst af mørkebrune organiske lag, K138-K139, indeholdende meget vandretliggende træ, både eg og ikke-eg, hvor størsteparten var planker af forskellig størrelse, der lå parallelt med Badstuegade og Vægtergade. Både kulturlagenes udseende og træmængden svarer præcist til organiske vejlag, og derfor tolkes K138-K139 som spor efter en nedlagt slippe, der har løbet parallelt med Badstuegade og Vægtergade. Slippens nordre afgrænsning var mindre tydelig i profilen, måske fordi afgrænsningen kan have rykket sig lidt over tid. Bredden har været omkring 2 m.

Matrikelgrænser

Det lykkedes ikke at påvise ret mange spor af de forskellige former for skelmarkeringer, der må have opdelt den undersøgte karré i forskellige grundstykker. Det mest håndfaste eksempel var et fletværkshegn, K149, der adskilte hus 5 og 6, men ellers fandtes ikke sikre eksempler, hvilket antagelig skyldtes undersøgelsernes begrænsede omfang. Fra andre udgravninger i Ribe vides middelalderens matrikelgrænser at have været markeret både ved grøfter, plankeværker og fletværkshegn, samt forskellige former for kombinationer, og det må formodes, at det samme har været gældende langs Badstuegade.[39] De mange forskellige hustomter synes at udelukke, at der kan være tale om blot to store matrikler på nord- hhv. sydsiden af den påviste slippe.

Begravelserne nord for Skt. Katharina Kirke

Rundt langs sydsiden af Sct. Catharinæ Plads blev der udskiftet vandrør. Langs kirken var lagene meget forstyrrede af de kolossale gravearbejder, der foregik, da man omkring 1920 udskiftede kirkens fundamenter, men i et område nord for kirkens tårn fandtes en række begravelser, der dog var ret forstyrrede af tidligere gravearbejder. Skriftlige kilder omtaler begravelser i området helt fra klostertiden til op i 1700-årene, og det var ikke muligt at komme med nogen nærmere datering af begravelserne. Der fandtes rester af omkring ti grave.

Sammenfatning og perspektivering

De arkæologiske undersøgelser i Dagmarsgade og på von Støckens Plads gav en række vigtige nye oplysninger om områdets ældste historie rækkende fra tiden omkring år 1100 til op i 1200-årene. Særligt perioden fra slutningen af 1100-årene til op i 1200-årene lykkedes det at belyse ret detaljeret, da det var lag fra dette tidsrum, der var tilgængelige i kloakgrøftens sider. Om tiden herefter var oplysningerne få, da kulturlagene fra denne periode var fjernet ved tidligere gravearbejder, mens lagene fra tiden før ligger urørte under gaden.

Generelt var bevaringsforholdene i området meget gode. De vanddrukne, organiske kulturlag havde bevaret organisk materiale som træ, læder og ben i udstrakt grad, mens metalgenstandenes bevaringstilstand var mere svingende.

I felt M2 påvistes undergrund i form af vandafsat klægler, hvis top i kote 2,06 m var udgangspunkt for en bebyggelse, der sandsynligvis o. år 1100 opstår på stedet. Denne bebyggelse efterla-

der sig inden år 1135 ± 8 år en 0,5 m tyk lagserie bestående af en række tynde forskelligartede kulturlag samt to større gruber, der begge når ned under kote 1 m. Kulturlagene må opfattes som bebyggelseslag, og særligt de dybe gruber, hvis fyld ikke syntes vandpåvirket, må betyde, at området i denne periode har været nogenlunde tørt. Der er tale om et de af laveste aktivitetsniveauer, der hidtil er påvist i Ribe, i et område, der tidligere er beskrevet som opfyldt åleje.

Denne ældste bebyggelseshorisont overlejres af et kraftigt opfyldslag der kunne registreres op til kote 3,76. Over dette niveau var lagene fjernet af tidligere gravearbejder. Laget kan i kraft af fundsammensætningen og flere dendrodateringer tidsfæstes til at være dannet fra 1100-årenes anden fjerdedel og frem til omkring år 1200. Det betyder, at der i løbet af 1100-årene aflejres 1,7 m kulturlag på stedet. Baggrunden for den kraftige opfyldsaktivitet kendes ikke, men stigende vandstand bør nævnes som en mulighed. Fra Ribemarsken kendes vandafsatte klæglerslag helt op til kote 2,5 m. Desuden kan nævnes, at der i den store voldgrav, der sandsynligvis i 1100-årene graves på nordsiden af åen mellem Tved Å og Ribe Å er registreret vandafsatte lerlag, der tyder på, at der op til omkring kote 2 m bliver afsat klæg engang i 1100-årene.[40] Måske er opfyldshorisonten i felt M2 en reaktion på stigende vandstand?

De undersøgte hustomter og øvrige bebyggelsesspor fulgte i meget vid udstrækning det gadenet, der fandtes i området frem til 1876, der desuden blev suppleret med en hidtil ukendt slippe. Det var tydeligt, at husene allerede i 1100- og 1200-årene lå placeret helt ud til gaden. I den fjerneste ende af grundene var der møddinger og latringruber.

Der tegner sig et billede af en tæt bebyggelse, hvor husene har ligget skulder ved skulder ud til gadelinierne. Det mønster afviger ret tydeligt fra andre dele af Ribe, hvor der i samme periode er påvist hustomter, der ligger med god plads omkring og i enkelte tilfælde tilbagetrukket på grundstykkerne.[41] Den tætte bebyggelse i Dagmarsgadekvarteret kan skyldes, at Badstuegade i tiden frem til dæmningens anlæggelse o. år 1250 var den hovedgade, der stod i forbindelse med bydelen på nordsiden af åen.[42]

Hvorledes kvarterets beboere placerede sig i den sociale rangorden er vanskeligt at sige. Grundstykkerne nord for slippen, der sandsynligvis lå med facaden ud til Vægtergade, må være noget mindre end grundene på sydsiden ud til Badstuegade, men også i hus 5 og 6 beliggende på grundstykker næppe meget større end huset, fandtes flere former for bordtøj i form af importerede keramik-kander, der trods alt ikke tyder på fattigdom.

Fra grundene syd for slippen beliggende ud til Badstuegade tegner sig et lidt tydeligere billede af bylivet o. år 1200. Møddingslagene viser, at der må have været et vist dyrehold på grundene, og at der regelmæssigt blev muget ud. Også de menneskelige beboere besørgede på møddingen i dertil gravede latringruber. Ellers er det bemærkelsesværdigt, at der ikke optræder affald fra håndværk i de mængder, man ville forvente, hvis der var udført håndværk på grundene, men bortset fra dette negative udsagn kan beboernes erhvervsmæssige sammensætning ikke nærmere bestemmes.

Fund fra udgravningerne

For at sikre et så stort og varieret genstandsmateriale som muligt, blev forholdsvis store jordmængder taget fra og vandsoldet. Der var primært tale om den opgravede jord fra felt M2 og M16, men også enkelte andre steder blev der gravet i uforstyrrede kulturlag, som, i det omfang det lod sig praktisk gennemføre, blev taget fra til soldning.

Fra kloaktracéerne blev opgravet en stor mængde redoneret kulturjord, der blev læsset af på Kommunens oplagsplads i Lustrup. Disse jordbunker blev afsøgt med metaldetektor, hvilket også gav gode resultater. I alt er der fra Dagmarsgade-udgravningerne registreret ca. 12.000 fund, hvoraf langt størstedelen som altid er keramikskår.[43]

Men der fandtes også meget andet. Heriblandt flere ukendte mønttyper, sjældne smykker og en i dansk sammenhæng unik figur forestillende en påfugl med mandshoved. Den følgende billedkavalkade viser blot et lille udsnit af fundene, men giver et indtryk af spændvidden i det genstandsinventar, som kulturlagene under Ribe gemmer på.

Fig. 22. Øverste række: Møntlignende brocher, såkaldte smykkebrakteater var blandt 1100-årenes mest populære smykketyper. Nederste række: Mønter slået i Zutphen (nuv. Holland), Hamburg og Ribe. 1100-1200-årene. 2:1. Foto: Den antikvariske Samling.

Schmuckbrakteaten und Münze. 12.-13. Jahrhundert. 2:1.

Fig. 23. Fragment af pilgrimsmærke fra Køln (sml. fig. 3), en hulstøbt tinfigur forestillende en "påfuglemand" og fragmenter af en pilgrimsmusling sandsynligvis stammende fra en pilgrimsfærd til apostlen Jakobs grav i Santiago de Compostella. 1:1. Foto: Den antikvariske Samling.

Fragment eines Pilgerzeichens aus Köln (vergleiche mit Fig. 3), eine hohlgegossene Zinnfigur, die einen Pfauenmann vorstellt, und Fragmente einer Pilgermuschel, die wahrscheinlich aus einer Pilgerfahrt zu dem Grab von dem Apostel Jakob in Santiago de Compostella stammt. 1:1.

Noter

1. von Støckens Plads optræder ikke på kortet til førsteudgaven af Traps Danmark, se Dahl 2005, men ses – uden at være tilføjet – på matrikelkortet fra 1866. Frederik von Stöcken døde i 1868.
2. Gadegravningerne siden 1984 med litteraturhenvisninger er oplistet i Søvsø 2006, note 2.
3. Udgravningen ASR 808, beretning ved Lene B. Frandsen. Omtalt i Frandsen, Madsen og Mikkelsen 1990, s. 13. Under et lag af begravelser fra 1700-årene fandtes i kote 2,46 m o. DNN toppen af et mindst 1,2 m bredt NNØ-SSV-orienteret kampestensfundament, der kunne efterlades in situ. I nedbrydningslaget over fundamentet fandtes glaserede, riflede tegl, samt tilhuggede lodposter ligeledes af tegl. Både de riflede tegl og lodposttypen er stilformer tilhørende den ældste teglstensarkitektur, hvilket mest tyder på en datering af den nedbrudte bygning til før klosterets stiftelse i 1228.
4. Kinch 1869, s. 265.
5. Suder er en gammel betegnelse for en skomager og fisken af samme navn må have fået sit navn efter det læderagtige skind. De ældre gadenavne er omtalt i Kinch 1869, s. 524.
6. Kinch 1869, s. 523.
7. Nielsen 1981, s. 23.
8. Kinch 1869, s. 329, 443ff, 523f.
9. Iagtttagelserne i gaden blev foretaget af museets mangeårige registrator Aage Andersen og er samlet i sagen ASR 7M70D.
10. Fundene fra Vittenbergskolen er samlet i sagen ASR 30M70D, mens den dendrokronologiske rapport ligger i sagen ASR 3M78D.
11. Museumssagen ASR 19M79D. Beretning ved Aage Andersen i sagen.
12. Undersøgelsen ASR 420 publiceret bl.a. i Madsen 1999, s. 51ff.
13. Undersøgelsen ASR 1222, beretning ved Marie F. Klemensen, publiceret i Klemensen 2000.
14. Klemensen 2000, s. 30ff.
15. Undersøgelsen ASR 572. Dendrokronologisk rapport fra Wormianum, sag nr. 294. Prøven x1 fra 1137 havde barkkant, hvilket ikke tyder på genanvendelse. De to øvrige prøver er nok ikke samtidige, da det ville kræve, at mere end 50 årringe var hugget af prøven x2 fældet efter 1272. Der er således næppe tale om et samlet anlæg fra efter 1325, som det præsenteres i Mikkelsen 1987, s. 33.
16. Feveile 2006a, s. 279.
17. Frandsen, Madsen & Mikkelsen 1990, s. 6ff; Feveile (red.) 2006b, Bind 1.1 s. 18.
18. Niveauet angiver topkoten for den opgravede jord i de enkelte sække. Herfra skrabtes af og jorden læssedes over i sækkene indtil de var fulde. Kote 3,73 indeholder derfor jord fra niveauet 3,73 og 10-30 cm nedefter, men bundkoterne for de enkelte sække blev ikke målt.
19. Dette er vurderet forsvarligt, da sækkenes indbyrdes fordeling kun afviger ubetydeligt fra den samlede fordeling.
20. Godstyperne Pingsdorf og Paffrath er fremstillet i Rhin-egnene med et tyngdepunkt omkring Köln, mens Andenne-keramikken blandt andet blev fremstillet i egnene omkring Meuse-floden i det nuværende Belgien.
21. De rødbrændte kandeskår med eller uden pibelersdekoration blev fremstillet over store dele af det nordvesteuropæiske område, men størsteparten af de varer, der kom til Ribe, stammer fra Flandern. Næstenstentøjet blev fremstillet i Rhin-egnene og kan betragtes som en afløser for Pingsdorf-keramikken. Rouen-keramikken blev fremstillet flere forskellige steder i primært Nordfrankrig.
22. Mønten er en variant af typen Hauberg 58-59. Hauberg 1906.
23. Søvsø 2006.
24. Mertz 1977, s. 32, Feveile og Skov 1998 s. 42.
25. Søvsø 2006, s. 12.
26. ASR 2090 P8, P3 og P4.
27. Thamdrup 1998, s. 37f.
28. En serie boreprøver foretaget under udgravningerne i Overdammen 1996 viste netop dette billede. Også her var klæglaget, der af udgraveren sås som havende forbindelse med dæmningen over Ribe Å, overlejret af organiske kulturlag med tømmerkonstruktioner. To dendroprøver (uden splint) fra disse lag gav dateringerne efter 1049 hhv. efter 1088. Undersøgelsen ASR 1174. Andersen 1997, s. 36.

29. Undersøgelsen ASR 2162 Hundegade.
30. Dette var ikke konklusionen på de arkæologiske undersøgelser af gaden i 1991, ASR 974, der opfattede de kraftige organiske lag under gaden som opfyld, placeret i et tidligere åbassin, før bebyggelsen kom til. Egestolper ude i gaden tolkedes som piloteringspæle. Skov 1992, s. 25ff.
31. Søvsø 2006, s. 18.
32. Både af handelsmæssige, men måske især militære årsager, har det været vigtigt for større menneske- og godsmængder at kunne komme fra den ene side af åen til den anden. Af den årsag må en permanent bro antages at være den mest sandsynlige passage. At denne – ikke arkæologisk påviste – bro har været et af byens vitale knudepunkter understøttes af, at der på både nord- og sydsiden af åen er fundet rester af befæstede anlæg fra sandsynligvis 1100-årene. På nordsiden et voldgravsomgivet anlæg på 60 x 100 m beliggende under det nuværende museum Ribes Vikinger, ASR 1085, (Feveile 2006c); mens sortebrødreklosteret på sydsiden af åen vides at være rejst oven på tilfyldte, op mod fem meter dybe grave, der kan antages at stamme fra et anlæg mindende om anlægget under Ribes Vikinger. For tidligere omtaler af passagen over Ribe Å, se Nielsen 1985, Mikkelsen 1987, Madsen 1993.
33. Gulvlagene i Hus 2 ville blive gennemgravet af en kommende regnvandsledning. Derfor blev tracéet til denne ledning udgravet i fladen, hvilket gav en lang række oplysninger om huset, som profilerne ikke alene kunne give.
34. Undersøgelsen ASR 499 i 1984.
35. Skårets proveniens og datering er bestemt af David Gaimster.
36. Fotokopi af det originale dokument i museumssagen ASR 1677.
37. NOK-rapport nr. 15-2006 v. Annine S. A. Moltsen i sagen. ASR 2089 k48.
38. Nielsen 1985, s. 95.
39. Fra de store, upublicerede udgravninger i vestbyen, ASR 1015, ASR 1200 og ASR 11 er kendskab til en lang række skelmarkeringer.
40. Feveile 2006d ASR 994, s. 264.
41. I Jantzen, Kieffer-Olsen og Madsen 1994 er omtalt en stolpebygget, tilsyneladende fritliggende hustomt. Desuden er der kendskab til flere fritliggende hustomter fra den upublicerede undersøgelse ASR 11 i den vestlige del af middelalderbyen.
42. Madsen 1993.
43. Desuden er indsamlet et omfattende knoglemateriale, der er vejet, men ikke talt.

Litteratur

Andersen, Lis: Dæmningen over Ribe å. *By, marsk og geest* 9, 1997, s. 32-38.

Andersen, Lis: Udgravningen under den gamle bakelitfabrik i Slotsgade. *By marsk og geest* 11, 1999, s. 29-38.

Andersen, Lis: Ribe Gråbrødrekloster – det sidste kapitel. *Mark og Montre* 2003, s. 23-40.

Andersson, Lars: Pilgrimsmärken och vallfart. Kumla 1989.

Dahl, Bjørn Westerbeek: "Forfattet i 1858 af A. Th. Techt" – kortet af Ribe fra 1. udgaven af Trap-Danmark. *By, marsk og geest* 17, 2005, s. 80-91.

Bentsen, Lars Christian: Præstegade – den arkæologiske undersøgelse i 1998, *By, marsk og geest* 11, 1999, s. 43-48.

Feveile, Claus: Gråbrødregade i Ribe – arkæologiske resultater 1995. *By, marsk og geest* 7, 1995, s. 61-66.

Feveile, Claus: Mønterne fra det ældste Ribe. *Ribe Studier, Det ældste Ribe, Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000* (Claus Feveile red.) bind 1.1, 2006a, s. 279-287.

Feveile, Claus: Ribe på nordsiden af åen, 8.-12. århundrede. *Ribe Studier, Det ældste Ribe, Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000* (Claus Feveile red.) bind 1.1, 2006b, s. 13-63.

Feveile, Claus: ASR 1085 Gasværksgrunden. *Ribe Studier, Det ældste Ribe, Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000* (Claus Feveile red.) bind 1.2, 2006c, s. 313-329.

Feveile, Claus: ASR 994 Ribe Statsseminarium. *Ribe Studier, Det ældste Ribe, Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000* (Claus Feveile red.) bind 1.2, 2006d, s. 263-265.

Feveile, Claus & Hans Skov: Arkæologiske undersøgelser i Peder Dovns Slippe, Vægtergade og på von Støckens Plads. *By, marsk og geest* 10, 1998, s. 41-50.

Fisker, Erik Bjerre & Jakob Kieffer-Olsen: Ribes brolagte gader. *By, marsk og geest* 16, 2004, s. 51-67.

Frandsen, Lene B., Per Kristian Madsen & Hans Mikkelsen: Byudgravninger og bygningsarkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-1989. *By, marsk og geest 1*, 1990, s. 2-27.

Frandsen, Lene B., Per Kristian Madsen & Hans Mikkelsen: Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-89. *Offa* 47 1990 (1991), s. 177-207.

Hauberg, Peter: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*. 1906.

Jantzen, Connie, Jakob Kieffer-Olsen & Per Kristian Madsen: De små brødres hus i Ribe. *Mark og Montre* 1994, s. 26-36.

Jensen, Stig, Per Kristian Madsen & Ole Schiørring: Udgravninger i Ribe 1979-1981. *Mark og Montre* 1982, s. 50-65.

Kinch. J. 1869: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse Indtil Reformationen*. 1869.

Klemensen, Marie F.: Et middelalderligt benværksted – arkæologiske undersøgelser på Vægtergade 2 i Ribe, *By, marsk og geest* 12, 2000, s. 29-46.

Koch, Hanne Dahlerup: Gader i almindelighed – og Ribes i særdeleshed. *By, marsk og geest* 12, 2000, s. 47-59.

Madsen, Per Kristian: Handelskeramik fra middelalderens Grønnegade. *By, marsk og geest* 2, 1991, s. 2-33.

Madsen, Per Kristian: Die Verlagerung der Stadt Ribe im 12. Jahrhundert und der Ausbau der Stadt im 13. Jahrhundert. *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum.* Festschrift für Günter P. Fehring herausgegeben von Manfred Gläser, Rostock 1993, s. 93-106.

Madsen, Per Kristian: Middelalderkeramik fra syv udgravninger i Ribe 1980-84 – kronologi, datering og bytopografi. *Middelalderkeramik fra Ribe* (Per Kristian Madsen red.), 1999, s. 11-85.

Mertz, Ellen Louise: *Ribe og omegns jordbundsforhold. En ingeniørgeologisk beskrivelse.* 1977.

Mikkelsen, Hans: Vadestedet over Ribe Å. *Mark og Montre* 1986-87, 1987, s. 28-38.

Nielsen, Ingrid: Torvene i Ribe. *hikuin* 7, 1981, s. 15-32.

Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*. 1985

Petersen, Jens Erik: To somre i Ribes kloakker. *Mark og Montre* 1985, s. 99-108.

Skov, Hans: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i 1991. *By, marsk og geest* 4, 1992, s. 25-30.

Skov, Hans: Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. *By, marsk og geest* 5, 1993, s. 15-22.

Skov, Hans: Dæmning, møllestrøm og byport – en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe. *By, marsk og geest* 7, 1995, s. 31-40.

Skov, Hans 1998: Kloakarkæologi i Grønnegade og Korsbrødregade. *By, marsk og geest* 10, 1998, s. 29-40.

Søvsø, Morten: Arkæologiske undersøgelser i Sønderportsgade – Ribes hovedgade gennem 900 år. *By, marsk og geest* 18, 2006, s. 5-33

Thamdrup, Kjeld: 3 Landskabet. *Marsk, land og bebyggelse. Ribeegnen gennem 10.000 år* (S. Jensen red.), 1998, s. 33-42.

ZUSAMMENFASSUNG

Archäologische Untersuchungen unter Dagmarsgade in Ribe – Topografie und Siedlungsstruktur in den Gebieten an der Aue

Im Jahre 2005 wurde Dagmargade renoviert. Die hiermit verbundenen Untersuchungen zeigten, dass es Reste eines wohlbewahrten Viertels unter der Strasse gab, dessen Wurzeln zu der Zeit um 1100 zurückdatiert werden konnten, Besonders die Periode am Ende des 12. Jahrhunderts bis in dem 13. Jahrhundert konnte ziemlich detailliert beleuchtet werden, weil die Kulturschichten aus dieser Zeit in den Abzugskanälen zugänglich waren. In der Zeit danach waren die Auskünfte gering, weil die Schichten durch frühere Grabearbeit entfernt worden waren, während die Schichten vor dieser Zeit unberührt unter der Strasse liegen. Im allgemeinen waren die Bewahrungsverhältnisse in dem Viertel sehr gut. Die wasserreichen organischen Kulturschichten hat-

ten das organische Material wie Holz, Leder und Bein in hohen Mass bewahrt, während der Bewahrungszustand der Metallgegenstände variierte.

Ungefähr dort wo Sortebrødregade in Badstuegade mündet wurden die Schichten im Feld M2 bis zum Untergrund durchgegraben. Hier konnte ein wasserreicher Kleiboden festgestellt werden, dessen Spitze in Kote 2,06 Meter der Ausgangspunkt für eine Bebauung war, die wahrscheinlich um 1100 entstanden war. Diese Siedlung hinterliess in den Jahren bis 1135 +/- 8 eine 0,5 Meter dicke Reihe von verschiedenen Schichten samt zwei Gruben.Die Schichten müssen als ausgeprägte Bebauungsschichten aufgefasst werden, und besonders die tiefen Gruben, dessen Füllung von Wasser unbeeinflusst scheint, müssen bedeuten, dass das Gebiet in dieser Zeit einigermassen trocken gewesen ist, Die Rede ist hier von einem der tiefsten Aktivitätsniveaus, das in Ribe dokumentiert ist, in einem Gebiet, das früher als aufgefülltes Flussbett beschrieben ist.

Diese älteste Bebaungsschicht war von einer dicken Auffüllungsschicht bedeckt, die bis Kote 3,76 Meter reichte. Über diesem Niveau waren die Schichten von früherer Grabearbeit entfernt. Die Schicht kann wegen des Fundmaterials und Dendrodatierungen zu dem 12. Jahrhundert datiert werden. Das bedeutet, dass eine 1,7 Meter dicke Kulturschicht im Laufe des 12. Jahrhunderts abgelagert ist. Der Hintergrund für die umfangsreiche Auffüllungsaktivität ist unbekannt, könnte aber mit einem steigenden Wasserstand zusammenhängen. In dem Ribe-marsch sind wasserabgelagerte Kleischichten bis Kote 2,5 Meter bekannt. Ausserdem soll erwähnt werden, dass abgelagerte Kleischichten in dem Wallgraben registriert sind, der wahrscheinlich im 12. Jahrhundert auf der Nordseite von Ribe Aue gegraben ist. Das deutet darauf, dass um Kote 2 Meter Klei abgelagert wird. Vielleicht ist die Auffüllung im Feld M2 eine Reaktion auf den steigenden Wasserstand.

Die untersuchten Ruinen und Bebauungsspuren folgten weitgehend dem vorhandenen Strassennetz bis 1876, das mit einem unbekannten Gässchen erweitert wurde. Es ist deutlich, dass die Haüser schon im 12. und 13. Jahrhundert ganz am Strassenrand gebaut wurde. In dem entferntesten Ende der Grundstücke gab es Misthaufen und Latrinengruben.

Es zeichnet sich ein Bild von einer dichten Bebauungsstruktur, wo die Häuser Schulter am Schulter gegen den Strassenrand gelegen waren. Dieses Muster weicht ziemlich deutlich von anderen Teilen in Ribe ab, wo Bauruinen aus derselben Periode dokumentiert sind, die frei und in einigen Fällen zurückgezogen auf den Grundstücken lagen. Die dichte Bebauung in dem Viertel um Dagmarsgade könnte damit erklärt werden, das Badstuegade bis die Errichtung des Dammes um 1250 die Hauptstrasse war, womit der Stadtteil auf der Nordseite mit der Südseite verbunden war.

Wie die Einwohner sozial eingestuft waren, ist schwer zu sagen. Die Grundstücke nördlich des

Gässchens, die wahrscheinlich die Fassade gegen Vægtergade hatten, müssen kleiner gewesen sein als die Grundstücke auf der Südseite gegen Badstuegade, aber auch im Haus 5 und 6, auf Grundstücken kaum grösser als das Haus liegend, gab es mehrere Kannen aus importiertem Keramik, was nicht auf Armut deutet.

Von den Grundstücken gegen Badstuegade ist ein deutlicheres Bild von dem Stadtleben um 1200 zu sehen. Die Mistschichten zeigen, dass es eine gewisse Tierzucht gegeben hat und dass regelmässig ausgemistet wurde. Auch die Menschen verrichteten ihre Notdurft auf den Misthaufen in dafür eingerichteten Latrinengruben Es ist bemerkenswert, dass es keinen Abfall in grösseren Mengen von Handwerkern gab, was eigentlich zu erwarten war, wenn Handwerk auf den Grundstücken ausgeführt worden wäre.

Wassersiebung und Verwendung von Metalldetektoren trugen dazu bei, ein grosses Fundmaterial zu sichern.

Morten Søvsø, museumsinspektør
Den antikvariske Samling
Overdammen 12, 6760 Ribe
ms@asr-ribe

Kristine og Rolf, to børn fra middelalderen
– 5 års erfaring med et formidlingsprojekt for børn og voksne

Af Lene Lund Feveile

Siden februar 2002 har Museet Ribes Vikinger næsten uafbrudt lagt plads til et aktivitetsrum for børn. Målgruppen er de 5-13 årige museumsgæster og deres forældre, primært de børn der kaldes "de frie børn", dvs. børn der ikke besøger museet i forbindelse med skoleundervisning. Med tiden er rummet i stigende grad også blevet anvendt i forbindelse med museets skoletjeneste og rundvisninger. Målet er at give børn og unge en anden tilgang til de permanente udstillinger gennem børnevenlige historier, samt føle-, lugte- og lydoplevelser. "Kristine og Rolf" blev født som eksamensopgave på et kursusforløb afviklet af Museumshøjskolen og er derfor tænkt med en forholdsvis kort levetid. Nu har rummet fungeret i omkring fem år, og det har givet mange nye erfaringer med publikum og det at holde liv/orden i et meget aktivt benyttet rum.

Indledning

Museumsgæsternes brug af museerne ændrer løbende karakter. Børn og unge er i høj grad omgivet af et samfund der baserer sig på billedmediet frem for teksten. De senere år har der været meget fokus på børns tilgang til og brug af kulturformidlingen. Børn har brug for kendskab til deres kulturelle arv lige så vel som kendskab til den kultur de indgår i hver dag. I erkendelse af at børn og unge i dag har en anden tilgang til historien og at de ofte "drukner" i vores traditionelle udstillingsform, har vi på Den antikvariske Samling gennem en årrække forsøgt at tilbyde udstillinger og aktiviteter, der kunne supplere den eksisterende, permanente udstilling om vikingetid og middelalder. Enten som elementer i eller omkring diverse særudstillinger eller som et helt selvstændigt element.

Ideen om at indrette et middelalder legerum opstod i december 2001. Ramme for projektet var et ledigt særudstillingsrum på første sal af Museet Ribes Vikinger, en del middelalderdragter, legetøj, spil og andre genstande opbygget gennem de første syv år som Museet Ribes Vikinger havde eksisteret, samt at undertegnede deltog i en efteruddannelse som børneformidler.[1] Rummet skulle formidle selv, det var ikke tanken at der i hverdagen skulle være en levende formidler til stede. Begrænsningerne var pladsmangel, økonomi og tid/arbejdskraft.

I 2002 blev rummet stillet op i to perioder (februar/marts og juni/oktober). Det viste sig som en så populær aktivitet at det blev udbygget og videreudviklet i det store særudstillingslokale i kælderen, hvor det åbnede i februar 2003 frem til oktober 2004. Herefter flyttede rummet op ovenpå igen fra marts 2005 til december 2006. 1. marts 2007 genåbnede et nu udvidet og revideret Kristine og Rolf igen i det store særudstillingslokale. Det giver en foreløbig levetid for udstillingen på næsten fire år – hvilket må siges at være lang tid for en særudstilling.

I 2001 var de overordnede mål og tanker bag Kristine og Rolf at gøre middelalderen nemmere tilgængelig gennem børnevenlige historier, samt genstande at røre ved. Gennem leg og "selvopdagelse" skulle børnene få viden om middelalderen, skærpe interessen og lysten til at fordybe sig i den permanente udstilling om middelalderen på Museet Ribes Vikinger.

Allerhelst ville vi gerne opnå at børnene fik oplevelsen sammen med de voksne. Børn og voksne skulle opnå en kollektiv viden og fungere som formidlere for hinanden.

Ideoplæg og udformning af middelalderrummet

Ideoplægget til Kristine og Rolf indeholdt i 2001 fem emner: Fødsel/spædbørns vilkår, drenge- og pigeklædedragt, middelalderlege, skolegang og mad. Siden er der blevet udvidet med syv nye emner, således at aktivitetsrummet her i 2007 tillige består af: Samfund, sygdom og sundhed, ridder

Fig. 1-2. Kig ind i middelalderlegerummet Leg med Kristine og Rolf. I baggrunden ses hele familien som giner. I køkkenet er ildstedet med indlagt lys og lyd. Foto: Lene Feveile.

Ein Blick in den Aktivitätsraum "Kristine und Rolf" in der Ausgabe von 2007. Im Hintergrund sieht man die Familie als Büsten. In der Küche gibt es den Herd mit installiertem Licht und Laut.

Rolf, falkoneren, nål og tråd, handel/købmand samt håndværk/skomager. I december suppleres med jul i middelalderen. Altså er vi i dag oppe på 14 del-emner. Dertil er kommet læsehjørner udenfor rummet hvor forældre og børn kan trække sig tilbage og selv søge viden i børnebøger om middelalder. Museet har et godt og frugtbart samarbejde med Ribe bibliotek, der jævnligt bytter bøger ud for os.

Aktivitetsrummet er bygget op over den fiktive adelsfamilie, der består af hovedpersonerne Kirstine (9 år) og Rolf (11 år). De har en spæd lillebror, Bjørn, og forældrene ridder Niels Krabbe og hustru Anna Jacobsdatter. Familien bor på Riberhus. Året er sat til 1407.

Børnene Kristine og Rolf fortæller gennem de enkelte emner om deres hverdag i middelalderen. Til hver fortælling knytter sig tekst, spørgsmål/svar og genstande at røre ved, samt ekstra staffage i form af tårne at gå op i, spejle at se i etc. Alle genstande anvendt i rummet er kopier eller rekvisitter. Der benyttes aldrig originale arkæologiske genstande. Der er ikke nødvendigvis tale om nøjagtige kopier i de originale materialer. Dette har ikke været praktisk muligt da økonomien ikke har været til stede. Men dragterne kan tages på, krydderier og klipfisk kan lugtes til og spillene kan man lege med. Det er meningen at rummet skal bruges.

For hvert emne findes en generel tekst, der er læsevenlig for barnet selv (9-13 årige) og skrevet i et sprog der taler til barnet. Det er nødvendigt at en voksen læser højt for de mindre børn. Historien indeholder fakta, er faglig korrekt, men alligevel fortalt som en "god historie" i jeg-form. Efter historien kommer et "Vidste du …"-afsnit. Her præsenteres korte faktaoplysninger som ikke passer i tekstens mere fortællende form. Dette tekstafsnit skal signalere at her taler museumsfolkene – der er ikke tale om gætterier men oplysninger baseret på faglig viden. Til alle afsnit er endvidere knyttet en opgave/gætteleg/multiple-choice, der umiddelbart følges af svaret.

Som en løbende tilpasning af anvendelsen af rummet har det vist sig at aktivitetsrummet i langt højere grad end oprindeligt tænkt, har kunnet anvendes i forbindelse med museets skoletjeneste, der omfatter rundvisning eller undervisning for ca. 400 skoleklasser årligt. Aktivitetsrummet supplerer på udmærket vis en rundvisning i den permanente middelalderudstilling og en kort introduktion af guiden til rummet er i høj grad med at beskytte rummet mod for voldsom leg med genstandene i rummet – en leg der ellers til tider kan minde om misbrug eller hærværk.

Den større fokus også på skoleklasserne har desuden givet sig udslag i et følgeark om den generelle samfundssituation i Danmark og Ribe omkring

Eksempel på en af teksterne:

Kristines livretter

Jeg kommer en del i borgens køkken, for jeg skal jo lære alt om mad og at føre hus, siger min mor. Det er ikke altid lige sjovt at plukke høns og salte sild.

Lige nu glæder jeg mig til aftensmaden, en af mine livretter er hønsekødssuppe og små tærter med fyld af svinekød, krydret med seks forskellige krydderier – og til dessert pandekager med fyld af æbler, kanel og nødder. Godt det ikke er fredag eller faste for så må man ikke spise kød, kun fisk.

Når jeg stikker næsen i sky, kan jeg dufte suppen og nok også kanel, så måske.....

Nå – jeg må hellere hente de skeer, brødbrikker og knive som vi skal have på bordet i "salen", ellers råber mor bare efter mig.

Vidste du, at...
Middelalderens mennesker levede meget sundt, når der var mad nok.
Den vigtigste mad var grød, brød og kogt eller saltet kød.
Der var mange forskellige krydderier i maden. Prøv at snuse til krydderierne i kurven. Måske er der nogen du kender.
De rige spiste mindst to varme måltider om dagen. Hvert måltid bestod af flere retter.
Til maden drak man helst tynd øl eller vin. Vand var ikke så rent i byerne.
Al maden – kød, krydderier, brød, frugt, grøntsager, mælk og æg var helt uden konserveringsmidler, sprøjtemidler og kunstige smagsstoffer. De levede helt økologisk.

Gæt før du kigger!
Hvordan kunne folk i middelalderen få deres mad til at holde i lang tid?
1. Den blev saltet og røget
2. Den kom i køleskabet
3. De købte noget nyt hver dag

Gæt før du kigger!
Hvad drak middelalderbørn til maden?
1. Vand
2. Mælk
3. Øl

Gæt før du kigger!
Hvad spiste man med i middelalderen ?

Gæt før du kigger!
Hvad er en brødbrik ?
1. Små klodser som de små børn legede med.
2. En skive tørret brød som man brugte som tallerken.
3. Spillebrikker til dam og mølle.

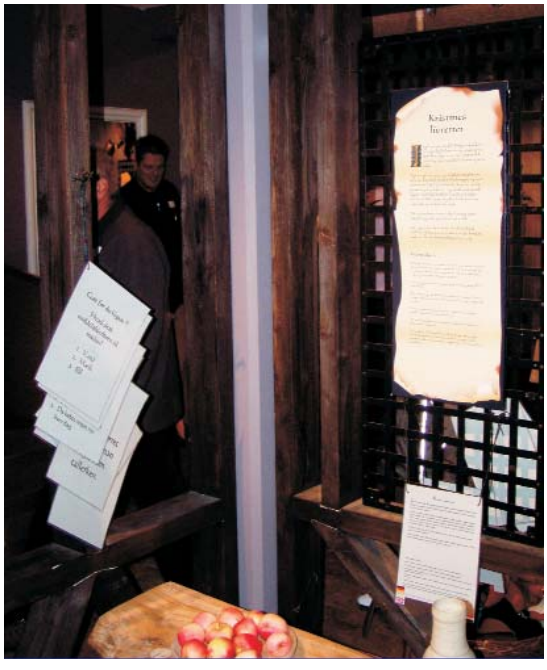

Fig. 3. Eksempel på opsætning af tekst og spørgsmål. Foto: Lene Feveile.

Ein Beispiel für Aufstellung von Text und Fragen.

1407. Når skolerne bestiller en rundvisning sendes arket med ud til læreren der således har muligheden for at forberede børnene til besøget.

Til dagligt er der mulighed for at en familie ad gangen kan klæde sig ud i middelaldertøj. Som et ekstra tilbud til skoleklasserne har museet desuden et komplet skolesæt på ca. 25 dragter syet til 4.-6. klasses elever. Gennem børnenes iklædning af dragterne formidles middelaldersamfundets opbygning med konge, bisp, adel, borgere, bønder og livegne.

Endelig er historiens middelalderfamilie også fremstillet på et trykt ark som påklædningsdukker. Arket findes til salg i museets butik og via hjemmesiden.

Evaluering af aktivitetsrummet

I løbet af de fem år er der gennemført en interviewundersøgelse i 2002, samt en spørgeskemaundersøgelser i 2006. Undersøgelsen i 2002 blev gennemført af 4. års studerende Alice Falk fra Ribe Statsseminarium, som interview af 33 børn i uge 7. Ud over museets faste udstilling, samt Odins Øje og aktivitetsrummet, bød museet på særudstillingen om fastelavn. Undersøgelsen i 2006, der blev gennemført i perioden uge 21 til uge 37, var i skemaform. Skemaet blev udleveret til alle museets gæster. 601 spørgeskemaer blev leveret tilbage. Ud over museets faste udstilling, samt Odins Øje og aktivitetsrummet, bød museets på særudstillingen "Ribes samling – Byen og museet gennem 150 år". Der har i hovedparten af skolernes ferier været tilknyttet en formidler til rummet, ligesom guiderne i forbindelse med rundvisninger har observeret gæsternes tilgang og anvendelse af rummet. Aktivitetsrummet er blevet mødt med meget stor glæde af både børn og voksne, såvel danske som udenlandske gæster. Interessen og responsen fra publikum har været så stor, at vi til stadighed har genoplivet og udbygget rummet. Målgruppen er så absolut blevet ramt. De enkelte aldersgrupper har dog en forskellig tilgang til rummet, som kan skitseres på følgende måde:

5 til 11-årige: udnytter rummet fuldt ud. De går straks i gang med at lege og prøve.

10 til 13-årige: mere reserverede, har behov for en igangsætter. De er allerede bevidste om i hvilke rammer de bevæger sig. Her hjælper det meget med en introduktion af en guide, eller at der er en formidler tilknyttet rummet.

13 årige og op: opfører sig i deres tilgang meget reserverede og er tydeligt afhængige af de voksnes måde at aktivere/igangsætte.

Voksne: har været meget begejstrede, spiller gerne spil, prøver tøj og igangsætter børn.

En helt særlig type af gæster er de udenlandske familier. De er meget begejstrede for rummet som de benytter fuldt ud. Det viser sig klart, at oversættelse af alle tekster til tysk og engelsk giver et godt resultat i forhold til de udenlandske gæsters oplevelse. Et tilbud der desværre kun i begrænset grad tilbydes i den permanente udstilling, hvor kun hovedteksterne, endda i forkortet udgave, er oversat til de samme sprog.

Det er meget positivt at se hvor godt rummet fungerer for børn og forældre. Det får dem virkelig i gang sammen. Forældrene er i høj grad blevet til formidlerne via de meget enkle spørgsmål og svar som på en nem og tilgængelig måde giver forældrene en viden de kan formidle videre til børnene.

Formidlerne og guidernes iagttagelse af børne-

nes brug af aktivitetsrummet viser at der er stor forskel i drenge og pigers tilgang til rummet. Drengene kaster sig umiddelbart ud i aktiviteterne, som f.eks. at fægte med træsværd, gå op i tårne, prøve ringbrynjen og legetøjet. Pigerne er mere tøvende. Når rummet har været bemandet med en formidler, har vi i flere omgange haft blæk og fjerpen med, eller ler til at forme en lille munkesten af. Fjerpen og blæk er en klar pigeaktivitet. De vil gerne sidde og nusse med de mere stille ting, mens det at forme en lille munkesten af ler, er for børn af begge køn. Man skal altså i høj grad være opmærksom på at der i valget af emner skal være noget til begge køn når man planlægger aktivitetsrum eller andre børnetilbud på museer. Den erfaring var vi meget bevidste om i forbindelse med den seneste udbygning i 2007.

En anden væsentlig del af rummet er historierne. Generelt fungerer teksterne godt, selvom de mest læses af de voksne. At hovedpersonerne har navn og fortæller i jeg-form gør det hele mere nærværende – samtidig er hele middelalderfamilien til stede som giner i rummet. Fra min side var teksterne tænkt som en mulighed for at få forældre til at formidle til deres børn. At de selv fik så meget glæde af dem havde jeg ikke forestillet mig. De meget enkle spørgsmål har vist sig at kunne "klæde" forældrene på, så de kan besvare børnenes spørgsmål. Spørgsmålene bliver igangsættende for historien. Forældrene overtager funktionen som formidlere.

Tredelingen i fiktion, fakta og spørgsmål har fungeret godt, og trods udbygningen til 13-14 emner kan aktivitetsrummet sagtens bære yderligere spørgsmål. Faktadelen opfylder behovet for også at være faglig, uden at drukne målgruppen – børnene – i akademisk tekst. Som årene er gået har historien på nogle punkter selv "taget magten". I de første år befandt børnene Kirstine og Rolf sig et udefineret sted i tid og rum i starten af 1400-årene. Siden har det vist sig vigtigt at få forankret historien om Kristine og Rolf i de virkelige begivenheder der foregik i Ribe omkring 1407, f.eks. prinsesse Katharina's (søster til kong Erik af Pommeren) bryllup i byen.

Emnemæssigt har rummet ramt bredt, da de enkelte emner fungerer forskelligt. Emnet "Spil og lege" er nemt at gå til. Alle aldersgrupper går i gang med snurretoppe, sjippetove, dam og mølle med mere. Der er en lidt større tilbageholdenhed hvad angår at prøve dragterne. Men de fleste går i lag med huer og hætter. Især ringbrynje, hjelm og jernhandske er et must! De taler til fantasien og giver børnene en oplevelse af middelalder på en meget direkte måde. Det store 1½ håndssværd er låst fast til væggen og kan derfor kun håndteres når der er en formidler til stede. Genstandene i legekøkkenet bruges meget, og af børn i alle aldre. De er med til at give helhed og oplevelse, hvor både lugte- og høresansen anvendes. Spørgsmålene i køkkenafsnittet er nogen af de mest populære, igen fordi børnene kan forholde sig til eksempelvis det at drikke øl hver dag i stedet for vand. I afsnittene om skole, nål og tråd og spædbørns forhold er der ikke rigtig noget at prøve

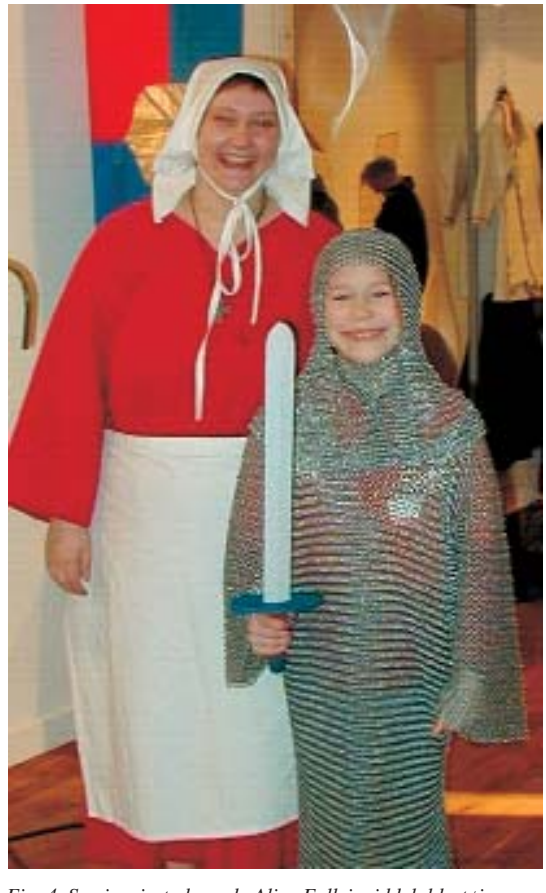

Fig. 4. Seminariestuderende Alice Falk i middelaldertøj, og 10-årige Astrid iklædt ringbrynje. Foto: Lene Feveile.

Die Studentin Alice Falk in Mittelalter-tracht und die 10-jährige Astrid mit Kettenhemd.

Fig. 5. Teksterne studeres grundigt. Især de voksne har ihærdigt studeret spørgsmål og svar. Foto: Lene Feveile.

Die Texte werden eingehend studiert. Besonders die Erwachsenen haben sorgfältig Fragen und Antworten studiert

på samme måde som de andre afsnit. At prøve at skrive med fjerpen og blæk er meget populært men erfaringen viser at det kræver styring af processen, der således kun finder sted de dage hvor en formidler er til stede.

Denne erfaring, bandt mange andre, leder naturligt nok over til at omtale hvordan rummet rent fysisk har klaret sig i mødet med børnene og det øvrige publikum. Rent praktisk må man sige, at en så "levende" aktivitet er krævende med hensyn til oprydning og støjniveau. De fleste aktiviteter egner sig bedst til kælderrummet, da vi på den måde kan tage hensyn til de museumsgæster, der gerne vil fordybe sig i den faste udstilling. Kopierne der anvendes skal generelt være af en meget god og robust kvalitet. Der er et stort slid. Man må konkludere at formidling i form af "Hands on", for at være optimal for alle involverede parter, bedst kan gennemføres når der er en formidler til stede i rummet. Det er ikke kun skolebørn der i flok kan være for voldsomme, desværre ser vi også eksempler på familier, der på det nærmeste splitter dele af rummet ad, f.eks. ved at kaste til måls mod forskellige ting med de læderbolde der var tænkt som jonglørbolde i afsnittet om spil og leg.

At kopierne ikke er udført i historisk korrekte materialer har tilsyneladende ingen betydning for oplevelsen – et træsværd kan man også kæmpe med. Set fra et fagligt synspunkt ville det dog give endnu et plus til rummet hvis sådanne detaljer kunne komme med, hvilket da også er museets langsigtede mål. Gennem årene er der allerede arbejdet intenst med at luge ud i ukorrekte materialer. Især ved renoveringen i 2007 er de dragter som kan prøves af gæsterne blevet forbedret gevaldigt.

Sliddet på genstandene viser klart at museumsgæsterne går i gang med rummets mange tilbud. Vi har arbejdet med at udforme de spørgsmål, som stilles ved hvert del-emne på en måde, som opfordrer til at man skal rører ved f.eks. dragterne. Dette skulle gerne stimulere til at tage på dragterne på. Et eksempel er spørgsmålet: Hvor tung er ringbrynjen? Når man først har ved den, er det lettere at tage den på. Det er også en vigtig forudsætning for at selvformidling fungerer, at aktivitetsrummet bugner af tilbud. Rummet skal være et skatkammer – et sted hvor man kan gemme sig og prøve. Der skal være små "private" rum – så man ikke føler sig udstillet. Det gælder både for børn, især de ældste grupper, men også for de voksne. Som tidligere nævnt er det stadig det bedste hvis der er mulighed for at en formidler kan være til stede. Det gælder særligt hvis man vil have fat i de lidt ældre målgrupper samt pigerne, der tilsyneladende har et større behov for en igangsætter. Det øger også muligheden for at putte noget mere faglighed ind via dialog med museumsgæsterne. Endelig har man i formidleren den desværre nødvendige opsynsmand. Det er dog også klart, at familierne godt af sig selv kan få et stort udbytte af de aktiviteter som tilbydes – når man bygger informationen og rammerne rigtigt op. På den måde får vi godt fat i de "frie børn" og deres forældre.

Men er det kun denne aktive form for vidensopbygning børn vil have? I interviewundersøgelsen i 2002 blev børnene bl.a. spurgt hvad der var godt på museet Ribes Vikinger. Et af de svar der gik oftest igen var: "Der hvor man må røre ved noget – middelalderlegerummet, vikingeskibet og skelet-

terne". En stor del af børnene svarede dog også at de mange ægte arkæologiske genstande i udstillingen var interessante. Dette blev gentaget af de fleste børn og voksne i spørgeundersøgelsen i sommeren 2006. De permanente udstillinger, vikingeskibet og Kristine og Rolf er de oplagte topscorere. Man skal altså ikke undervurdere børnenes interesse for den ægte vare, men være opmærksom på at børn gerne vil have historierne fortalt så de stimulerer alle sanser og dermed styrker deres egen mulighed for kompetanceudvikling. Vi må ikke forfalde til at tro at børn bare skal underholdes. De vil tværtimod gerne lære noget og mødes af kvalitet og mennesker der har noget på hjertet. Men at gå igennem Kristine og Rolf en tilfældig eftermiddag og se tre-fire 11-årige i gang med at gå på stylter, spille med astragaler, veje krydderier eller fægte iført middelaldertøj er vældigt stimulerende. Børn kan stadig lege.

Afsluttende kan man sige at erfaringerne med aktivitetsrummet er positive. Konklusionen er, at rummet er et stort plus for gæsternes oplevelse. Børnene drager hjem med en god museumsoplevelse – og mere viden om middelalderen. De kommer helt sikkert igen! "Kristine og Rolf" har gennem de sidste fem år ændret sig fra et tilbud, som var tænkt til en begrænset periode, til at være en væsentlig del af kernekundens – børnefamiliernes – museumsoplevelse. Et kulturhistorisk museum som Museet Ribes Vikinger, hvis primære driftindtægter består af entréindtægter, er i en hård men god konkurrence med andre udbydere af "oplevelser for hele familien". I den konkurrence kan et tilbud som Kirstine og Rolf ikke undværes.

Noter

1. "Kristine og Rolf" var afsluttende formidleropgave på det første hold af museumsformidleruddannelsen (MFU), en uddannelse støttet af Kulturrådet for børn og gennemført med tre "pilot"-hold på Museumshøjskolen i perioden 2001-2003. Uddannelsen er senere videreført som et fast tilbud.

ZUSAMMENFASSUNG

K***ristine und Rolf – zwei Kinder aus dem Mittelalter***

5 *Jahre Erfahrungen mit einen Vermittlungsprojekt für Kinder und Erwachsne*

Seit Februar 2002 und bis Heute hat es auf dem Museet Ribes Vikinger ein Spielraum für Kinder gegeben. Heute ist der Name " Kristine und Rolf – zwei Kinder aus dem Mittelalter".Das Thema umhandelt das Mittelalter. Die Zielgruppe waren die 5- bis 13-jährigen Museumsgäste, die sogenannten „freien Kinder", aber der Raum hat auch als Vermittlung für Schulen funktioniert. Es war der Zweck den Kindern und Jugendlichen einen leichteren Weg zu den permanenten Ausstellungen zu geben, indem kinderfreundliche Geschichten vorgetragen wurden. Ausserdem konnten die Kinder die Gegenstände beruhren. Besonders der Kettenhemd war ein Knüller für sowohl Kinder als Eltern

Die Erfahrung zeigt, dass die Geschichten und übrige Aktivitäten vielseitig sein sollen, da die Altersgruppen verschiedene Erwartungen zu dem Raum haben. Jungen und Mädchen reagieren auch unterschiedlich auf die Aktivitäten. Wenn wir auf den Museen wünschen, solche Räume zu etablieren, müssen wir uns solcher Unterschiede bewusst sein. Ausserdem sind selbstvermittlende Räume grosser Abnutzung ausgesetzt und sollen, wenn möglich, mit einem Museumsvermittler kombiniert werden. Die Kinder, die dort gewesen sind, ziehen mit einem guten Museumserlebnis nach Hause – mit viel Wissen von dem Mittelalter.

Lene Lund Feveile, museumsinspektør
Den antikvariske Samling
Overdammen 12, 6760 Ribe
llf@asr-ribe.dk

Fra magasinets gemmer

Af Mette Højmark Søvsø

Arbejdet med overførsel af genstande til Den antikvariske Samlings nye magasin er i fuld gang. I denne proces vil alle genstande blive rengjort, fotograferet og pakket på ny, før de sættes på plads i magasinet. Mange spændende ting kommer i den forbindelse frem i lyset for første gang i mange år. I det følgende vil to offerfund fra hver sin tidsperiode og en sengestolpe fra renæssancen blive præsenteret.

Et offerfund fra bronzealderen

Omkring 1887 indkom et interessant fund fra lokaliteten Trojels knæ til Den antikvariske Samling i Ribe.[1] Det var et samlet fund af seks flintsegle (fig. 1). Det ene er desværre bortkommet i tidens løb, så vi i dag kun har fem segle. Fundet blev beskrevet således i museets protokol:

"Et Fund bestaaende af sex halvrunde Flintknive med noget indadbuet Eg. Fundne liggende paa den flade Side i en Række efter Størrelse, saaledes at den enes krumme Ryg laa ind i den andens udhulede Eg. Funden paa flad Mark ved Trojels Knæ, Ribemark. Lignende Fund ere ofte gjorte baade i Danmark og Sverrig og antages at staa i Forbindelse med Urbefolkningens Gudsdyrkelse".

De halvmåneformede segle er en type der hører hjemme i senneolitikum og ældre bronzealder.[2] Nyfremstillede segle var halvmåneformede med lige æg, men gentagne opskærpninger gjorde efterhånden æggens form konkav. Seglene blev skæftet med den buede side ind mod skaftet (fig. 3). Brugen som høstredskab har ofte sat sine tydelige spor på æggen i form af gloss, en skinnende polering der opstår ved høst af korn og andre kiselholdige græsarter. Alle vore fem segle er godt brugte redskaber.

Protokollens beskrivelse af seglenes placering da de blev fundet viser, at de omhyggeligt er blevet lagt dér, den ene inden i den anden. Der er tale om et offerfund, og der kendes mange lignende eksempler.[3] Skikken med ofringer af redskaber,

Fig. 1. Fem fladehuggede segle af den halvmåneformede type. Største længde: fra 11-14,7 cm. Fire af seglene har gloss på æggen (ASR M650, nr. 650). Foto: Den antikvariske Samling.

Fünf scheibengehaute Sicheln des halbmondförmigen Typus. Grösste Länge 11-14,7 Zentimeter. Vier von den Sicheln mit Sichelglanz (ASR M650, 650).

By, marsk og geest 19, 2007, s. 56-62

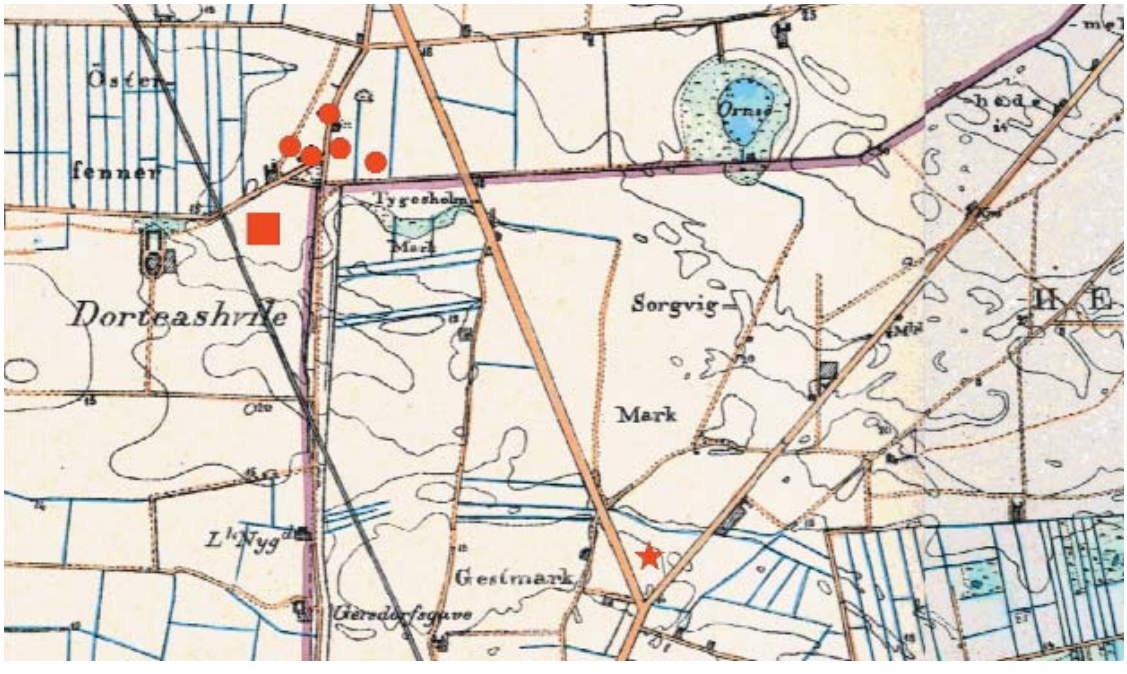

Fig. 2. På kortet ses lokaliteten Trojels Knæ (stjerne), udgravningen af bronzealderbebyggelsen (ASR 1820, firkant) og markering af kendte gravhøje nord for den udgravede bebyggelse (cirkler). Tegning: Morten Søvsø.

Auf der Karte sieht man die Lokalität Trojels Knæ (mit einem Stern angegeben), die Ausgrabung der Bronzezeit-siedlung (Viereck) und die Markierung der bekannten Grabhügel, nördlich der ausgegrabten Siedlung (mit Zirkeln angegeben).

rav og lerkar opstod ved landbrugets indførelse i Danmark, og fortsatte indtil jernalderen. Ofrene blev nedlagt i naturen et lille stykke fra bosættelsen. Særligt vådområder blev foretrukket som offersteder, men de findes også på tørt land, i stolpehuller som husofre eller i offergruber ved bosættelserne. Fund af segldepoter kendes f.eks. fra udgravning af hustomter fra ældre bronzealder.[4]

Offerfundene kan bestå af både enkeltgenstande og hele samlinger af redskaber. Både omhyggeligt forarbejdede, uforarbejdede, godt brugte redskaber og flintaffald kunne bruges til formålet. Skikken ses som et udtryk for en kappestrid mellem de enkelte samfund om hvem der havde overskud til at give mest til de højere magter.[5] Ofringer af flintsegle kan også tolkes som en takkegave for en god og veloverstået høst.[6]

Fig. 3. Rekonstruktionstegning af skæftet flintsegl. Efter Nielsen og Bau 1981 s. 146.

Rekonstruktionszeichnung von dem Schaft einer Feuersteinssichel.

Trojels Knæ er et tidligere vådområde. Der har været et vandløb på lokaliteten, hvilket kan ses af ældre kort (fig. 2). Det er nærliggende at se sig om efter den bebyggelse, hvorfra man har nedlagt seglene. I 2003 foretog Den antikvariske Samling en udgravning på Nygårdstoft forud for industribebyggelse på stedet. Der blev blandt andet fundet hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder, en bebyggelse der meget vel kan have tilknytning til offerfundet fra Trojels Knæ.[7]

Et bygningsoffer fra S. Katrine kirke

Ved H. C. Ambergs opmåling af S. Katrine kirke i 1889 blev en lille hestefigur af brændt ler fundet indmuret over hvælvene i det søndre sideskib (fig. 4). Amberg forærede selv hesten til Den antikvariske Samling.[8] Den er indført i museets protokol omkring 1896, og beskrives her således:

"En Hest af brændt Ler, 8½ Cm. og 12 Cm. lang. Slige Heste lavedes tidligere i Pottemageregnen ved Varde og førtes rundt tilligemed Jydepotterne til Markederne, hvor de solgtes som Legetøj til Børn. Denne Hest er funden indmuret i Sct. Catharine Kirke i Muren over Hvælvingerne i det søndre Sideskib. Ved Domkirkens Taarns Restauration er der fundet lignende Figurer af brændt ler indmurede i Murene, hvorfor det maa antages, at der har været forbundet en eller anden Overtro dermed.[9]

Fundomstændighederne beskrives ikke nærmere, så det kan ikke umiddelbart fastslås i hvilken forbindelse indmuringen af hesten er sket og dermed dens alder. Den nuværende kirke blev opført i anden halvdel af 1400-tallet som et treskibet, overhvælvet langhus. Således altså også den mur som hesten er fundet indmuret i. I *Danmarks kirker* argumenteres der for, at figurerne i både domkirkens tårn og S. Katrine kirke kan være anbragt af den tyske murermester N. H. Riemann, der havde en større entreprise ved domkirken 1738-40, og som også stod for den store istandsættelse af S. Katrine 1745-46.[10] Domkirkens store tårn blev fuldendt senest 1333 men er talrige gange siden undergået større og mindre reparationer. Forbindelsen til den tyske bygmester underbygges med en henvisning til et tysk værk om votivgaver i

Fig. 4. Hestefiguren er af sortgods, og har rester af rød bemaling. Det ene ben mangler, og er tidligere rekonstrueret. Længde: 12 cm., højde: 8,5 cm. (ASR M1825, nr. 1825). Foto: Den antikvariske Samling.

Pferdefigur aus Ton, mit Resten von roter Bemahlung. Das eine Bein fehlt und ist früher rekonstruiert worden. Länge: 12, Höhe: 8,5 Zentimeter.

Sydtyskland med mange eksempler på dyrefigurer, der er ofret i forbindelse med kirkebygninger. Der er dog ingen åbenlyse paralleller her, hverken med hensyn til udseende eller materiale.[11] Desuden er skikken med votivgaver nok mere geografisk udbredt end som så.

Spørgsmålet er altså, hvor gammel er hestefiguren? Det er svært at komme med en præcis datering udfra udseendet. Som det beskrives i museets protokol er den ganske rigtigt af sort jydepottegods. Bemalingen er til gengæld usædvanlig. Det er muligt, at det i slutningen af 1800-tallet var en almindelig kendt varetype fra jydepottemagernes værksteder, men det er ikke lykkedes mig at finde paralleller til den hverken i litteraturen eller ved forespørgsler.[12] Der skulle dog heller ikke være noget til hinder for, at hestefiguren kan være indmuret under kirkebyggeriet i 1400-tallet.

Traditionen med at foretage bygningsofre er ældgammel. Helt tilbage fra oldtiden findes masser af eksempler på votivgaver i forbindelse med bygninger. Ofrene skulle afværge ondt eller bringe lykke. Der er både tale om genstande som mønter, lertøj og også kranier eller hele skeletter af dyr.

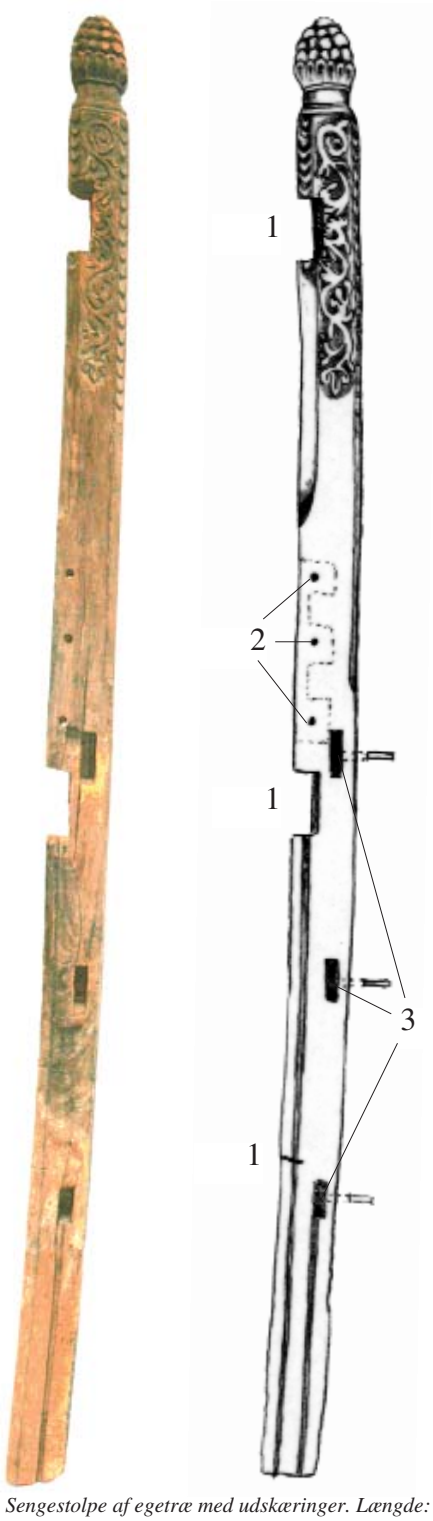

Fig. 5. Sengestolpe af egetræ med udskæringer. Længde: 220 cm, tværmål: ca 7,5 x 9 cm. Foto og tegning: Mette H. Søvsø.

Bettpfosten aus Eiche mit Ausschneidungen. Länge 220 Zentimeter, Dimension etwa 7,5 x 9 Zentimeter.

Langt op i nyere tid er der efterrretninger om begravelser af levende dyr, en metode der skulle afværge sygdomme fra resten af besætningen.[13] Det har desuden været en udbredt skik at grave jydepotter og hestekranier ned under husgulve. En skik, der er udsprunget af en kultisk forestilling, men som efterhånden i nyere tid tilsyneladende er praktiseret for at give gulvene klang. Det er dog ikke kun i forbindelse med verdsligt byggeri, at der er fundet nedgravede hestekranier. Også i kirkebygninger er de blevet nedsat eller indmuret. Eksempler fra Danmark er Børglum Kirke og Ullerup Kirke i Give Sogn. Begge steder fandtes hestekranier i koret. Ved nedbrydning af en kirke i Sydtyskland fandt man seks hestehoveder med påmalede ringe om øjnene og hammer og korstegn i panden.[14] Der er mange historier om kirkeheste og helheste der huserede omkring kirkerne og bragte varsler. Grunden til spøgeriet var ifølge folketroen, at man, da kirkerne blev opført, begravede eller indmurede heste i bygningen enten for at holde troldtøj væk, eller hvis byggeriet af en eller anden grund drillede.[15]

Muligvis er ofringer af levende eller døde dyr i nogle tilfælde erstattet med symboler i form af dyrefigurer. Det skal således have været almindeligt at give dyrefigurer af kagedej som votivgaver til kirker og klostre.[16] Som nævnt kendes fra Sydtyskland mange eksempler fra nyere tid på votivgaver i kirkebygninger i form af dyrefigurer. De er tolket som ofre for sundhed blandt befolkningens dyrebestande.[17]

Hestefigurens alder er altså vanskelig at fastslå. Har den tyske bygmester Riemann købt lerfigurer i Ribeområdet for at mure dem inde som bygningsofre under sit arbejde, og hvad var hans motiv til det? Eller skal figuren knyttes til det senmiddelalderlige byggearbejde nogle hundrede år tidligere?

Fra himmelseng til plankeværk

Under byggeriet af vandværket på hjørnet af Hundegade og Dagmarsgade i 1886 blev der ikke overraskende fundet oldsager, og nogle af dem blev afleveret til Den antikvariske Samling.[18] Også senere, da man i 1908 anlagde et stort vandreservoir på stedet, blev der afleveret jordfundne genstande til museet.[19] Men det var ikke kun jord-

Fig. 6: Toppen af stolpen med drueklasen og udskårne sider og hjørner. Det indsnit der ses, er sandsynligvis lavet sekundært i forbindelse med stolpens brug som plankeværkspæl. Der er en tilsvarende sekundær udskæring længere nede samt spor efter forsøg på at lave endnu en. Der er endnu rester af søm fra plankeværket. Foto: Den antikvariske Samling.

Die Spitze des Pfostens mit Traubenklase und ausgeschnittenen Seiten und Ecken. Der sichtbare Einschnitt stammt wahrscheinlich von der sekundären Verwendung des Pfostens als Pfahl eines Zaunes. Weiter nach unten gibt es einen ähnlichen Ausschnitt zusammen mit Spuren von dem Versuch, noch einen zu machen.

fund, der havnede på museet som følge af opførelsen af vandværket. I foråret 1887, da man ryddede grunden før byggeriet, blev følgende afleveret til museet:[20]

"En udskaaren Egetræs Stolpe, rimeligvis Hjørnestolpen af en Himmelseng, Foroven er den tildannet som en omvendt Drueklase, derefter følger et Indsnit for Sengehimlen, hvorefter Udskjæringerne fortsætte sig ned ad Siderne i en Længde af 15 a 18 Tommer. De Hjørner som have været bestemte til at vende udad ere smykkede med indhøvlede Lister. Fandtes henstaaende som Pæl i et Plankeværk paa det nuværende Wandværks Grund. Skjænket af Wandudvalget".

Stolpen er 220 cm lang og dimensionerne er 7,5 x 9 cm. (fig. 5). Den øverste udsparing bliver i den gamle protokol beskrevet som et udsnit for sengehimlen, men den er tydeligvis sekundær og må, ligesom endnu en udskæring og savspor længere nede på stolpen, være lavet til de vandrette brædder i plankeværket (fig. 5, 1). Der sidder endnu rester af de søm, som brædderne har været fastgjort med. Den nederste halve meter af stolpen bærer tydeligt præg af at have været gravet ned, og stolpens let svajede forløb skyldes sandsynligvis også et længere ophold udendørs i vejr og vind.

De øverste 80 cm af stolpen er dekoreret med udskæringer (fig. 6). Øverst drueklasen og en profileret overgang til et ottekantet led med rankeslyng og cirkeldekorationer udført i fladsnit. Motiverne er typiske for træskærerarbejder fra renæssancen. Af sengens konstruktion er der følgende spor: Der er en udsparing med tre naglehuller til sengegavlen (fig. 5, 2). Hvordan gavlens underdel har været fastgjort er uklart. Måske har den hvilet på sengebunden, eller har gået helt til gulvet ligesom en seng fra Raklev ved Kalundborg (fig. 7).

Fig. 7. Himmelseng fra 1623 fra Raklev Sogn ved Kalundborg. Efter Waagepetersen 1980, s. 47.

Himmelbett aus 1623 aus Kalundborg.

Der er tre udsparinger med hver et naglehul til sengesiden (fig. 5, 3). Måske er den øverste udsparing til en sengehest, som også findes på sengen fra Raklev. Alle spor efter en evt. bemaling er forsvundet.

Himmelsenge optræder ofte i skifter fra 1600-tallet og frem, og her kan man tilmed finde beskrivelser af de enkelte rums indretning.[21] Himmelsengen kunne i købstadshjemmene være et fornemt møbel, der var placeret i stuen som udtryk for ejerens velstand. Et eksempel er Jens Bangs hjem i Ålborg, i hvis søndre stue der blandt andet stod en udskåren himmelseng. I ægteparret Bangs sengekammer stod derimod en anden egetræshimmelseng af mere ydmyg udformning og værdi.[22] Disse senge kunne have mere eller mindre lukkede sider og have karakter af et lille værelse med faste vægge, loft og dør af træ, eller de kunne være omhængt med stof.[23] De skriftlige kilder beskriver forskellige typer himmelsenge. Der nævnes en *stolpeseng med omhæng,* der bestod af tre spærlagen og en kappe, en *seng med himmel af eg,* en *fyr stabel seng* med himmel og omhæng og et *skak stabel sengested eller hytteseng,* de sidste to hentyder måske til en sengetype med tagformet himmel.[24] Drueklasen på vores sengestolpe har næppe været beregnet til at skulle dækkes af en sengehimmel, og bærer heller ingen tegn på det. Det er fristende at forestille sig stolpen indgå i en seng, der måske har haft en spinkel ramme foroven mellem drueklasen og selve stolpen til at bære kappe og spærlagen.

Der findes flere fornemme renæssancehimmelsenge med overdådige udskæringer, mens de mere jævne udgaver, som vores seng nok skal henregnes til, sjældent er bevaret.[25] Den nærmeste parallel, jeg har kunnet finde, er fra Raklev Sogn nord for Kalundborg (fig. 7). Stolpernes afslutning og cirkeldekorationen er meget lig vores sengestolpes. Sengehimlen er her dekoreret med æggestavsmotiv og tandsnit og herunder en indskrift med bl.a. årstallet 1623.

Noter

1. ASR M650, nr. 650. Der er ikke angivet årstal for indkomne genstande i protokollen før 1892. Forskellige oplysninger i beskrivelserne kan lede hen til et omtrentligt årstal.
2. De ældste seglformer er asymmetriske, men fra omkring 2000 f.kr. bliver de symmetrisk halvmåneformede. Jensen 2004 s. 533ff.
3. Fra Danmark kendes i ca. 70 nedlæggelser af flintsegle alene, og ca. 30 i kombination med andre typer redskaber. I en mose ved Føvling Sogn, Malt Herred er f.eks. fundet to flintsegle, nedsat ved siden af hinanden med æggen opad (ASR M600).
4. Petersen 1999, s. 138.
5. Jensen 2004, s. 493ff.
6. Petersen 1999, s. 138.
7. ASR 1820 Nygårdstoft, Kjærbøl by, matrikel 635n, Nørre Farup Sogn.
8. ASR M1825, nr. 1825.
9. Domkirkens tårn blev restaureret 1883-85.
10. Jeg har ingen oplysninger om figurerne i øvrigt, og det er uvist om de er bevaret. Se Danmarks kirker, S. Katrine kirke, bd. 9-10, s. 730 og note 79.
11. Andree 1904.
12. Personlig oplysning Mette Guldberg, Fiskeri- og Søfartsmuseet og Marian Ploug, Varde Museum.
13. Hansen 1961, bd. II, s. 175, Hansen 1971 s. 54, Brøndegaard 1992 bd. 1, s. 40.
14. Jensen 1984, s. 75ff., Kau 1922-24, s. 285, Hansen 1955-59, s. 46-47.
15. Brøndegaard 1992, s. 43ff.
16. Andree 1904, s. 152, Benzon 1967, s. 26.
17. Dog ingen hestefigurer af lertøj. Andree 1904, s. 152ff.
18. ASR M577.
19. ASR M5415. Genstandene blev foræret til museet af Vandværksudvalget mod at museet betalte et gratiale til finderne, to arbejdsmænd.
20. Agerbæk 1981, s. 54.
21. Steensberg 1973, s. 121-123.
22. Waagepetersen 1980, s. 17.
23. Troels-Lund 1968, s. 410ff. Og Waagepetersen 1980, s. 16ff.
24. Steensberg 1973, s. 122 og Troels-Lund 1968 bd.1, s. 411.
25. Waagepetersen 1980, s. 17 og fig. 3-5. På museet Ribes Vikinger er i afsnittet om renæssancen udstillet en stolpe fra en anden renæssancehimmelseng (Udlånt fra NM: NMII D7415)

Litteratur

Agerbæk, Kirsten: Vandtårnet fra Ribe. *Mark og Montre* 1981, s. 53-63.

Andree, Richard: *Votive und Weihegaben des katholischen Volks in Süddeutschland.* Braunschweig 1904.

Benzon, Gorm: *Gamle ting fra køkkenet*. 1967.

Brøndegaard, V. J.: *Folk og fæ: Dansk husdyr etnologi*. Bd. 1. 1992.

Danmarks kirker, Ribe Amt. Udgivet af Nationalmuseet 1979-2003.

Hansen, Hans Peter: Nedgravede hestehoveder. *Folkeminder* 1955-59, s. 46-47.

Hansen, Hans Peter: Kloge folk. *Folkemedicin og overtro i Vestjylland*. Bd. II, 1961.

Hansen, Søren-L. Manøe.: En levende begravet hest. *Mark og Montre* 1971, s. 54-58.

Jensen, Jørgen: *Danmarks oldtid*. Bd. 1: Stenalder. 2004.

Jensen, Knud: Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger. *Mark og Montre* 1984, s. 75-91.

Kau, Hans: To Kirkeruiner. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi.* Rk. 4, bd. IV 1922-24, s. 282-289.

Nielsen, Poul-Otto & Flemming Bau: Danmarkshistorien. *Oldtiden. Stenalderen 2.* 1981.

Petersen, Peter Vang: *Flint fra Danmarks oldtid*. 1999.

Steensberg, Axel: *Danske bondemøbler*. 1973.

Troels-Lund, Troels: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*. Bd. I, 4. udgave, 1968.

Waagepetersen, Christian: *Danske møbler før 1848: Typerne i billeder.* 1980.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus dem Versteck des Magazins

Im Zusammenhang mit dem Einzug in das neue Magazin des Den antikvariske Samling, werden alle Gegenstände sauber gemacht und fotoregistriert. Unter den spätestens Gegenständen sind zwei Opferfunde, die in je seiner Epoche gehören: eine Sammlung Feuersteinsicheln aus der Bronzezeit und ein Tonpferd, die in die Mauer von Sct: Katharine Kirche eingemauert war. Ein Beispiel dafür, dass ein Gegenstand ein veränderlichen Leben haben kann, ist ein Bettpfosten eines Himmelbetts aus der Renaissance. Er wurde viele Jahre hindurch als sekundäre Verwendung in einem Zaun eines Grundstückes benutzt.

Mette Højmark Søvsø, cand.mag
Den antikvariske Samling
Overdammen 12, 6760 Ribe
mhs@asr-ribe.dk

”Stat Wandrings Mand og Læs”
– slægterne i et ripensisk hus og deres gravminder 1591 - 2003

Af Uwe Dall

På hjørnet af Storegade og Sortebrødregade i Ribe byggede Ebbe Mogensen i 1583 en købmandsgård – i dag kaldet Quedens Gaard - der siden kom til at rumme kendte og betydende Ribe-slægter med navne som Baggesen, Fridsch og Quedens. De sidste private ejere blev Peter Sørensen og hans forlovede Anna Stouge. Alle var de bygmestre, der hver især satte deres præg på gården.

Også i døden har disse familier sat sig varige minder. I Domkirken i form af gravsten og epitafier, ligesom der på byens to kirkegårde findes gravsteder med gravmæler fra perioden efter 1807, hvor begravelser i kirkerummet var forbudt. Det er artiklens formål at beskrive disse gravminder og sætte dem i relation til familierne på købmandsgården og deres samtid.

Den baggesenske familie

Efter den store ildebrand i 1580 lod købmand og senere rådmand Ebbe Mogensen opføre en ejendom med gavlen vendt mod Storegade og 15 fag langs Sortebrødregade. Ebbe Mogensen havde været svend hos Bagge Jensen på Nederdammen og var i 1574 blevet gift med en af husets døtre, Anne Baggesdatter.

I midten af 1600-tallet købte et oldebarn af Bagge Jensen, studehandler og pengemester Laurids Baggesen, der boede på Torvet, Ebbe Mogensens købmandsgård – om dette køb hang sammen med det omtalte familieskab, vides ikke. Laurids Baggesen døde i 1655, kort efter købet af gården. Af “Ribe byfogedarkiv. Registreringer og skiftebreve 1660-1682”, fremgår det, at hans sønner Peder Lauridsen Baggesen og Jens Lauridsen Baggesen arvede ejendommen på Storegade. De to drenge var på dette tidspunkt henholdsvis otte og fem år gamle. Som formynder fik de derfor indsat rådmand, købmand og ostindiefarer Jørgen Hansen – på daværende tidspunkt byens største ejendomsbesidder og boende på Mellemdammen.

Jens Lauridsen Baggesen ægtede i 1680 Susanne Pedersdatter Wedel, og snart efter optræder han i dokumenterne som eneejer af købmandsgården, mens broderen ses at bebo sin afdøde fars ejendom på Torvet. Det nygifte par ombyggede den gamle ejendom langs Sortebrødregade, ligesom de udvidede grunden mod øst og syd. Deres virke blev markeret ved opsætning af en ornamenteret porthammer (den vandrette overdel af en portramme), der blev anbragt over porten ud til Sortebrødregade. Til venstre på bjælken ses Jens Lauridsen Baggesens initialer, til højre hustruens og i midten et sammenslynget IHS flankeret af ANNO 1681. IHS-monogrammet er blevet udlagt som “Jesus Hominum Salvator”, dvs. “Jesus menneskenes frelser”, eller som “In hoc signo (vinces)” med betydningen: “I dette tegn skal du sejre” (fig. 1).

Det er altså tydeligt, at Baggesen-familien begyndende med rådmand Bagge Jensen, gradvist befæstede sin position i byen. Gennem mere end 100 år kom familien via ægteskabsforbindelser med velstående og indflydelsesrige slægter til at erhverve sig store rigdomme og spille en betydende rolle ikke blot i Ribe, men ud over det ganske land.

Således blev i de følgende seks slægtled 9 af de mandlige medlemmer rådmænd i Ribe, og 1 borgmester i Varde. Af de kvindelige medlemmer blev 3 gift med borgmestre, 4 med rådmænd i Ribe, 2 med udenbys rådmænd, og 5 med borgmestre i fremmede byer; 2 med biskopper, 2 med sognepræster ved Ribe Domkirke, og 1 med en rektor i Ribe.

I 1572 blev for eksempel Bagge Jensens søn, Peder Baggesen (1546-1591) gift med den kun 14-årige Dorthe Sørensdatter Stage, datter af byens største skatteyder, Søren Stage, der havde skabt sig en formue ved handel med korn, smør og

De i artiklen omtalte medlemmer af Baggesen-familien:

Stamfaderen, købmand og rådmand Bagge Jensen (1511-1578), Nederdammen.

Sønnen, Peder Baggesen (1546-1591) + Dorthe Sørensdatter Stage, Mellemdammen.

Datteren, Anne Baggesdatter + Ebbe Mogensen, Storegade/ Sortebrødregade.

Barnebarnet, Bagge Pedersen (1578-1621) + Margrethe Lauridsdatter, Mellemdammen.

Oldebørn: Peder Baggesen (1604-1650), Mellemdammen.

Laurids Baggesen (1607-1655), Torvet og køb af Storegade/Sortebrødregade.

Bagge Baggesen (1615-1681), d. ældre, Mellemdammen.

Tipoldebørn: Jens L. Baggesen (1650-1702) + Susanne Pedersdatter Wedel (1656-1721), Storegade/Sortebrødregade.

Peder Lauridsen Baggesen (1647-1707).

Bagge Baggesen (1644-1686), d. yngre.

Tip-tip oldebarnet, Peder Jensen Baggesen (1685-1722) + Sofie Dorthea Bruun, Storegade/Sortebrødregade.

Om navnestoffet i øvrigt, se slægtstavlen[1] i noterne.

stude. Bagge Jensen, der ligeledes var særdeles formuende, måtte i den sammenhæng nøjes med en andenplads i byen, men de unges ægteskab betød en alliance mellem Ribes to rigeste familier.

Et minde i døden

I middelalderen blev en del af Ribes døde begravet på området ved Domkirken, men efterhånden rykkede de gejstlige og de mere velhavende borgere deres gravsteder ind i selve kirkebygningen – kun småkårsfolk måtte stadig lade deres døde begrave under åben himmel. De formuende familier skænkede ofte forud for deres død betydelige summer til kirken, så de derved kunne opnå at blive begravet i kirkerummet.

Den velstående Baggesen-familie erhvervede sig således en gravplads i den vestlige ende af Domkirkens midtskib. Gennem mere end hundrede år begravede slægten sine medlemmer her, så de også i døden kunne være hinanden nær. Til de afdødes evige ihukommelse anbragte de efterladte gravminder i form af gravsten, epitafier og lysearme.

Familiens stamfader, Bagge Jensen, rådmand og handelsmand, der døde i 1578, blev dog begravet i Sct. Catharinæ Kirke, hvor der opsattes et epitafium over ham med hans portræt.

Ifølge *Danmarks Kirker,* som dele af denne fremstilling bygger på, var Bagge Jensens søn, Peder Baggesen (1546-1591) den første i slægten, der blev stedt til hvile i Domkirken.

Hans grav lå ved fonten, der dengang stod i forhallen i kirkens vestende ved midtskibets sydvæg. Ved hans grav anbragte man et epitafium med denne indskrift:[2]

Fig. 1. Quedens Gaard med fire bygningsafsnit i Sortebrødregade. Set fra venstre: Den gule kant i billedets baggrund markerer Andreas Frausing Fridschs facadebyggeri i Storegade i 1790. Dernæst følger Ebbe Mogensens Gård i bindingsværk fra 1583. Jens Lauridsen Baggesen og Susanne Pedersdatter Wedels portbygning med porthammerens indskrifter fra 1681. Johan H. Quedens lagerbygning er fra 1857. Foto: Uwe Dall.

Quedens Hof mit vier Bauabschnitten in Sortebrödregade. Von links sehen wir: der gelbe Rand markiert Andres Frausing Fridschens Facadebau in Storegade 1790. Dann folgt Ebbe Mogensens Hof in Fachwerk aus dem Jahre 1583. Weiter Jens Lauridsen Baggesen und Susanne Pedersdatters Torgebäude mit den Inschriften des Querbalkens aus dem Jahre 1681. Zuletzt das Lagergebäude 1857, aus Bachsteinen aufgeführt.

"Her hviler ærlig Mand Peder Baggisøn, Fordum Raadmand udi Ribe/ som hensof udi Herren dend XIX. Aprilis Anno 1591, hans Alders XLV. Og Egteskabs XIX. Aar/ med Dorthe Søfrensdaatter: De som hafde tilsammen IV Sønner og VIII Døtre."

Epitafiet rummede desuden et maleri af Peder Baggesen omgivet af hustruen Dorthe Sørensdatter og deres 12 børn.

Ifølge P.N. Frost må epitafiet være fjernet omkring 1842-45.

En mislykket handel med Vorherre

Peder Baggesens enke – ovennævnte Dorthe Sørensdatter, der var blevet gift allerede som 14-årig i 1572 – indgik et par år senere et nyt ægteskab med købmand og rådmand Bertel Struck. Da hun i 1602 lå for døden og skulle berettes, blev hendes mand og hendes søn, Bagge Pedersen samt hendes svigersøn Mads Pors enige om, at de "på det om Gud endnu ville spare hende" ville skænke syv boliger, som de ejede i Klostergade til friboliger for fattige dannemænd og dannekvinder, dog således at nødlidende personer af deres egen slægt skulle have forret til dem.[3]

Skønt Bertel Struck udstedte en skriftlig erklæring herom og gav stiftelsen navnet "almisseboderne", havde familiemedlemmerne gjort regning uden vært, for dagen efter afgik Dorthe Sørensdatter ved døden, blot 44 år gammel.

Et fragment af en gravsten

Peder Baggesens søn, ovennævnte rådmand og handelsmand Bagge Pedersen, der døde 1621, fik også sit gravsted og sin gravsten i Domkirkens vestlige del "i den midte brede gang neder imod fonten" – altså i kirkens forhal. Af denne sten findes endnu et brudstykke, som opbevares i kirkens materialerum (fig. 2)

En del af stenens indskrift er bevaret, og under denne ses rester af udsmykningen, som udgøres af en liggende putto (lille buttet barnefigur), der i højre hånd holder et rør, ud af hvilket der hænger en stor sæbeboble. Et såkaldt vanitasmotiv og udtryk for livets skrøbelighed og forgængelighed.

Den tilbageblevne del af teksten kan læses således (tilføjelserne i parenteserne er forfatterens):

... (a)LDER(s)
HANNEM HAN
RO MERGRETE LAV(rids)
(dat)TER SOM DØDE
(se)PTEMB ANO I
(hendes)S ALDERS 55
(avl)ET DE SAM(men)
AAR 6 SØNNE (r)
(døt)TRE GUD GIF (ve)
(d)EM EN ÆREF (uld)
(opst)ANDELSE Ao...

Som det fremgår af brudstykket var han gift med Margrete Lauridsdatter, der døde 55 år gammel, og med hvem han havde 6 sønner og ? døtre.

Familiens gravkrypt

Bagge Pedersens søn, Laurids Baggesen, blev i 1655 begravet samme sted, men uden at der sattes noget minde over ham, selv om han havde været en meget driftig person både som købmand og skibsreder. Han boede på Torvet, men var som nævnt også kommet i besiddelse af Ebbe Mogensens gård på hjørnet af Storegade og Sortebrødregade.

Da hans hustru, Mette Jensdatter, døde i 1674, fik Laurids Baggesens bror, Bagge Baggesen den ældre, der boede på Mellemdammen tilladelse til at indrette en krypt mellem sine forældres sten og fundamentet under det store tårn samt til at opsætte et epitafium. For disse tilladelser betalte han 100 rdl. og senere yderligere 20 rdl. for en bevilling til at forfærdige en muret trappe ned til begravelsen.

I 1681 blev han selv nedsat her. På ligtavlen omtales hans "ældgamle og højagtede herkomst", og han lovprises som en "ret sanddru Råd- og Handelsmand, som elskede Ret og Retfærdighed, belønnet af Gud med Nåde og Velsignelse, højagtet og elsket af enhver". Peder Terpager fremhæver i sin omtale af ham hans store rigdom og understreger, at han var en hæder for byen.[4]

Fig 2. Fragmentet af Bagge Pedersens gravsten. 1621. Foto: Uwe Dall.

Fragment von Bagge Pedersens Grabstein. 1621.

I 1686 fulgte hans søn Bagge Baggesen, den yngre, ham i graven.

Studehandler og røverkøb

Den formue, Laurids Baggesen havde købt Ebbe Mogensens Gaard for, var han ikke kommet helt ærligt til. Han var på den tid byens største studehandler. Også hans bror Peder, der var tolder, handlede med stude. Under den første svenskekrig 1643-45 havde de to brødre gjort ulovlige handler med fjenden.

De havde optrådt som hælere, idet de havde købt kreaturer af svenskerne, som disse havde frarøvet bønderne på egnen. F.eks. havde en svensk oberst hentet 55 stude på godset Nørholm og videresolgt dem for en spotpris til Laurids Baggesen. Også tolderen afkøbte svenskerne konfiskerede stude, som han ifølge N.P. Frost "lod bringe til sin Eiendomsgaard Kloby".

Laurids Baggesen blev for sin del ved rådstueretten i Ribe dømt til at betale ejeren af Nørholm

220 Rd. i erstatning, mens tolderen gik fri og kunne fortsætte i sit embede.

De velhavende og meget foretagsomme købmænd benyttede desuden de lave priser på jord og ejendom efter svenskekrigenes hærgninger til at opkøbe adskillige ødegårde på egnen.

Interessant er det også at se, at byens overklasse på selskabelig vis omgikkes fjenden. Da der i 1644 kom en stor styrke svenske fodfolk til byen under kommando af oberst Daniel, blev hans frue således bedt om at holde rådmand Bagge Baggesens søn, Bagge, over dåben. Denne Baggesen-familie boede på Mellemdammen og håbede vel gennem invitationen at kunne beskytte sig og sine mod fjendens plyndringer og skatteopkrævninger.

Et kort liv – et langt minde

Som det var almindeligt i tiden opnåede Jens Lauridsen Baggesen ikke nogen høj alder, men døde allerede i 1702, blot 52 år gammel. Hans enke, Susanne Pedersdatter Wedel, søgte i den anledning om tilladelse til at opsætte et epitafium over sin afdøde mand på den nederste pille ved den store kirkedør (fig. 3) samt om at lægge en sten på hans grav.

Fig. 3. Epitafiet over Jens Lauridsen Baggesen. 1702. Foto: Uwe Dall.

Epitafium für Jens Lauridsen Baggesen. 1702.

Epitafiet opsattes i midterskibets vestre del, på nordre vægpille mellem de to vestre hvælv, hvor det stadig findes. Indskriften lyder:

Her er til Hvile Nederlagt
Hvis Dødeligt og Forgengeligt sig Hafver Effterlatt
Den Himmeltagne og U-dødelige Siæl
af
Edle, Welwiise og Høyagtbare
Nu Salige hos Gud:
Jens Lauridsen Baggesen
Fordum Vel-fortiente Raad og Handelsmand her Udi Riibe
Af den ældgamle Bagge Sønners Stamme sammesteds Barnfød
Aar MDCL Den XIX Nov:
Udi sin ganske Wandring her paa Jorden
Velbekient med sin Gud. Med Werdens ondskab U-bekient
Befunden ofver alt den gamle Dyds og ærligheds
Retteste Effterfølgere
Fra den Dag Hand saa Liuset
Till
Aar MDCCII Den X Marti
Da Hand Mætt af Dage udi sit alders LII Aar forlod dette Lifves Lius
Og ved sin Død Ofverlefverede Udi Eenlig Enckestand
Sin nu Høibedrøfvede Egtefelle
Edle og Dydziirede Matrone
Susanne Pedersdatter Wedel
IV Sønners og VII Døtterers Lifssalige Moder
Effter att Hand
Udi XXII Aar
Hafde med Hende Lefvet udi saa Kysk og Kierlig Egteskab
At de som nu ere, eller Hereffter komme
der af Lære kand det som bør Roses og efterfølges
Hvorfore Rygtet som aldrig Dør og aldrig Tier
Udbreder Hans Velfortiente Roes
Og sig tilegner de Aar
Som Hand her i Werden med sin Dyd fortiente
Dog ikke opnaaede
Formedelst Døden fandt Hannem for tiden Fuldkommen
Som lefvede
I sin Gudsfrygt Ifrig , i sine Forretninger Vindskibelig
I Raad Retsindig, I Handel oprigtig, af alle elsket og æret.
Og nu derfore desmere Sørgeligen savnet af sine Efterlevende
Som Hafver Ladet dette oprette
Til en ævig og Høypriselug
æreminde.

Et ikke mindre rosende mindedigt på fodstykket er forfattet af Casten Mathias Worm og afslutter epitafieindskriften således:

Stat Wandrings Mand og Læs: I giemme grafven haver
Én Mand som var opfylt af høye Himmel-Gafver
Og om end siunes her med Hannem er lagt need
Gudsfrygt, Forstand, og Ret, knøt til oprigtighed
Saa dog kand Dyden ey ved Dødens Kræfter Blegne
Og ingen Jorde-Blee kand Dyden saa indhegne
At den io blifver steds paa Jord U-dødelig
Til all Naturen self har slet forandret sig
Døm da: én Orme-sæck det Legem her bevarer
Hvis Siæl som er hos Gud, til ævig minde sparer
Et Nafn af Ærlighed, som høyre priises maae.
End Rigdom, ære, gunst, mand kand i Werden naae.
Lef der Lifsalig Siæl, lad Rygtet meere tale
Og dine Gierninger med Høyre Farfver male
Wii køsse vil dit Støf, din graf Wi ære skal
Saa længe Ærlighed blant Dyder finder tal.

p. m. pos.

C.M. Worm

Epitafiets hængestykke har et skriftsted fra Salmernes Bog:

Textus

Psalme CXIX V 76
Din Naade skal Være min trøst
Som Du Haffver Lovet
Din Tienere

Epitafiet, der er af sandsten, består af tre ovale figurer omgivet af akantusblade. Storfeltet rummer gravskriften og er laurbær-omkranset. Lidt påklistrede og monstrøse virker de to obelisker på hver sin side af feltet. Nederst i storfeltet ses hans og hustruens våben placeret i henholdsvis venstre og højre side. I hans våben er afbildet en rosetplante med tre storhovedede blomster, i hendes ses en fugl, der flyver mod venstre hen over ordet "SURSUM" (opad). Øverst på epitafiet står den opstandne med korset på jordkuglen. Hængestykket, der er af træ, er forgyldt med en indskrift malet i gylden fraktur på sort baggrund.

Selve gravstenen er forsvundet, men må ligeledes have ligget i forhallen i forbindelse med de baggesenske epitafier m.v. Gravskriftens lød:[5]

" Under denne Sten hviler udi Herren den Høyagtbare og Velvise Mand Jens Lauridsen Baggesen, Raadmand og fornemme Handelsmand i 22 Aar, født af de ældgamle Baggesønner her udi Ribe den 19. November 1650, hensov den 10. Marts 1702 i hans Alders 52 Aar. Med sin kære Hustru, den Hæderbårne og Dydædle Matrone Susanne Pedersdatter Vedel, født i Reisby Præstegaard den 4. April 1656."

Indskrifterne

I forbindelse med disse indskrifter udtaler Ribehistorikeren J. Kinch, at sådanne lovtaler ikke altid er pålidelige, men "i dette Tilfælde vare de, så vidt man kan skjönne, ikke ufortjente".[6]

Blandt rådmand og købmand Jens Lauridsen Baggesens dyder fremhæves på epitafiets storstykke hans kyske og kærlige ægteskab og hans eksemplariske adfærd, idet han karakteriseres som ivrig i sin gudsfrygt, foretagsom i sine forretninger, retsindig i rådshandlinger og ærlig i handel.

Interessant er det rimede digt på fodstykket forfattet af Casten Mathias Worm, der var præsident i Ribe (første borgmester) og digter. Indledningslinjen synes at være en direkte parallel til Th. Kingos digt til søhelten Niels Juel i Holmens kirke, hvor første linje lyder: "Staa Vandrings-Mand, og skue en Sø-Helt an i Sten,…", som igen er en dansk variant af den gængse latinske epitafiumsformel: Stat viator (vejfarende)… Også i livsopfattelse og billedsprog minder Worm stærkt om Kingo. Legemet beskrives krast realistisk som en "ormesæk" og det jordiske liv som forgængeligt, kun dyden og sjælen er bestandige og evige. Så til trods for de efterladtes sorg, opfattes døden som en begivenhed, der er glædelig, idet den løfter mennesket op i en lykkeligere verden.

Worm slutter med forkortelserne "p. m. pos.", hvilket måske kan udlægges som "post mortem posuit", altså "efter døden sat (skrevet?)".

Lysearmen og vokslysene

Jens Lauridsen Baggesen døde som en meget formuende mand og hans hustru Susanne Pedersdatter Wedel førte handlen videre, indtil hun i 1720 afhændede ejendommen til sønnen Peder Jensen Baggesen (1685-1722). Han blev familiens sidste store handelsmand i Ribe. I 1721, et år før sin død, havde han giftet sig med rådmand og borgmester Mads Pedersen Fridschs enke, Sofie Dorthea Brun.

I sit testamente havde han betænkt sine søskende med pæne beløb, mens resten tilfaldt hustruen, og en sum blev afsat til gravminder i Domkirken, således gav Peder Jensen Baggesen 200 rdl. til Domkirken for at sætte vokslys i en messing lysestage, som han ville lade opsætte, og som skulle lyse over hans fader, Jens Lauridsen Baggesens epitafium til evig tid.

Denne lysearm sidder i dag i midtskibets nordside på vestsiden af tredje pille fra øst (fig. 4). Den oprindelige udgift til lysene skulle tages af forpagtningsafgiften af Frants Klynes Toft, men da denne toft senere blev købt af kirken, ophørte man fra 1832 med at tænde lyset. Armen har en muslingeskal-formet lyseskål og akantusdekoration. Indskriften på pladen lyder:

> "Gud til ære Hans Børn til / Tieniste, Riber Domkierke til / Zirat, og dem selv til hæderlig / amindelse, haver Peder Jensen / Baggesen Fornemmste Handelsmand / I Ribe, tilligemed sin kiære Hustrue / Sophie Dorthe Andreas D. Brun / givet og foræret Denne Lys arm, / med dens behørig ævig brendende / voxlyses ved lige holdelse. / A o 1724".

Som det står, er lysearmen opsat til guds ære og kirkens pryd, men i høj grad også for at familiens navn kunne bevares i erindringen til evig tid.

Hermed sluttede Baggesen-slægtens storhedstid i Ribe. Familien kom gennem dygtigt købmandskab og gode forbindelser i gejstlige og embedsmandskredse til at øve afgørende indflydelse på byens styre og udvikling, især i 1600-tallet. Deres besiddelser var omfattende, og de ejede et utal af gårde, huse og boder samt agre og enge i byens omegn.

Fig 4. Lysearmen, som skulle lyse over Jens L. Baggesens epitafium til evig tid. 1724. Foto: Uwe Dall.

Die Kerze über Jens L. Baggesens Epitafium, die ewig leuchten sollte. 1724.

Enken og hendes mænd

Som nævnt havde Peder Jensen Baggesen i 1721 giftet sig med rådmand Mads Pedersen Fridschs Enke, Sophie Dorthea Andersdatter Bruun. Han døde imidlertid allerede året efter, men havde i sit testamente ud over den nævnte lysearm bestemt, at der skulle opsættes et epitafium over hustruens tidligere mand, ham selv og med plads til hustruen Sophie Bruuns navn. Epitafiet skulle placeres over for Jens Lauridsen Baggesens epitafium, hvor det også sidder i dag (fig. 5).

Indskriften over de tre afdøde personer, Mads Pedersen Fridsch, Peder Jensen Baggesen og Sophie Dorthea Bruun lyder:

Til Priselig Æreminde
For dennem som har levede gudelig i Verden
Og glædes i Himmelen
Dend Høyagt Bare og Velviise
Nu salig hos Gud
Mads Pedersen Fridsk
Fordom Raad og Handels Mand her i Ribe
Døde aar 1720 dend 2 May alders 47 Aar 5 Maaneder minder en dag
Findes fra ald sin Møye til Hvile nedlagt her i dom Kirken
Lige for Prædicke Stolens Pille Vdi dend store gang
Vnder den Med egen Herkomst udhuggen blaa Steen
Dend Velagt Bare Og Velviise
nu salig hos Gud
Peder Jensen Baggesen
Fordum Fornemmen handels Mand her i byen
Døde aar 1722 dend 28 Martii Alders 36 aar 3 Maaneder 4 Dage
Souer Her Neden Vnder Sødeligen
Den ædle og Dyd ziirede Matrone
Sophie Dorthe Bruun
Begge Disse ovenmeldte Mænds Effterladte Encke
5 Sønners og 4 Døttres Liv -Salig Moder
Som ere avlede med Mads Pedersens Fridsk den først Sal. Mand
Døde Aar 17 den Alders
Disse har været Elskelige i Livet
Siden Ere de Samlede Ved døden
De har Levet Gudeligen i Verden
Salige Ere døde i HERREN
De vente Samtlige Een ærefuld opstandelse
Og Een Glædefuld Samling i Himmelen.

Fig. 5. Epitafiet over Mads Pedersen Fridsch, Peder Jensen Baggesen og Sophie Dorthea Bruun. 1721. Foto: Uwe Dall.

Epitafium für Mads Pedersen Fridsch, Peder Jensen Lauridsen und Sofie Bruun. 1721.

Da epitafiet blev ophængt, kendte man af gode grunde ikke enkens dødsår og dag. Hun var imidlertid en livskraftig og tilsyneladende også livsglad dame, og selv om hun havde født ni børn, giftede hun sig allerede året efter – altså for tredje gang – med den kun 25-årige kommerceråd Kristian Siegfred Enholm til Brejninggård. Hun var da selv 45 år gammel og døde først i 1756 i en alder af 78 år.

Det er sandsynligvis dette ægteskab, den samtidige satiriker, rektor i Ribe, Christian Falster, der selv var gift ind i Baggesen-familien, sigter til i "Lærdoms Lystgaard" fra 1919.[7]

Under overskriften "Om gamle Kærlinges Giftermål" skriver han: "En alderstegen og grim, men formuende Enke havde indgaaet Ægteskab med den skønne Alexis, som hellere ville have Medgift med en Hustru paa Købet end omvendt."

På epitafiets fodstykke hedder det i et anonymt og rimet mindedigt:

Vor første Vugge Kom Tilpas med blee og lagen
Da Vi Kom frelste Frem af Moders Liv for dagen
Og Raabte Efter Bryst og Melk og Siden krøb
Af Søvnig Mathed ind i Voris List og Svøb
Vi Efter Christum Strax i daaben Blev Opnevnet
Vi voxte men Vort Liv Var dog Et Vogge Levnet
Med Verdens dukke Tøy Vi Havde Børne Lyst
Men laa i midlertid paa HERRENS Skiød og Bryst
Vor Første Vugge Blev opslidt men See Vi sover
Nu i En Bedre Her huor Herren vaager over
Huor Vi har Ro Som Har Betalet Syndsens Sold
Og med Vor Aftenbøn Befalt Os Gud i Vold
Lær Du som Efter Os i Verden Est Tilbage
Og Læser denne Skrift At Kiende dine Dage.
Gak frem ved HERRENS frygt som ved et Lede baand
Saa faar din Siæl med os Sin Vugge i Guds Haand.

På hængestykket er anført et skriftsted:

Ebr. 12 Cap 10 Vers
De andre Tugtede os i faa
Dage Efter deres Tykke
Men Denne til Nytte paa
Det Vi skulle få
Hans Hellig
giørelse

Epitafiet er af grå sandsten med gennemslag af rustfarve og opbygget i tre dele, som udgøres af ovale felter: Storstykket, fodstykket og hængestykket. Topstykket består af en figur, Kristus med korset. Under storstykket er anbragt de tre personers hjælmede våben. I midten Sophie Dorthea Bruuns – en højrevendt due med oliekvist i næbbet. Til venstre Mads Pedersens Fridschs – en frontalt vendt vildmands overkrop med en hævet kølle i højre hånd. Til højre Peder Jensen Baggesens – en rosetformet plante med tre store blomster, svarende til Jens Lauridsen Baggesens på epitafiet overfor.

Indskrifterne

Påfaldende er de eksakte oplysninger på epitafiets overstykke. Her oplyses ikke blot om, hvor mange år de afdøde havde levet, men også antallet af måneder og dage optælles. Så selv om livet blev opfattet som skrøbeligt og forgængeligt holdt man dog nøje regnskab med antallet af levedage – eller måske netop derfor.

Den præcise angivelse af gravstenens placering – lige for prædikestolens pille i den store gang – kan synes lidt overflødig, men skulle vel tjene til sikkerhed for, at den ikke blev fjernet eller flyttet til et andet sted i kirken. Ironisk nok skete dette allerede i 1725, hvor den ifølge *Danmarks Kirker* blev lagt på den søndre side af den store lysestage i midtskibets 2. fag. N.P. Frost mener, at den vistnok stadig lå her i 1842.

Direkte bemærker indskriften, at ikke blot er enken og hendes to ægtemænd nu forenede i døden, men den udtrykker samtidig en forvisning om, at de også vil være sammen i opstandelsen.

Det rimede digt på epitafiets midterstykke kunne teoretisk set godt være forfattet af C.M. Worm. Han levede nemlig i bedste velgående i Ribe og digtede ivrigt. Tekstens indhold og stil må betegnes som tidstypisk barok, ligesom der er en række mindelser om Thomas Kingos stil. Billedsproget tager udgangspunkt i det konkrete liv, her med det nyfødte barn, der straks efter fødslen råber på mælk og die. Senere skildres barnet liggende mæt i sin vugge, men selv om barnet vokser sig stort og bliver til en voksen person, skildres livet dog stadig som et vuggeliv, altså noget ufærdigt og ufuldkomment. Da endelig vuggen er slidt op, dvs. døden indtræder, får barnet (mennesket) en bedre vugge hos Gud i himlen.

Igen betones 1600-tallets opfattelse af jordelivet som noget uegentligt og ubestandigt, et overgangsstadium og uden selvstændigt indhold. Modsætningen mellem det jordiske og det himmelske kontrasteres og fremstilles i tidens yndede stilistiske figur, antitesen, der netop indfanger modsætningen i tilværelsen mellem det gode og det onde, mellem det hinsidige og det dennesidige.

Fremstillingsformen er bombastisk med mange bogstavrim, f.eks. Linje 6: Vi voxte men Vort Liv Var dog Et Vogge Levnet, eller linje 11: Syndsens Sold. Der er både klang og fylde i det barokke udtryk.

Billedsproget fremstiller den jordiske virkelighed på en konkret og svulstig måde, mens det him-

Fig. 6. Gravstenen over Peder Madsen Fridsch og hustru Sophia Frausing. 1787. Foto: Uwe Dall.

Das Grabmal für Peder Madsen Fridsch und seine Frau Sophia Frausing. 1787.

melske som modsætning hertil skildres abstrakt og begrebsligt, men stadig med stærkt ladede udtryk.

Familien Fridsch i salig Baggesens Gaard

Den unge kommerceråd Kristian Siegfred Enholm til Brejninggård blev gennem ægteskabet med den 45-årige enke byens største ejendomsbesidder. I 1728 rådede han således over 27 huse og gårde i Ribe og omegn, heriblandt "Den baggesenske Gaard".

I brandtaksationsprotokollen er det dog Peder Madsen Fridsch, der står opført som ejer, idet han havde fået huset foræret af Kristian Sigfred Enholm, der via ægteskabet med Sophie Bruun, var blevet stedfar til enkens tidligere mand Mads Fridschs børn, ligesom den tidligere ejer af Baggesens gård havde været Peder Fridsch stedfar i det korte år, ægteskabet med enken varede. Således gled det baggesenske hus over på andre hænder nemlig til en efterkommer af rådmand og handelsmand Mads Pedersen Fridsch, enkefruens tidligere husbond, Peder Madsen Fridsch, sandsynligvis den ældste søn. Ejendommen omtales i skødet som "Sal. Baggesens Gaard" og angives at ligge på Storegade strækkende sig fra Toldboden og på Sortebrødregade til Kølholts Slippe og betegnes som nr.18.

Fra købmænd til embedsmænd

Den nye ejer, Peder Madsen Fridsch (1712-1787) blev i 1737 gift med Sophia Frausing (1714-1771), datter af byens borgmester. Han opgav tidligt sin købmandshandel og ophævede sit borgerskab som købmand i 1760 sandsynligvis på grund af tidernes ugunst og solgte i 1774 den arvede ejendom på Storegade til sønnen, stiftsfysikus Andreas Frau-

sing Fridsch. Faderen koncentrerede sig i stedet om at være byens borgmester. Et embede han i øvrigt havde arvet efter sin svigerfar.

Borgmesterægteparret blev ved deres død begravet i midtskibet, hvorfra deres gravsten dog blev fjernet i 1843-45 og savet i seks stykker, som blev brugt til et cirkelformet fundament for fontens opstilling i den nordre korsarms alterniche. I dag er de seks dele anbragt i kirkens materialerum og fonten flyttet til dens nuværende plads i korsskæringen (fig. 6). Indskriften kan dog delvist læses som:

DENNE STEEN
SKIULER
ET LYKSALIGT ÆGTEPAR
PEDER FRIDSCH
FØD 1712 DEN 7 JUNI
OG
SOPHIA FRAUSING
FØD ……. 29 April
BEGGE TIL ……..E
I ÆGTESKAB FRA DEN 27 SEP……IS 1737
BLEV DE FORÆLDRE TIL 3 B….
HUN DØDE DEN 23 DECEMBRIS 1771
HAN FULGTE HENDE DEN 23 APRIL 1787
EFTER AT

På det næstnederste af de seks fragmenter ses et bibelord fra en af Det Gamle Testamentes apokryfe bøger, Siraks Bog:[8]

Deres Been Grønnes Endnu sij (sig?) Deres (sted?)

Siir: 46. v. 21.

I en bibeludgave fra 1740 lyder lyder vers 21: "Deres Been vorde grønne endnu af deres sted! og deres navne blive forvexlede frem og tilbage paa deres børn, saa de æres deraf!" Bibelstedet udtrykker altså et evigheds- og opstandelseshåb. Gravstenen er stramt og klassisk udformet, helt i 1700-tallets ånd, ligesom dens tekst er kortfattet og behersket i udtrykket. På det øverste fragment ses den evigt brændende olielampe, symbolet på den kristelige årvågenhed.

En ny tid og andre begravelsesskikke

Stiftsfysikus Andreas Frausing Fridsch var den nye tids mand, og det var også ham, der gav Den baggesenske Gaard" dens nuværende udseende. I 1790 lod han således gavlen nedrive og opbyggede i stedet et hus langs Storegade indeholdende to rummelige lejligheder og med en facade i nyklassicistisk stil. Desuden opførte han en stald på grunden mod syd, ligesom han langs åen anlagde en stor og smuk have. Ved faderens død i 1787 var Andreas Fr. Fridsch blevet ejer af Vardho Gård i Gørding sogn og var således en meget velhavende mand.

Da Andreas Frausing Fridsch døde i 1807 havde skikken med begravelser i kirken ændret sig dels af trosmæssige dels af hygiejniske grunde – stanken af de nedsatte lig under kirkegulvet kunne blive ganske gennemtrængende i kirkerummet. Allerede i 1793 blev der udstedt et reskript om, at intet lig måtte begraves i Domkirken. De døde blev derfor begravet på Lindegårdens jord eller nord for kirken og enkelte i kirkens omgang. Med lov af 1805 blev det generelt forbudt at begrave inde i kirkerne. Der blev derfor anlagt kirkegårde uden for byerne. Således også i Ribe i 1807, hvor man lejede Lisbeth Doctors Toft, som tilhørte Sct. Catharinæ Kirke, og udlagde den som en ny kirkegård for begge sogne.

På denne kirkegård blev Andreas Frausing Fridsch begravet. Som stiftsfysikus havde han selv været med til at udarbejde planen for området (fig. 7).

HER HVILER
DYDENS VEN HYGEAS YNDLING[9]
ANDREAS FRAUSING FRIDSCH
FØD
DEN 9 AUGUST 1744
DØD
DEN 19 DECEMBER 1807
ACH
DEN LIDENDE MENNESKEHED
VENSKAB
OG
DE HUUSLIGE DYDER
GRÆDE VED HANS GRAV

Fig. 7. Andreas Frausing Fridschs gravmonument. 1807. Foto: Uwe Dall.

Das Grabmal für Andreas Frausing Frisch. 1807.

Et stilrent monument i granit med en gravskrift, der tager udgangspunkt i det dennesidige og den græske mytologi, og hvor ethvert spor af en himmelsk overbygning er borte. Det er oplysningstidens idealer, der træder frem her. Et nyt menneskesyn karakteriseret ved fornuft og orden.

Et interregnum

Efter Andreas F. Fridschs død i 1807 overgik ejendommen på Storegade til hans enke justitsrådinde fru Charlotte Hedevig Fridsch. Ved hendes død i 1819 kom man i en noget vanskelig situation ved bodelingen, idet hovedarvingen – døtrene talte jo kun halvt dengang – var familiens eneste og noget vidtløftige søn Carl Fridsch. Boet solgte imidlertid ejendommen til stiftsfysikus og justitsråd Hans Palle Hoff-Hansen, som betalte købet dels kontant dels ved udstedelsen af en panteobligation til student Carl Fridsch, der på dette tidspunkt var 22 år.

Familien ser i det hele taget ud til at have haft alvorlige problemer med sine to sønner, idet en ældre søn Peder, (1782 -1801) forlod hjemmet efter en strid med forældrene omkring 1800 for at stå til søs. Man hørte aldrig siden fra ham. En overlevering vil vide, at han døde i Batavia i 1801, mens han var for hjemgående. Mere held havde familien med sine otte døtre, hvoraf en dog døde som lille, mens de øvrige alle skulle have været både meget smukke og fornuftige og indgået gode ægteskaber. Det tiltalende ydre havde de arvet efter deres mor. Om hvem hendes mand engang sagde, da hun som en lidt ældre kone købte sig en ny hovedpynt: " Ja, om så mor tog en natpotte på hovedet, ville hun være dejlig!"

Justitsråd Hoff Hansen havde øjensynligt erhvervet ejendommen til bl.a. udlejningsformål. I 1827 indrykkede han nemlig denne annonce i Riber Stifts Adresseavis:

"Nederste Etage af Hr. Justitsraad Hoff-Hansens Gaard, Nr. 18 paa Storegade i Ribe er at faa til leje til næstkommende Paaskeflyttedag."

Ifølge skøde fra auktionsretten blev Ribe Stiftsfysikat ejer af ejendommen i 1828. Auktionen blev afholdt på begæring af hof- og stadsoverretsprokurator Ph. Julius Knudsen i København som beskikket værge for student Carl Fridsch. Ejendommen ejedes da stadig af ovennævnte Hans Hoff-Hansen Ålborg, og student Fridsch havde en første prioritets panteobligation i ejendommen lydende på 2485 rbd. rede sølv. Ribe Stiftsfysikat købte ejendommen ved nævnte auktion for et bud på 2500 rbd., hvilket må have været ensbetydende med, at Hoff-Hansen mistede alle de penge, han havde investeret i ejendommen. En forklaring herpå må søges i de meget dårlige økonomiske forhold, der herskede i landet på daværende tidspunkt, og som bevirkede, at ejendomspriserne sank betydeligt

C.N. Termansen skriver: "Efter i en Aarrække tilfældig at have været Bolig for Ribe Stiftsfysici solgtes ejendommen ved Auktion den 30/9 1828 efter Justitsraad Hoff Hansen til Fysikatet som fast Embedsbolig, men allerede 20/2 1834 gik den over i privat Eje, hvortil den kongelige danske Kancellei under 8. Februar s. A havde meddelt Tilladelse."

Indtil da havde stiftfysikus Hans Michael Randrup boet på stedet. Han var blevet fysikus i

Fig. 8a-c: Johan H. Quedens Gravmonument fra 1877. Anton Christian Quedens gravmæle fra 1910. Johannes Harboe Quedens gravmæle fra 1948. De to sidste bestående af enkle marmorplader. Foto: Uwe Dall.

Johan H. Quedens Denkmal aus dem Jahre 1877. Anton Christian Quedens Denkmal aus dem Jahre 1910. Johannes Harboe Quedens Denkmal aus dem Jahre 1948. Die letzten zwei aus einfachen Marmorplatten bestehend.

byen i 1822, men afskediget i 1844; for som det hed sig i byen: "Hans kure mislykkes idelig".

Fra Det baggesenske Hus til Quedens Gaard

I 1831 kom en ung mand til byen. Sin entre bekendtgjorde han med dette avertissement i "Kongelig allernaadigst privilegerede Riber Stifts- og Adresse-Avis":

"Undertegnede, som etablerer her i Byen en Manufakturhandel, aabner sin Boutik til næste Marked, boer i Nørreportsgade ved siden af Hr. Farver Matzen, anbefaler sig herhos med flere slags moderne Varer til meget billige Priser, …… Vedkommende, som vilde beære mig med deres Søgning, ville blive overbeviste."

Dette var begyndelsen til et helt nyt handelsdynasti i byen, idet den unge mand i 1834 etablerede sig som manufakturhandler i "Det baggesenske Hus". Han hed Johan Heinrich Quedens (1801-1877), var præstesøn fra landsbyen Klangsbøl og havde stået i lære hos senatorinde Prehn i Tønder.

Han fik i 1856 naboskab af den senere så kendte Jacob A. Riis og hans familie, der kom til at bo til leje i et hus ejet af købmand J.H. Quedens i Sortebrødregade 3.

Jacob A. Riis tegner i sin erindringsbog et fint lille portræt af denne købmand på hjørnet af Sortebrødregade og Storegade: "Quedens var en af byens solideste købmænd, og havde set gammel og indtørret ud, så længe jeg husker. Men i hans venlige ansigt med dets alvor, var der altid et blink i hans øjne, som så det bedste i enhver og gennemskuede, hvordan han kunne hjælpe nødstedte".[10] Familien Quedens levede et regelmæssigt borgerligt liv med lidt selskabelighed i ny og næ, men altid mådeholdent. Når uret nærmede sig 22, og vægterne sang "klokken-ti-verset", kiggede Quedens på sin kone og sagde: "Nå, Anna, hvad siger du så? Jeg tror nok, jeg vil i min seng, når vore gæster går hjem." En bemærkning de tilstedeværende nok havde hørt tidligere og bare sad og ventede på.

Som i livet så også i døden. Ingen af stederne gjorde denne købmandsslægt meget væsen af sig. Der blev dog sat et præsentabelt gravminde på kirkegården for grundlæggeren af handelshuset, Quedens Gaard, med et hvidt marmorkors på en granitsokkel, mens de øvrige familiemedlemmer fik en mere beskeden sort marmorplade med guldindskrifter, der blot nævner navn og årstal. Tre generationer blev det til, før gården gik ud af slægtens eje (fig. 8a-c).

Fig. 9. Peter Sørensens gravmonument. 1960. Foto: Uwe Dall.

Peder Sørensens Denkmal. 1960.

J.H. Quedens enke, der var hans tredje hustru, overdrog ejendommen til sin stedsøn, Anton Christian Quedens (1842 – 1910). Hans søn, Johannes Harboe Quedens (1868-1948), blev i 1909 ejer af forretningen, som han drev indtil 1936, hvor han solgte den til sin medarbejder Peter Sørensen.

En epoke udrinder

Med Peter Sørensen slutter ejendommens historie som egentlig købmandsgård. Han videreførte forretningen dygtigt indtil 1950érne, hvor andre matadorer gjorde sig gældende i byen og påførte ham stor konkurrence.

En forlovelse gennem 17 år med frk. Anna Stouge, der boede på Mellemdammen, førte aldrig til giftermål, men da han døde i 1960, havde han indsat hende som hovedarving. Hun solgte dog gården videre til Den antikvariske Samling og blev således den sidste private ejer af Quedens Gaard.

Som de havde levet adskilt i livet skete det også i døden. Hun satte ham et følsomt og rørende minde på graven på Den gamle Kirkegård (fig. 9).

Da hun selv døde mange år senere begravede man hende på Den nye Kirkegård i Tange i forældrenes gravsted (fig. 10).

Ingen vidste eller tænkte på, at Peter Sørensen havde købt en plads til hende ved sin side i sit gravsted.

Dødsopfattelser og begravelseskikke

Mennesket i 1600-tallet levede med døden helt inde på kroppen. Livet var kort og forgængeligt. Derfor havde den tids mennesker en grundlæggende følelse af utryghed over for syndens styrke og verdens svigefulde ubestandighed. Den menneskelige tilværelse blev betragtet som blot et forstadium til noget bedre og sandere, som det skildres i digtet på epitafiet over Peder Jensen Baggesen, Mads Fridsch og deres fælles enke: "Vor Første Vugge Blev opslidt men See Vi sover Nu i En Bedre Her huor Herren vaager over."

Selve livet ansås altså som en slags fostertilstand, der lå forud for det egentlige liv og den nye genfødsel i himlen. I digtet bruges netop billedet med blebørnene som et symbol på det hjælpeløse og ufuldkomne menneske.

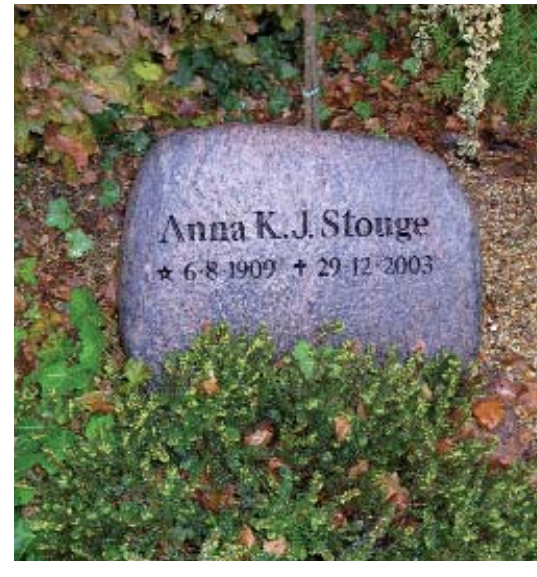

Fig. 10. Anna Stouges gravsten på kirkegården i Tange. 2003. Foto: Uwe Dall.

Anna Stauges Denkmal auf dem Friedhof in Tange. 2003.

Derfor var der i tiden en udstrakt brug af vanitas-motivet, hvilket f.eks. ses på brudstykket af ligstenen over Bagge Pedersen 1621 i form af en sæbeboble, der symboliserer det skrøbelige, livets tomhed og forgængelighed.

Som det udtrykkes af den nogenlunde samtidige præst og digter Thomas Kingo:

Hvad er det dog alt
Som Verden opsminker med fauer Gestalt?
Det er jo kun Skygger og skinnende Glar,
Det er jo kun Bobler og skrattende Kar,
Det er jo kun Ise-skrog, Skarn og Fortred,
Forfængelighed,
Forfængelighed.[11]

Ligtavlernes lovprisninger af den afdøde rummer naturligvis troen på at kunne frelse sjælen gennem gode handlinger og rige gaver til kirken eller almisser til de fattige. Derfor ser man også, at de biografiske oplysninger er meget fyldige, og at den døde mindes i særdeles rosende vendinger på de omtalte epitafier.

Også forsøget på i 1602 at få Vorherre til at spare Dorthe Sørensdatter Stages liv ved at skænke syv boliger til fattige dannemænd er udtryk for denne tanke.

Med oplysningsideernes fremkomst i 1700-tallet svækkedes troen på, at menneskeværdi og samfundsmæssig succes var to identiske størrelser. En ny selvforståelse og et nyt menneskesyn søgtes i antikkens idealer, der var kendetegnet ved ro, selvbeherskelse og distance.

Som Andreas Frausing Fridsch i 1790 havde ladet sin boligs facade ud mod Storegade forme i den velproportionerede og symmetriske nyklassicistisk stil, således blev hans gravsten også udformet, da han døde i 1807. Teksten på stenen udnævner ham til Hygæas yndling og dydens ven. Altså netop den græske gudinde for sundhed er hans ven og de borgerlige dyder hans ideal. Som en af de første i byen blev han – som de hygiejniske regler nu foreskrev – begravet uden for byen på den nyanlagte kirkegård.

Med etableringen af den borgerlige familiestruktur senere i 1800-tallet, hvis indhold var intimitet, nærhed og ømhed, ansås de følelsesmæssige bindinger for uovervindelige, og derfor skulle de døde på kirkegården have et hjem i en have, hvor man til stadighed kunne besøge dem. Sådan tager familien Quedens gravsted sig da også ud med hække, plæne, buske og grusbelagte stier.

I naturen fandt man den lovmæssighed, der kunne ophæve modsætningen mellem liv og død. Her var en helhed af evig undergang og evig tilblivelse, jf. Adam Oehlenschläger:

Lær mig, o Skov! At visne glad,
Som seent i Høst dit gule Blad.[12]

I 1900-tallets stærkt individualiserede tid blev de efterladtes sorg og tabet af den afdøde til det egentlige indhold i oplevelsen af døden. Interessen samlede sig om de pårørendes smerte og savn, hvilket også kom til udtryk i gravmonumenternes tekster med formuleringer som "elsket og savnet", "gemt i vore hjerter" eller "minderne vil leve".

Teksten på Peter Sørensens gravsten, der er sat af Anna Stouge, hans forlovede gennem 17 år, illustrerer klart dette personlige og følelsesmæssige aspekt:

Tak for alt, hvad du
lærte mig af godt og smukt.

Sørgende står hun nu tilbage ved hans grav med sit tab, sin taknemlighed og sine minder.

Hendes egen gravsten på kirkegården i Tange har ingen tekst om sorg og savn. Hun døde i en høj alder efter et langt liv i frøkenstand og uden fortvivlede efterladte.

Noter

1. Midt i 1600-tallet kom Ebbe Mogensens gavlhus i Baggesen-slægtens eje. Som nævnt var Ebbe Mogensens hustru ud af denne familie.

   Tidlige aner: Bagge Jensen (1511 – 1578). Nederdammen.
   Peder Baggesen (1546 – 1591). Mellemdammen, Porsborg.
   Bagge Pedersen (1578 – 1621). Mellemdammen.

"Salig Baggesens Gaard" havde i perioden 1655-1722 følgende Baggesen-ejere:
Laurids Baggesen (1607 – 1655) købte, men beboede ikke ejendommen.
Jens Lauridsen Baggesen (1650 – 1702).
Jens L. Baggesens enke Susanne Pedersdatter Wedel (1656 – 1721).
Peder Jensen Baggesen (1685 – 1722).

Ejere i perioden (1722 – 1834):
Christian Frederik Enholm (1698 –ca. 1770).
Købmand, borgmester Peder Madsen Fridsch (1712 – 1787) boede på Mellemdammen.
Stiftsfysikus, justitsråd Andreas Frausing Fridsch (1744 – 1807).

Et interregnum (1807 – 1836):
Enkefru Charlotte Hedevig Fridsch (1757 – 1819).
Hans Palle Hoff-Hansen, Ålborg, tidligere Ribe, ejer (1819-1828) med Carl Fridsch (1819-1829) som panthaver.
Ribe Stiftsfysikat ved Hans Michael Randrup, ejer (1829-1836). I 1822 blev Hans Mikael Randrup stiftsfysikus i Ribe. Samme år må P.Hoff-Hansen være rejst til Ålborg.

Et nyt handelsdynasti (1836 – 1936):
Johan Heinrich Quedens (1801-1877).
Anton Christian Quedens (1842-1910).
Johannes Harboe Quedens (1868 – 1948).

De sidste private ejere (1936 –1960):
Peter Sørensen (1893 – 1960).
Anna Stouge (1909 – 2003), Peter Sørensens forlovede og hovedarving, solgte gården til Den antikvariske Samling efter hans død i 1960

En tidligere ejer og nogle af byens prominente personer har desuden boet til leje i gården:
Den 7. februar 1845 flyttede fhv. rektor P.N. Thorup med sin familie ind i den øverste etage af købmandsgården. Glæden varede dog kun kort, for han døde allerede den 26. oktober 1846.
Johannes H. Quedens boede til leje indtil sin død i 1948 og enkefru Karen Johanne Quedens indtil sin død i 1957.
1952: Rued Langgaard var lejer dette år.
Indtil 1958: Enkefru professorinde Valdborg Constance Langgaard havde bopæl i bygningen.

2. Når fonten stod i kirkens indgangsparti, skyldtes det, at ingen udøbt havde adgang til kirkerummet.
3. Efter branden havde flere af de rige købmænd ladet opføre en række boder, som de kunne leje ud til byens mange brandlidte og hjemløse.
4. Kinch 1880-81, s. 60ff.
5. Frost 1842.
6. Kinch 1880-81.
7. Falster 1919, efter "Amoenitates Philologicæ", 1729.
8. Bibelskrifter som kirken ikke anerkender som ægte.
9. Hygieia. I græsk religion gudinde for sundhed. Som stiftsfysikus havde Andreas Fridsch en funktion svarende til nutidens embedslæge.
10. Riis 1979, s. 17-18.
11. Thomas Kingo: Aandeligt Sjungekor II. 1681.
12. Oehlenschläger 1813.

Litteratur

Aries, Philippe: *Dødens historie i vesten.* 1975.
Auken, Sune: *Eftermæle*. 1998.
Brøndsted, K.G.: *Slægt-bog for Fridsch'er og Brøndsted'er.* 1906.
Buk-Swienty, Tom, Janne Klerk & Søren Mulvad: Jacob A. Riis: *Den gamle by.* 2007.
Danmarks kirker, Ribe Domkirke. Bd. 7-8: Gravminder. Udgivet af Nationalmuseet 1933ff.
Dall, Uwe: *Om dødsopfattelser og begravelsesskikke i Danmark fra oldtid til nutid.* Aabenraa Museum. 1991.
Degn, Ole: *Rig og fattig i Ribe.* Bd. 1 og 2. 1981.
Falster, Christian: *Lærdoms Lystgaard*. Dansk oversættelse. 1919.
Frost, P.N.: *Optegnelser om Ribe*. 1842.
Kinch, J.: Familierne "Trellund" og "Baggesen". Særtryk af: Samlinger til Jydsk Historie og Topografi: 1880-81, s. 44-80.
Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse*. 2den Del. 1884.

Kingo, Thomas: Aandeligt Sjungekor II. 1681.
Kragh, Birgitte: *Til jord skal du blive*. 2003.
Mulvad, Søren: *Kirkegårdens Krønike*. 2007.
Oehlenschläger, Adam: Digtninger. Anden Del. 1813.
Riis, Jacob A.: Min gamle by. Oversat af Søren Mulvad. Historisk Samfund fra Ribe Amt 1979.

Andre kilder

Hans Henrik Engqvists Ribearkiv på Den antikvariske Samling i Ribe:
ASR 1450x10
ASR 1842x8
ASR 1842x10
ASR 1842x20
ASR 1842x23.

Samt med tak til

Ilsøe, Lars. Ribe.
Koed, Hans Krab. Sdr. Farup.
Kværnø, Richard. Ribe.
Mortensen, Bent. Ribe.
Mulvad, Søren. Varming. Ribe.
Pedersen, Kim og Vilstrup, Ejner. Den antikvariske Samling. Ribe.

ZUSAMMENFASSUNG

"Bleiben Sie stehen, Wanderer, und lesen Sie bitte". Die Geschlechter eines ripensischen Kaufmannshofes und ihre Denkmäler

Da die königliche Verordning aus dem 22 Februar 1805 Begräbninisse in dem Kirchenraum verbot und den Städten auferlegte, Friedhöfe ausserhalb des Stadtkerns anzulegen, beschloss man in Ribe einen Friedhof südlich der Stadt bei Gravsgade anzulegen. Hiermit änderten sich radikal die Begräbnissitten für die Oberklasse der Stadt, das wohlhabende Bürgertum und die Geistlichkeit – das geschah auch für die Besitzer des Kaufmannshofes auf der Ecke von Storegade und Sortebrödregade. Jahrhunderte hindurch hatte diese Gruppe sich unter dem Boden im Dom begraben lassen, um einander und dem lieben Gott nahe zu sein. Ebenso hatten sie pompöse Denkmäler und Inschriften aufsetzen lassen, die ihre Namen und Nachruhm bewahren und ihre Verdienste der Gemeinde und dem himmlichen Vater gegenüber hervorheben sollten.

Für die Familien auf dem Hof auf Storegade hörte diese Sitte mit dem Baggesen-geschlecht auf, und einer der neuen Besitzer Stiftfysikus Andreas Frausing Fridsch wurde als erster in der Stadt auf dem neuen Friedhof bestattet. Die Todesauffassung einer anderen Zeit kam durch das Denkmal zum Ausdruck, das in die Tradition des klassischen Griechenlandes wurzelte. Das letzte grosse Geschlecht des Kaufmannhofes, die Familie Quedens, bekam ganz im Geiste des 19. Jahrhunderts eine Grabstätte für die ganze Familie, wo die Hinterlassenen sich in schönen, gartenähnlichen Umgebungen versammeln und um die Verstorbenen trauen konnten.

Im Jahre 1960 starb der letzte private Besitzer des Kaufmannhofes, und seine Geliebte durch 17 hindurch richtete ein schönes Denkmal für ihn ein mit Gewicht auf die Entbehrungen und Gefühle der Hinterlassenen.

Uwe Dall, mag.art.
Vedelsvej, 6760 Ribe
udall@stofanet.dk